

İLSAM AKADEMİ DERGİSİ
Turkish Journal of ILSAM Academy
CİLT VOLUME: 1 SAYI ISSUE: 2 EYLÜL SEPTEMBER 2021
ISSN: 2757-9212

İLSAM (İlahiyat İlimleri Araştırmalar Merkezi)
Adına İmtiyaz Sahibi Owner
İLSAM

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer
Yıldırım DENİZ

Editör Editor
Sümeysra AÇIK

Çeviri Editörleri Translation Editors
Bülent KARAKUŞ, Neslihan KAYALI

Yardımcı Editör Associate Editor
Ferzan TAŞPINAR

Yayın Kurulu Editorial Board*

- Prof. Dr. Celil KİRAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sönmez KUTLU (Ankara Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Yayın Türü Publication Type
Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu Publication Period
Altı ayda bir Mart (Bahar) ve Eylül (Güz) aylarında yayımlanır.

Biannual (autumn & spring)
Açık erişim olarak elektronik ortamda yayımlanmaktadır.
It is published electronically as open access.

İLSAM Akademi Dergisi hakemli bir dergidir.
Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.
Journal of Ilsam Academy is the official per-reviewed.
İLSAM. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Hakem ve Danışma Kurulu Board of Reviewing Editors*

Prof. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KOÇ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AVCU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali BULUT (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arif KORKMAZ (N. Erbakan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aydın KUDAT (Ankara Y. Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Dursun HAZER (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Dr. Fatma ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret SOYAL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamit ER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ASLAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan BAŞKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail YALÇIN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İsrail BALCI (On Dokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ATALAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet ÇELENK (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit AKPINAR (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KARATAŞ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Necmettin PEHLİVAN (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer KALKAN YORULMAZ (İstanbul Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Nihat DURAK (Bolu Abant İzzet Baysal Üni.)
Doç. Dr. Öncel DEMİRTAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Rabiye ÇETİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep ÖNAL (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep TUZCU (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Sefer YAVUZ (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sevim ARSLAN (Eskişehir Osmangazi Üni.)
Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ (Kırşehir Ahi Evran Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman NAROL (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuba YILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümit HOROZCU (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz FIRAT (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KARATAŞ (Eskişehir Osmangazi Üni.)
Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Veysel GENÇİL (Bartın Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Bu Sayıda Görev Alan Hakemler Editors*

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Aydın KUDAT (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ (İstanbul Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Fatma SAĞLAM DEMİRKAN (Kafkas Üni.)
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ (İzmir Kâtip Çelebi Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Hasan TELLİ (Mersin Üni.)
Doç. Dr. Abdülvahid SEZEN (Mersin Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet MÜFTÜOĞLU (Trakya Üni.)
Doç. Dr. Teceli KARASU (Muş Alparslan Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Ömer AKTAŞ (Sivas Üni.)
Dr. Fatma ÇAPCIOĞLU (Ankara Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk SÖYLEV (Kütahya Dumlupınar Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Erdem TAŞ (Kütahya Dumlupınar Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Sevim ARSLAN (Eskişehir Osmangazi Üni.)
	Dr. Öğr. Üyesi Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN (Tekirdağ Namık Kemal Üni.)

*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Indexing-Abstracting

Araştırmacı
Asosindex
İSAM

ile indekslenmekte ve / veya özetlerine yer verilmektedir.

Tasarım ve Uygulama Graphic Design

RMG Medya

İletişim Correspondence

İstanbul Merkez Adresi: Küçükbakkalköy Mah. Kayışdağı Cad. No:111

Bilgi Plaza Ataşehir / İstanbul

TEL: (0216) 461 00 61

Bursa Merkez Adresi: Üçevler Mah. Ertuğrul Cad. No:6/3

Revizyon Plaza Nilüfer/BURSA

Tel: 0 224 256 72 00 **Fax:** 0 224 252 86 40

E-Posta: ilsamakademi@gmail.com

www.ilsamakademi.com / www.ilsam.org.tr

İÇİNDEKİLER Table of Contents

VII Editörden / Editorial

XI MAKALELER / ARTICLES

153 Manevi Destekte Duanın Yeri ve Önemi

The Place and Importance of Prayer in Spiritual Support

Araştırma Makalesi / Research Article

Mükerrem Saliha KARS

177 Hz. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları

Some of the Political Thoughts and Policies of Osman Criticized by the Companions

Araştırma Makalesi / Research Article

Emine Tuğba ÖZ

201 Hz. Ali'nin Vali Atamalarında İzlediği Kabileler Arası Denge Politikası Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Some Valuations on Balance Policy Between the Tribes That Ali Follows in Governor Assignments

Araştırma Makalesi / Research Article

Hanım Kübra ÖZ

229 Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi

An Evaluation of Ottoman Religious Officials' (Imam) Activities in Terms of Today's Spiritual Counseling and Guidance

Araştırma Makalesi / Research Article

Zeynep Kübra DURMUŞLAR

251 DERLEMELER / REVIEWS

- 253 Kitap Değerlendirme** *Book review*
Sosyal Kalkınma ve Vakıf
Social Development and Foundation
Muhammed Kadri DURMAZ

- 262 Yayın İlkeleri**
Editorial Policy

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli Okurlar,

İLSAM AKADEMİ Dergisinin 2. Sayısı ile sizlere Merhaba diyoruz.

Dünyada eğitim ve öğretimin tarihçesi fikir babalarının ismiyle anılan okullar/ ekoller ile doludur. Bu okullarda, günümüz tabiriyle ifade edilecek olursa bu üniversitelerde yetişen gençler dünyanın dört bir yanına dağılarak fikirlerini özellikle gençlere nakşederek ülkelerin, coğrafyaların fikri zeminlerini oluşturmuşlardır. İşte toplumun fikri alt yapısını oluşturan akademisyen olarak isimlendirilen bu gençler bir yandan da üniversitelerin geleceğidir.

Bunun yanında gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere olan farkı üniversitelerin yaptıkları bilimsel çalışmaların niceliği ve niteliği ile tespit edilmektedir. Bilgi üretildiği yerden dünyaya yayılır. Ülkemizin de bilgi ithal eden konumundan ihrac eden konumuna ulaşması için, bilim dünyasına katkı sağlayacak özgün çalışmalara ihtiyaç vardır. Hususen ülkemizde ilahiyat alanında yapılacak özgün çalışmalar İslam dünyasında ülkemizin takip edilen bir konumda olmasını sağlayacaktır.

Akademik katılım bu kadar değerliyken, özgün fikirler üretecek gençlerin akademiye katılması da bir o kadar önemlidir. Genç akademisyen adaylarının nitelikli fikir üreteceği ortamların sağlanması, çalışmalarını yayınlayacağı mecralar oluşturulması da gençlerin akademiye olan ilgilerini arttıracaktır. Gençliğe yatırım yapan geleceğe yatırım yapacaktır. Tüm bu hususiyetlerden dolayı İLSAM AKADEMİ Dergisi ikinci sayısını genç akademisyen adaylarına ayırmıştır.

Dergimizin bu sayısına 9 makale, 7 derleme çalışması başvurusu olmuştur. “Çift kör hakemlik” sistemini uyguladığımız dergimizde, gelen çalışmalardan 4 makale yayın kabulü görmüştür. 3 makale hakemlerimizden red almış, 1 makale ise editörden red almıştır. 1 makalenin ise hakem süreci devam etmektedir. Başvuran derleme çalışmalarından 1 tanesi yayın kabulü görmüştür.

Dergimizin ilk makalesi Mükerrerem Saliha KARS’a aittir. “**Manevi Destekte Duanın Yeri ve Önemi**” başlıklı makalesinde kişi ile Yaratıcı arasında bir irtibat ve köprü vazifesi gören duanın fizyolojik hastalıklara karşı tedaviyi tamamlayıcı bir rol oynadığı üzerinde durmuştur. Çalışmada literatür araştırması yapılarak elde edilen veriler konu bağlamında incelenerek analiz edilmiştir.

İkinci makede ise Hatice Kübra ÖZ, “**Hz. Osman’ın Sahabe Tarafından**

Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları” isimli makalesinde Öz, Raşit Halifeler arasında yönetimde en uzun süre kalan Hz. Osman’ın yönetim politikalarını ve bunun neticelerini ele almıştır.

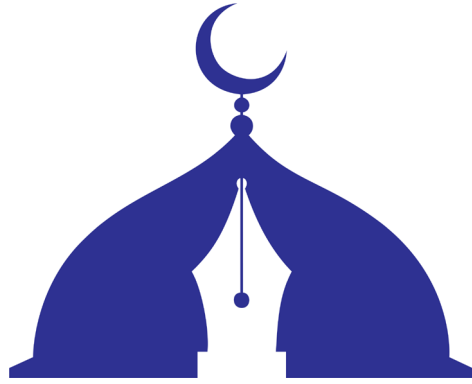
Sonraki makalemizde Hanım Kübra ÖZ dergimize “**Hz. Ali’nin Vali Atamalarında İzlediği Denge Politikası Üzerine Bazı Değerlendirmeler**” isimli çalışmasıyla katkı sunmuştur. Öz, çalışmasında Hz. Osman’ın şehit edilmesinden sonra halifelik makamına gelen Hz. Ali’nin ilk icraatlarından olan vali atamalarında ölçü aldığı temel ilkeleri ele almıştır. Öz, kabileciliğin ön planda olduğu coğrafyada Hz. Ali’nin de vali seçerken, valinin mensubu olduğu kabilelerin sosyal ve siyasal özelliklerini tespit ederek Hz. Ali’nin seçimlerini değerlendirmiştir.

Zeynep Kübra DURMUŞLAR ise “**Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi**” isimli çalışma ile Osmanlı dönemi ile günümüz din görevlilerinin sosyal hayattaki etkileri noktasında bir karşılaştırma yapmıştır. Yazar, Osmanlı Devletinin bulunduğu coğrafyalarda din görevlilerinin imamlık hizmetlerinin yanında sosyal hayat içerisindeki etkin ve çözümleyici rollerini tespit ederek, bu sonuçları, günümüz insanının içine düştüğü psikolojik, manevi buhranlara karşı yapılan manevi hizmetlere örnek göstererek önerilerde bulunmuştur.

Dergimizin son yazısı Değerlendirmeler kısmında yer verdiğimiz Muhammed Kadri DURMAZ’ın “**Sosyal Kalkınma ve Vakıf**” isimli kitap tanıtımıdır. Nobel-İSAM Yayınları Kitaplığından Dr. Aydın KUDAT’ın editörlüğünde 16 yazarla çıkan eserde, Vakıf kurumunun tarihi serüveninden başlayarak, zaman içerisindeki gelişimi, kurulduğu yerlerdeki sosyal yaşama etkileri gibi hususlar işlenerek vakfın özellikle Osmanlı Döneminde nasıl kalkınmada rol oynadığı tespit edilmiştir.

Dergimizin yayınlanmasında emeği geçen yayın kurulumuza, bilimsel hakemlikleri ve danışmanlıkları ile destek olan akademisyen hocalarımıza, dergimizin bu sayısına yazı göndererek katkı sağlayan, ilim irfan yolunda kalem oynatan tüm genç araştırmacılarımıza teşekkür ederiz. Üçüncü sayımızda görüşmek dileğiyle...

Editör
SümeYra AÇIK

MAKALELER
ARTICLES

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Manevi Destekte Duanın Yeri ve Önemi

The Place and Importance of Prayer in Spiritual Support

Mükerrem Saliha KARS

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı
saliha.kars@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0538-1178

Cilt/ Issue: 1/2, 153-175
Geliş Tarihi: 20.08.2021
Kabul Tarihi: 30.09.2021

Atıf: Kars, M. Saliha. "Manevi Destekte
Duanın Yeri ve Önemi". *İLSAM Akademi
Dergisi* 1/2 (Eylül 2021), 153-175.

Dipnot: M. Saliha Kars, "Manevi Destekte
Duanın Yeri ve Önemi", *İLSAM Akademi
Dergisi* 1/2(Eylül 2021), Sayfa.

ÖZ

Dua, insanın eksiklerini telafi etme, istek ve arzularını dillendirme vasıtasıdır. Aynı zamanda dua, kişinin manevi gelişim ve büyümesine de katkı sağlamaktadır. Kişiyile Yaratıcı arasında bir köprü vazifesi gören dua, bireyin kendiliği ve Yaratıcı arasında irtibat kurma vesilesidir. Allah ile kurulan bu iletişim sayesinde dua, Yaratıcı ile güvenli bir bağ kurulmasına aracılık etmektedir. İç dünyamızın dile gelişi olan dua, fiziksel hareketlerimizle birleşebildiği gibi, hiçbir dışsal yansımaya gerek duymaksızın tamamen içsel dinamiklerimizle de gerçekleşebilmektedir. Her an kişinin Yaratıcıyla iletişimini sağlayan dua, özellikle sıkıntılı süreçlerinde kişiyi yalnızlık duygusu ve terk edilmişlik hissine karşı da koruyabilmektedir. Bu sayede dua, bireye ruhsal ve zihinsel açıdan rahatlatma sağlamaktadır. Bunun yanında duanın fizyolojik hastalıklara karşı tedaviyi tamamlayıcı bir rol üstlendiği de görülmektedir. Bu makalenin amacı, duanın manevi destek uygulamalarındaki yeri ve önemine dikkat çekerek duanın hasta bireylerin fiziksel-ruhsal yaralarının iyileştirilmesinde nasıl destek olabileceği üzerinde durmaktır. Hazırlanan bu çalışmada, literatür araştırması yapılmış olup elde edilen veriler konu bağlamında incelenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maneviyat, Din, Ruh Sağlığı, Manevi Destek, Dua

ABSTRACT

Prayer is a means of making up for the shortcomings of a person, and expressing one's wishes and desires. At the same time, prayer also contributes to the spiritual development and growth of a person. Prayer acts as a bridge between the person and the Creator, and it is a means of establishing a connection between the individual's self and the Creator. Through this communication with God, prayer mediates the establishment of a secure bond with the Creator. Prayer is the expression of our inner world; it can be combined with our physical movements, while it can also

be realized with our internal dynamics, and without the need for any external manifestation. Prayer enables the communication with the Creator at any given moment, and thus it can protect the person against the feeling of loneliness and abandonment, especially during troubled times. In this way, prayer provides spiritual and mental relaxation to the individual. In addition, it is observed that prayer plays a complementary role in the treatment of physiological diseases. The aim of this article is to draw attention to the place and importance of prayer in spiritual support practices, and to emphasize how prayer can support the healing of physical and spiritual wounds of sick individuals. This study reviews the literature and analyzes the obtained data in the context of the subject.

Keywords: Spirituality, Religion, Spiritual Health, Spiritual Support, Prayer

EXTENDED ABSTRACT

Health is a state of physical, social, mental and psychological well-being. However, according to experts, the definition of health is not limited to these aspects. Being in a state of complete spiritual well-being also falls within the scope of health. In this respect, health refers to a union of soul and body. The soul and body, which form the sides of this union, are affected by each other. The mental state of the individual is related to his or her bodily immunity level. Therefore, it turns out that it is possible to observe a negative development in the health status of the person who has lost hope and resistance.

Diseases affect the lives of individuals physically, psycho-socially and spiritually. In addition to the bodily pain they suffer from due to the illness they experience, they may also be faced with a search for a meaning for their existence. This semantic and existential crisis is triggered as a result of the increasing visibility of the individual's fear of death, which is hidden in the subconscious, with the emergence of the disease. This situation can cause panic, fear, loneliness, etc. brings with it a lot of anxiety.

Religious/Spiritual (R/S), which takes place in all areas of an individual's life in terms of biological, psychological and social aspects, has a very important place in the person's reaching a state of complete well-being. R/S, provides support for the person to get through the troublesome and challenging processes. This support can enable the individual to build a new meaning and purpose in one's life by helping the individual to connect with the transcendent. R/S, plays an important role in coping with both mental and physical problems caused by

the disease and gaining strength and motivation against these problems. R/S, guides the patient to look at and interpret the distressing process from different perspectives. Studies show that individuals take shelter in R/S during the illness and difficult processes. As a matter of fact, studies emphasize that positive religious coping against critical life events is an important resource.

R/S practices play an effective role in responding to the patient's needs such as coping, finding peace and getting support during the troublesome and difficult processes that occur with the disease. One of the practices frequently used during the illness is prayer. Prayer is a universal behavior and attitude that can be expressed in a wide variety of ways, rather than stereotyped, limited behaviors. All kinds of feelings, thoughts and behaviors that a person has in order to please Allah and get closer to one can be called prayer. Prayer is a means of making up for the shortcomings of a person, and expressing one's wishes and desires. At the same time, prayer also contributes to the spiritual development and growth of a person. Prayer acts as a bridge between the person and the Creator, and it is a means of establishing a connection between the individual's self and the Creator. Through this communication with God, prayer mediates the establishment of a secure bond with the Creator. Prayer is the expression of our inner world; it can be combined with our physical movements, while it can also be realized with our internal dynamics, and without the need for any external manifestation. Prayer enables the communication with the Creator at any given moment, and thus it can protect the person against the feeling of loneliness and abandonment, especially during troubled times. In this way, prayer provides spiritual and mental relaxation to the individual. In addition, it is observed that prayer plays a complementary role in the treatment of physiological diseases.

Prayer, which is one of the important tools of R/S, has come to the fore in health services with the increasing interest in spirituality in recent times. Prayer is considered as an important part of holistic care in terms of both spiritual and physical functions. Spiritual support services, which have been on the agenda in our country, which has been maintained since the 20th century in the West, aim to provide morale and motivation to patients receiving treatment by making use of R/S references. It is seen that prayer is frequently used in spiritual support practices that consider the holistic structure of human beings. The fact that the spiritual counselor can awaken the consciousness of prayer in the person helps the patient to build an internal dialogue system that will eliminate negative feelings such as loneliness and helplessness. In this way, prayer can become an important tool for the patient to cope with one's troubles.

The aim of this article is to draw attention to the place and importance of prayer

in spiritual support practices, and to emphasize how prayer can support the healing of physical and spiritual wounds of sick individuals. This study reviews the literature and analyzes the obtained data in the context of the subject.

GİRİŞ

Yaşanan hastalıklar bireylerin yaşamına fiziksel, psiko-sosyal ve manevi açıdan etki etmektedir. Bununla birlikte hastalar kendilerini anlamsal ve varoluşsal bir krizin içerisinde de bulabilmektedirler.¹ Dini/Manevi(D/M) pratikler, yaşanan hastalığın zorlu ve sıkıntılı süreçlerinde kişinin huzur bulma, destek alma, hayatında bir amaç belirleme gibi çeşitli ihtiyaçlarına cevap vermektedir.² Kişiye fiziksel ve ruhsal sıkıntı anında destek olmaktadır.

Hastanın sıkıntılı süreçlerinde kendisine güç verecek, hastalığıyla başa çıkmasına yardımcı olacak D/M pratiklerden biri de duadır. İnsanlar, isteklerini veya şikayetlerini dillendirmek, şükretmek, tevbe etmek, kimi zaman da yalnızca duygularını paylaşmak için duaya yönelmektedirler. Dua, psikolojik açıdan kişide dışavurum ve rahatlama sağlamaktadır. En temel dini unsurlardan biri olan dua, ruh ve beden sağlığına etkisinin incelenmesi açısından pek çok araştırmaya konu olmuştur.³

Bu çalışmanın amacı ülkemizde yeni uygulanmaya başlanan manevi danışmanlık hizmetinde hastalara sunulabilecek temel D/M araçlarından biri olan duanın önemine değinmek ve duanın kişinin genel iyilik haline sağlayabileceği faydaları ele almaktır.

1. MANEVİYAT NEDİR?

Maneviyat kavramının hem farklı alanlarda hem de halk arasında çeşitli manâlarda kullanımından dolayı, ortak kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Öte yandan maneviyat kelimesini tek bir anlam içerisine sıkıştırmaya çalışmak da onu bağlamından uzaklaştırarak kapsamını daraltacaktır.⁴ Maneviyatı, Vaughan, “*Kutsalın öznel tecrübesi*”, Doyle “*Varoluşsal anlam arayışı*”, Pargament de “*Aşkın olana bağlılık*” olarak tanımlamıştır. Yapılan bu tanımlarda maneviyat kavramının “kutsal olanı tecrübe etme”, “anlam arayışı” ve “bağlılık ihtiyacı” gibi yönleri üzerinde durulmuştur.⁵

¹ Pınar Kütük Yılmaz, “Kanser Hastaları ve Yakınlarına Yönelik Maneviyat ve Anlam Odaklı Psikoterapi”, *Psikoterapi ve Psikolojik Danışmada Maneviyat: Kuramlar ve Uygulamalar*, ed. Halil Ekşi (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017), 312.

² Tarık Tuncay “Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik”. *Sağlık ve Toplum Dergisi* 2 (2007), 14

³ Ümit Horozcu, “Ruh Sağlığı ve Din”, *Din Psikolojisi El Kitabı*, ed. Mustafa Doğan Karacoşkun (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 178.

⁴ Halil Ekşi vd., “Maneviyat ve Psikolojik Danışma”, *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma*, ed. Halil Ekşi (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020), 3.

⁵ Brian J. Zinnbauer - Kenneth I. Pargament, “Dindarlık ve Maneviyat”, çev. Sevede Düzgüner, *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları*, ed. İhsan Çapcıoğlu vd. (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013), 65; Ali Ayten - Ali Köse, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 126.

Maneviyat bütün kültürlerin ortak bir unsuru olmasına rağmen ne anlama geldiği konusu tartışmalara sebebiyet vermektedir. Ayrıca maneviyatın din ile ilişkisi de bitmeyen bir tartışma alanıdır. Bu iki kavram arasındaki ihtilâflar, maneviyatla dinin aynı şeyler mi yoksa farklı şeyler mi olduğu, din olmadan maneviyatın olup olamayacağı vb. pek çok soru ve sorunu gündeme getirmiştir. Son dönemlerde gerek günlük yaşam gerekse akademik alan nezdinde maneviyat ve din kavramları birbirlerinden ayrı iki alanı ifade etmektedir.⁶ Kavramları bu şekilde ele aldığımızda; “dindar ama maneviyatı eksik”, “maneviyatı güçlü ama dindar değil”, “hem dindar hem de maneviyatı güçlü” gibi inanç ve maneviyat açısından farklı eğilimler içerisinde olan bireyler gözlemlenmektedir.⁷

Din ile maneviyat kavramlarının özündeki anlam farkına bakıldığında din, sosyal ve kurumsal pratikleri ön plana çıkarırken maneviyat, kişinin bireysel tecrübe ve yaşantı pratiklerini içermektedir. Dindarlıkta dinî ritüellerin yerine getirilmesi, emir ve yasaklara riayet edilmesi öncelenmektedir. Maneviyatta ise vurgu, daha çok anlam arayışı, kendini aşma ve kutsalla doğrudan bağ kurma gibi kişisel tecrübelerle yöneliktir. Bu bakımdan maneviyat alanında dinî olmayan pek çok davranış biçimiyle karşılaşmamız mümkündür.⁸ Böyle değerlendirildiğinde maneviyatın inananı da inandırmayı da kapsayan, dinden daha geniş bir şemsiye olduğu söylenebilir.⁹ Akademik alanda kendisine yaygın bir alan bulan din-maneviyat ayrımı özellikle ülkemizde D/M pratiklerin uygulanmasında sınırlandırıcı bir rol oynamamaktadır. Bu durum manevi destek uygulamalarında duanın D/M açısından ortak bir payda teşkil ettiğini göstermektedir.

2. MANEVİYAT VE RUH SAĞLIĞI

Günümüzde sağlık; fiziksel, psikolojik, zihinsel ve sosyal iyi oluşun yanında manevi yönden de tam bir iyilik halinde bulunma durumu olarak tanımlanmaktadır. Uzmanlar, sağlığı, beden ve ruhun birlik ve ahengi olarak tanımlamakta, bedenin ruhu, ruhun da bedeni etkilediğini savunmaktadırlar.¹⁰ Bireyin ruhsal durumuyla vücudunun bağımsızlık düzeyi arasında yakın bir ilişki vardır. Kişinin umut ve

⁶ Robert A. Emmons - Raymond F. Paloutzian, “Din Psikolojisi: Dün, Bugün ve Yarın”, çev. Ali Ayten, *Din Psikolojisi: Din ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar*, ed. Ali Ayten (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 20; Ayten - Köse, *Din Psikolojisi*, 126.

⁷ Ayten - Köse, *Din Psikolojisi*, 126; Ali Ayten - Sevde Düzgüner, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, ed. Ali Ayten - Sevde Düzgüner (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 22; Ekşi vd., “Maneviyat ve Psikolojik Danışma”, 6-7.

⁸ Ayten - Köse, *Din Psikolojisi*, 126-127; Hatice Kılınçer, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları*, ed. Ali Ayten (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 23.

⁹ Tuncay, “Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik”, 15.

¹⁰ Tuncay, “Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik”, 13.

direncini yitirmesi, sağlık durumunu da olumsuz yönde etkilemektedir.¹¹

Yaşanan hastalıklar bireylerin yaşamına fiziksel, psiko-sosyal ve manevi açıdan etki etmektedir. Kişiler, yaşadıkları hastalığın yanı sıra kendilerini anlamsal ve varoluşsal bir krizin içerisinde de bulabilmektedirler. Bilinç altına gizlenmiş olan ölüm korkusu, hastalığın ortaya çıkmasıyla birlikte bilinçte daha fazla görünür hale gelmektedir.¹² Bu durum panik, korku, hayatın anlamını sorgulayış, yalnızlık vb. birçok kaygı durumunu da beraberinde de getirmektedir. D/M pratikler, yaşanan hastalığın bu zorlu ve sıkıntılı süreçlerinde kişinin huzur bulma, destek alma, hastalıkla başa çıkma gibi çeşitli ihtiyaçlarına cevap verebilmektedir.¹³ Yapılan araştırmalar D/M’ın endişe, panik, korku, ıstırap, stres, üzüntü gibi durumlara başa çıkmada yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴

Kişide tam bir iyilik halinin tesis edilmesinde önemli bir yere sahip olan D/M, bireyin biyo-psiko-sosyal her alanında yer almaktadır. Yaşamda bir anlam ve amaç bulma vasıtası ve aşkın olan ile bağ kurma kaynağı olan maneviyat, hastalık ve zorlu durumlarda da bireye destek sağlamaktadır. D/M, ruhsal sıkıntılar da dahil olmak üzere çeşitli hastalıklarla baş etme, güç ve motivasyon kazanma açısından yapıcı ve iyileştirici bir rol oynamaktadır. İçinde bulunduğu sıkıntılı süreci farklı açılardan değerlendirmesi noktasında hastaya yardımcı olmaktadır.¹⁵ Yapılan araştırmalar, yaşanan hastalık ve zorlu süreçlerde bireylerin D/M’a sığındıklarını göstermektedir.¹⁶ Nitekim çalışmalar, kritik yaşam olaylarına karşı olumlu dini başa çıkmanın önemli bir kaynak olduğu üzerinde durmaktadır.¹⁷

Araştırmalar, olumlu dini başa çıkmanın ruh sağlığını geliştirebileceğini ortaya koymaktadır.¹⁸ Maneviyatın kişiye sunmuş olduğu destek, pozitif duyguları tekrardan canlandırmasıyla kişinin ruhsal direncini güçlendirerek hastalıklara karşı güç toplamasına katkı sağlamaktadır. Zira maneviyat kişiye umut, anlam, güç, teselli gibi çok güçlü ruhi takviyeler sunmaktadır. Hastanın manevi yönden güçlenmesinin fiziksel açıdan da bir rahatlama ve iyileşme meydana getirdiği

¹¹ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 91.

¹² Yalom, *Güneşe Bakmak: Ölümle Yüzleşmek*, 28-29.

¹³ Tuncay, “Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik”, 14.

¹⁴ Vitorino vd., “The Association Between Spirituality and Religiousness and Mental Health”; Pargament vd., “The Brief RCOPE”.

¹⁵ Tuncay, “Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik”, s13.

¹⁶ Pargament vd., “The Brief RCOPE”, 51.

¹⁷ Vitorino vd., “The Association Between Spirituality and Religiousness and Mental Health”; Pargament vd., “The Brief RCOPE”.

¹⁸ Samuel R. Weber - Kenneth I. Pargament, “The Role of Religion and Spirituality in Mental Health”, *Current Opinion in Psychiatry* 27/5 (Eylül 2014), 358-363.

düşünülmektedir.¹⁹ Levine de dine karşı olumlu bir tutum sergilemenin, dua etmenin; kişisel refaha katkı sağladığını, hastalık ve sıkıntıdan kurtulmayla ilişkili olduğunu ifade etmektedir.²⁰

Kişiyi kuşatmış olan hastalığın, D/M’la ilişkisini iki şekilde ele almak mümkündür. Birincisi, kişi ciddi hastalıklar yaşadığında bu duruma neden maruz kaldığını sorgulayarak Yaratıcı’yla bir çatışma içerisine girebilir. İkincisi ise bireyler hastalık sürecinde yaşadıkları sıkıntılı durumlara maneviyatla destek bulabilirler. Başlarına gelen hastalık, kişiyi manevi bir sorgu ve çatışmaya sürükleyebilir. Bu durum içerisindeki birey hayatını tekrardan anlamlandırma çabası içerisine girebilir.²¹ Doğru bir manevi yönelim hastanın hem çatışmalarına cevap bulmasında hem de bulunduğu durum içerisinde yeni bir anlam sistemi inşa etmesinde kişiye destek sağlayabilir. Kişinin temel inançları, hastalığa karşı yaşam mücadelesinde motivasyonunu güçlü tutmasına yardımcı olabilir.

“Nihaî anlamda yaşam, sorunlarına doğru çözümler bulmak ve her birey için kesintisiz olarak ortaya koyduğu görevleri yerine getirme sorumluluğunu üstlenmek anlamına gelir.”²² Maneviyat da bireye, yaşamının sorumluluğunu alması, aynı zamanda karşılaştığı her durumda bir görev ve anlam bilinciyle hareket etmesi gerektiğini hatırlatır. Kişinin yaşamış olduğu maddi manevi kayıplara karşı hayatını mevcut düzende yeniden yapılandırabilmesinde ve geriye kalan değerlerini koruyabilmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir.²³ Kısacası kişiyi gerçeklikle yüzleştirmekle beraber gerçekliğin yıkıcı yanlarından ibaret olmadığını da gösterir. Bireye sahici bir dünya görüşü ve anlam sunar. Onu yapıcı, inşa edici bir sisteme dahil eder.

3. ÜLKEMİZDE MANEVİ DESTEĞİN KURUMSALLAŞMASI VE HASTANELERDE UYGULANMASI

Ülkemizde gündeme geldiği günden bu yana manevi destek hizmetinin ne olduğu sürekli tartışılmaktadır. Kavramsal tanımı, gerekli olup olmadığı, hizmeti verecek kişilerin kimler olduğu vb. pek çok konunun tartışılması bir yana daha uygulamanın ismi konusunda bile henüz ortak bir kararın alınmadığı görülmektedir.²⁴ Bu makalede sözü edilen tartışmalara girmeden manevi desteğin

¹⁹ Ahmet Albayrak vd., “Kanser Hastalarında Yaşam Kalitesini Etkileyen Din ve Maneviyat Üzerine Teorik Yaklaşımlar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (15 Aralık 2019), 361.

²⁰ Murray Levine, “Prayer as Coping: A Psychological Analysis”, *Journal of Health Care Chaplaincy* 15/2 (29 Ağustos 2008), 80.

²¹ Yılmaz, “Kanser Hastaları ve Yakınlarına Yönelik Maneviyat ve Anlam Odaklı Psikoterapi”, 312.

²² Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 92.

²³ Frankl, Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 9.

²⁴ Kılınçer, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine”, 25.

ülkemizdeki seyrini göstermesi bakımından hizmetin amacı, kurumsallaşması ve hastanelerde uygulanmaya başlaması hakkında genel bir bilgi verilecektir.

Hastanelerde tedavi gören hastalara din ve moral hizmetlerinin sunulması Batı ülkelerinde 20. yüzyılın başından itibaren sürdürülen bir uygulamadır. Bu hizmetler hastaların D/M ihtiyaçlarını karşılamak, onlara moral desteği sağlamak, dini pratiklerini imkân dahilinde yerine getirmelerine yardımcı olmak maksadıyla verilmektedir.²⁵ Ülkemizde ise bu hizmet kapsamındaki çalışmalar daha yeni yeni hız kazanmaya başlamış olup sınırlı bir uygulama alanına sahiptir.²⁶

Ülkemizde manevi destek hizmeti, diyanet personeli tarafından gerçekleştirilmektedir. Hizmeti verecek personel, gönüllüler arasından seçilmekte ve özel bir eğitime tabi tutulmaktadır.²⁷ Bu hizmetin hastanelere yönelik ilk adımı 1995 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı tarafından eşgüdümlü olarak “Hastane Din ve Moral Hizmetleri” uygulamasıyla atılmıştır.²⁸ Fakat bu hizmet, çeşitli kurumsal engellere takılmış ve yaklaşık bir buçuk yıl sonra yürürlükten kaldırılmıştır.²⁹ 1995 yılındaki bu tecrübe sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı hastanelerdeki din hizmetlerinin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi adına çeşitli çalışmalar ve hazırlıklar yapmıştır. 2015 yılına gelindiğinde konu tekrardan gündeme gelmiş ve Sağlık Bakanlığı ile iş birliği yapılarak çeşitli hastanelerde pilot uygulama başlatılmıştır.³⁰ Hastalık gibi zorlu süreçlerde manevi ve dini desteğe ihtiyaç duyan bireylere bu uygulamayla kurumsal destek sağlanması hedeflenmiştir.³¹

4. DUA NEDİR?

Dua kelimesi, da‘vet ve da‘vâ kelimeleri gibi mastar olup “çağırarak, seslenmek, istemek; yardım talep etmek” gibi manalara karşılık gelir.³² Dua en dar anlamda kişinin Yaratıcı’ya seslenmesi, ihtiyaçlarına yönelik ondan yardım talep

²⁵ Nurullah Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (01 Nisan 1999), 599.

²⁶ Ali Ayten, *Din ve Sağlık* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018), 126.

²⁷ Ayten, Ayten, *Din ve Sağlık*, 126.

²⁸ Selda Karaaslan, “Manevi Bakım Hizmetlerinde Etik Kurallar ve Profesyonel Standartlar (ABD, Kanada ve İngiltere Örnekleri)”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 1/295.

²⁹ Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri”, 600.

³⁰ Abdurrahman Han, “Diyanet İşleri Başkanlığının Hastanelerde Yürüttüğü Manevi Destek Hizmetleri”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 91-107.

³¹ Merve R. Baygeldi, “Türkiyede Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması”, *SETA* 234 (2018).

³² Osman Cilacı, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/529.

etmesidir.³³ Dua'yı diğer ibadetler gibi belli bir şekil ve form içerisinde ele alanlar onu çeşitli türlere ayırırlar. Poloma ve Pendleton (1991)'un konuşma şeklinde (colloquial), meditasyon (meditative) anlamında, dilekte bulunma (petitionary) ve ibadet (ritual) anlamında dua olmak üzere tespit ettikleri dört çeşit, duanın türlerine örnektir.³⁴ Özellikle isteklerimiz için başvuru türü, en sık görülen dua biçimidir.³⁵ Bu yüzden genelde duadan bahsedildiğinde bu tür dua akla gelmektedir.

Tanrı'dan niyazda bulunduğumuz tüm taleplerimizin temelinde bir çeşit ihtiyaç yatmaktadır. Bu ihtiyaçlar, dünyevi olabildiği gibi manevi de olabilir. Yapılan çalışmalar da kişilerin talep duası yapmaya yönelik genel bir yatkınlığa sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmalara göre, bireyler özellikle zorlu süreçlerde çaresiz, güçsüz ve yalnız hissettiklerinde talep duasına yönelmektedirler.³⁶ Kişilerin çözüm sağlayamadıkları sıkıntılı zamanlara dair en açık örneklerden birisi de hastalık halidir. Dolayısıyla hastalar, hastalık sürecinde istek duasına sıklıkla başvururlar. W. Cadge ve M. Daglian'ın 1999 ve 2005 yılları arasında Johns Hopkins Üniversite Hastanesi'nde yapmış olduğu araştırmada hastalar, hasta yakınları ve hastane personelinin çoğunlukla başvurdukları dua türünün talep/istek duası olduğu gözlemlenmiştir.³⁷ Hastalık halinde yönelim gösterilen talep duaları, kişinin iradesini güçlendirmek suretiyle tedaviyi destekleyici bir etkiye sahip olabilmektedir.³⁸ Kurulan iletişim sayesinde kişinin eksikliğini itiraf, istek ve arzularını arz etme vesilesi olan dua, kişide “yatışma ve rahatlama” sağlamaktadır.³⁹ Bununla birlikte dua, yalnızca bahsi geçen çeşitlerle sınırlı değildir. Kişinin hayatında Yaratıcı'yı andığı her anda görünür olmaktadır. Formel kalıplar içerisine sıkıştırılmış dar anlamlardan ziyade duanın geniş anlamları üzerinde durmak, dua üzerine bilişsel alanda

³³ Selma Baş, “Manevi Danışmanlıkta Duanın Bir Destekleme Metodu Olarak Kullanımı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/52 (15 Haziran 2017), 162.

³⁴ Michael Argyle, *Psychology and Religion: An Introduction* (London: Routledge, 2000), 93-96.

³⁵ Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 238.

³⁶ Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 42-43.

³⁷ Wendy Cadge - M. Daglian, *Religion and Culture*, “Blessings, Strength and Guidance: Prayer Frames in a Hospital Prayer Book”, *Poetics* 36/5 (01 Ekim 2008), 364. medicine, and religion ask whether prayer influences health, but pay little attention to the content or experience of personal prayer. This paper draws insights from cognitive studies of religion to ask what kinds of requests people make of God in their prayers, how they construct God in their prayers, and what kinds of responses they believe possible from God based on how they frame their prayers. We analyze the prayers patients, visitors, and staff wrote in a prayer book at the Johns Hopkins University Hospital between 1999 and 2005. Prayers are primarily written to thank God (21.8%

³⁸ Baş, “Manevi Danışmanlıkta Duanın Bir Destekleme Metodu Olarak Kullanımı”, 165.

³⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 229.

daha geniş bir şekilde düşünmemizi sağlayacaktır.

Dua, farklı şekilleri ve pek çok çeşidi olan evrensel bir tutum ve davranıştır. Kişiyi Allah'a yönelten, O'nun rızasını amaçlayan her türlü duygu, düşünce ve davranış dua olarak değerlendirilebilir.⁴⁰ Shems Friedlander duanın bu geniş ve çok boyutlu anlamını şu cümlelerle ifade etmektedir;

Allah'ın ipi duadır. Eşini sevmen duadır. Kalbe iyi gelir. İnsanlara yardım etmek duadır. Fakirlere yardım etmek paranın duasıdır. Allah'ın önünde secdeye gitmek vücudun duasıdır. "Lâ ilahe illallah" demek ağzın duasıdır Allah'ı sevmek kalbin duasıdır. Bakıp her şeyden çıkarılacak ders görmek gözün duasıdır. Sadece doğru işitip ona itaat etmek kulağın duasıdır. Kalbinde iman olduğu sürece ona uygun ne yaparsan duadır. Dua taktığın maskeleri çıkarır ve hayata katlanabilmek için aldığı zehirleri def eder.⁴¹

Kısacası dua, "Evrenin Sahibini ve eserlerini sevmek yoludur."⁴² Yaratıcı'yla kurulan bu çok yönlü iletişim, bilinçli ve iradi bir yönelime karşılık gelmektedir. O halde duaya dinin, inancın eyleme dökülmüş hali denilebilir.⁴³ Şayet din insanın tabiatüstü ile teması ise, duanın da bir bütün halinde insanın anlamlı eylemlerinin tümünü içerdği rahatlıkla söylenebilir.⁴⁴

"Tanrı ile karşılaşma" olduğunu düşünen Taylor'a göre ise dua, mevcut anda bulunmak ve Tanrı'nın mevcudiyetinde yaşamaktır. Ona göre kişi, birinin gülümsemesinde, seyre daldığı gökyüzünde veya mevcut bedensel fonksiyonlarına karşı şükran hissi yaşadığında Tanrı ile karşılaşabilir.⁴⁵ Bu açıdan bakıldığında kişinin dille bir talep ve arzu belirtmeksizin evrene haşyet, hayranlıkla bakışındaki suskunluğu dahi aslında hâl diliyle dua mahiyetindedir. Sûfiler hâl ile yapılan bu duayı söz ile yapılan duadan daha değerli görmüşlerdir.⁴⁶ Dua, fitratımızda bulunan tabii bir yönelim olduğu için kişi ihtiyaç halinde duaya yönelebileceği gibi hiçbir ihtiyaç ve talepte bulunmaksızın ruhsal/manevi varlığının derinlerinden gelen bir iştiyakla da Yaratıcı'ya doğru çekilebilir. Sükûnet halini dahi duaya

⁴⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 214.

⁴¹ Shems Friedlander, *Toynak Sesini Duyunca Zebra Gelsin Aklına* (İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2017), 153.

⁴² Muhammed Bozdağ, "Dua Mutluluk Kaynağıdır" (Erişim 23 Mayıs 2020).

⁴³ William James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 474-475.

⁴⁴ Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, 237.

⁴⁵ Elizabeth Johnston Taylor, "Prayer's Clinical Issues and Implications", *Holistic Nursing Practice* 17/4 (2003), 183.183."plainCitation": "Elizabeth Johnston Taylor, "Prayer's Clinical Issues and Implications", *Holistic Nursing Practice* 17/4 (2003)

⁴⁶ Süleyman Uludağ, "Tasavvufta Dua Anlayışı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 535.

dönüştüren işte bu yakınlık kurma isteğidir.⁴⁷

Kalbin Allah ile konuşması olan dua, yüksek bir şuur halinin kalpte uyanışıyla gerçekleşmektedir.⁴⁸ Kişinin kalbi “hüznün derinliklerinde ya da neşe tepelerinde”⁴⁹ iken bu hali onu yüce olana yönelttiği vakit dua meydana gelmektedir. Bu durum, her an huzurda olma isteğini taşıyan⁵⁰ kulun, yaşamının her yönüne tezahür etmesiyle davranışa etki etmektedir.⁵¹ Dua, bilincin her noktasında ve her aşamasında etkin ve karşılıklı bir ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu ilişkinin etkin ve karşılıklı oluşu, dua öncesi ve sonrası bilinç halimizde bir dönüşüm meydana getirmektedir.⁵²

Kierkegaard’a göre dua, kişide bir değişim ve dönüşüm meydana getirmektedir.⁵³ Kişi dua ederken zihinsel ve duygusal bir yoğunlaşma içerisine girdikçe sıradan bir eylemin ötesine geçmektedir. Manevi tecellilerin vesilesi olan dua, kişinin olay ve olgulara bakış açısına farklı bir perspektif sunacak şekilde bilinçte bir açılım meydana getirmektedir.⁵⁴ Bu sayede kişi yaşadığı olayın dar çerçevesinden sıyrılarak daha geniş bir gerçekliğin içindeki yerini keşfetmektedir.⁵⁵

Ruha şifa, gönle deva, bedene güç verecek bir dua için; bu davranışın alışkanlık haline gelmesi yani bir yaşayış tarzına dönüşmesi de önemlidir.⁵⁶ Zira kişinin yaşam binası, alışkanlık haline gelmiş birkaç basit davranışın dokunuşuyla değişmekte, dönüşmekte ve yenilenmektedir. Bundan dolayı dilden veya gönülden dökülen duanın kendisi basit bir faaliyet gibi görünse de kişinin hayatındaki etkisi büyüktür.⁵⁷ Gandhi şu ifadeleriyle “söz”ün hayatımızdaki gücüne dikkat çeker; “*Söylediklerinize dikkat edin, düşüncelerinize dönüşür.*

⁴⁷ Ahmet Albayrak, “Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (01 Ekim 2007), 190-191.

⁴⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah-İnsan (İslam Düşüncesinde İslah)*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011), 171.

⁴⁹ Ahmet Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2013), 55.

⁵⁰ Aldous Huxley, *Kalıcı Felsefe*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 221.

⁵¹ Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, 55.

⁵² James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 475-476; Levine, “Prayer as Coping”, 89.

⁵³ D. Z. Phillips, *The Concept of Prayer* (Oxford: Seabury Press, Ny, 1981), 56.

⁵⁴ Levine, “Prayer as Coping”, 89.

⁵⁵ Muhammed İkbâl, *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü* (İstanbul: Oraf Yayınları, 2017), 110.

⁵⁶ Alexis Carrel, *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2018), 44.

⁵⁷ Muhammet Çelik, “Alışkanlıkların Kişi ve Toplum Ahlakını İnşa Etmedeki Etkin Rolü”, *Yetkin Düşünce: Hakikatin Kaynağına Yolculuk* 4 (2018), 52.

Düşüncelerinize dikkat edin, duygularınıza dönüşür. Duygularınıza dikkat edin, davranışlarınıza dönüşür. Davranışlarınıza dikkat edin, alışkanlıklarınıza dönüşür. Alışkanlıklarınıza dikkat edin, değerlerinize dönüşür. Değerlerinize dikkat edin, karakterinize dönüşür... ”⁵⁸

Hayat, yaşamımızı ilmek ilmek dokuyan küçük yapılardan ibarettir. Nasıl başladıysak, neyi alışkanlık haline getirdiysek diğer tüm duygu, düşünce ve davranışlarımız da onun döşediği yoldan adım adım ilerler. Bu bakış açısıyla bakıldığında alışkanlık haline gelmiş dilin ve gönlün “söz”ü olan dua da kişideki köklü değişim ve dönüşümlerin başlangıcı anlamına gelmiş olur. Kişiliğimizi ve yaşamımızı bu “söz” ile tekrar şekillendirir, yeniler ve tazeleriz. Bu bakımdan duanın her defasında iç ve dış alemimizde bir soluk alışa kapı araladığı ifade edilebilir.

5. HASTALIK VE ZORLU SÜREÇLERDE DUANIN ROLÜ

Tanrı ile temas kurabilmede önemli bir araç olan dua, büyük dinlerin hepsinde görülen ortak bir uygulamadır.⁵⁹ İnsanlar, isteklerini veya şikayetlerini dillendirmek, şükretmek, tevbe etmek, kimi zaman da yalnızca duygularını paylaşmak için duaya yönelmektedirler.⁶⁰ Son dönemlerde maneviyata olan ilginin artmasıyla birlikte sağlık hizmetlerinde de D/M’in önemli araçlarından biri olan dua ön plana çıkmaktadır. Hem ruhsal hem de fiziksel açıdan bütüncül bakımdan (holistik bakım) bir parçası olarak değerlendirilmektedir.⁶¹ İnsandaki bütünsel yapıyı göz önünde bulunduran manevi destek uygulamalarında da duaya sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Manevi danışmanın kişide dua bilincini uyandırabilmesi, hastanın yalnızlık ve çaresizlik hissini bertaraf edecek bir iç diyalog sistemi inşa etmesine yardımcı olmaktadır. Bu bölümde D/M’in temel araçlarından biri olan duanın hastalar açısından faydası incelenecektir.

En temel dini unsurlardan biri olan dua, ruh ve beden sağlığına etkisinin incelenmesi açısından pek çok araştırmaya konu olmuştur.⁶² Yaşanan ağır ve trajik olaylar kişiyi duygusal olarak yıprattığından dolayı bireyde saldırganlık durumları, öfke ve isyan eğilimleri meydana gelebilmektedir. Dua, bireyin Allah’a yönelmesini sağlayarak ruhunu sertleştirip yüreğini düğümleyen bu

⁵⁸ Çelik, “Alışkanlıkların Kişi ve Toplum Ahlakını İnşa Etmedeki Etkin Rolü”, 52.

⁵⁹ Narayanasamy - Narayanasamy, “The Healing Power of Prayer and Its Implications for Nursing”, 242.

⁶⁰ Horozcu, “Ruh Sağlığı ve Din”, 178.

⁶¹ Narayanasamy - Narayanasamy, “The Healing Power of Prayer and Its Implications for Nursing”, 242.

⁶² Horozcu, “Ruh Sağlığı ve Din”, 178; Stephanie WinkelJohn Black vd., “Disclosure During Private Prayer as a Mediator Between Prayer Type and Mental Health in an Adult Christian Sample”, *Journal of Religion and Health* 54/2 (Nisan 2015), 540-553; Brandon L. Whittington - Steven J. Scher, “Prayer and Subjective Well-Being: An Examination of Six Different Types of Prayer”, *The International Journal for the Psychology of Religion* 20/1 (01 Ocak 2010), 2.

tür acı hislere karşı kişinin duygusal olarak yumuşamasına, sakinleşmesine ve içsel çatışmalarını çözüme kavuşturmasına yardımcı olmaktadır.⁶³ Duanın insan psikolojisinde meydana getirdiği etkileri başa çıkma yöntemi açısından değerlendiren Levine, bireyin problemlerine karşı aktif bir başa çıkma metodu olduğunu savunmaktadır.⁶⁴ Yapılan araştırmalarda duanın depresyon, kaygı gibi ruhsal sıkıntılarla başa çıkmada kişiye destek olduğu ve iyimserliği artırdığı ortaya konulmaktadır.⁶⁵ Ayrıca çalışmalar, içsel dindarlık ve duanın daha fazla yaşam doyumuyla ilişkilendirildiğini göstermektedir.⁶⁶

Dua stresli olaylarla baş etmede en sık bahsedilen dini yöntemdir. Aynı zamanda faydalı bir uygulama olduğu konusunda da geniş ölçüde bir kabul vardır.⁶⁷ Güvensizlik, belirsizlik ve endişe içindeki insanın ıstırapına devadır. Kişi Allah'a dua ettikçe bilincinde O'na yer açmış olur. Bilincinde Allah'a yer açtıkça O'nu daha iyi tanımaya başlar. Tanıdıkça da daha çok bağlanır ve daha çok sever. Sevdikçe daha çok güvenir. Bu güven duygusu da bireyin belirsizlikten kaynaklanan endişelerini, kaygı ve korkularını bertaraf eder.⁶⁸

Dua, Allah'a bağlılığın hissedildiği en yalın manevi hâldir. Yaratıcı'yla kurulan bu bağlılık ise hastalık sürecinde kişiye büyük bir güç ve moral kaynağı olmaktadır.⁶⁹ Kronik hastalığı olan hastaların başa çıkmaları üzerine yapılan nitel bir araştırmada bireyler, duanın kendilerine Allah ile bağ kurma hissi verdiğini ifade etmişlerdir.⁷⁰ Bağlanma kuramına göre de kişinin ilerleyen yaşlarında Allah, bağlanma figürünün yerini almaktadır.⁷¹ Bunun neticesinde kişi, mutlak iyilik, güzellik, sevgi, şefkat ve merhametin kaynağı, gücün ve

⁶³ Huxley, *Kalıcı Felsefe*, 102.

⁶⁴ Levine, "Prayer as Coping", 85.

⁶⁵ Horozcu, "Ruh Sağlığı ve Din", 219; James W. Anderson - Paige A. Nunnolley, "Private Prayer Associations with Depression, Anxiety and Other Health Conditions: An Analytical Review of Clinical Studies", *Postgraduate Medicine* 128/7 (Eylül 2016), 635-641; Claire Hollywell - Jan Walker, "Private Prayer as a Suitable Intervention for Hospitalised Patients: A Critical Review of the Literature", *Journal of Clinical Nursing* 18/5 (2009), 637-651; Amy L. Ai vd., "The Role of Private Prayer in Psychological Recovery Among Midlife and Aged Patients Following Cardiac Surgery", *The Gerontologist* 38/5 (Ekim 1998), 591-601; Black vd., "Disclosure During Private Prayer as a Mediator Between Prayer Type and Mental Health in an Adult Christian Sample". *The Gerontologist* 38/5 (Ekim 1998)

⁶⁶ John M. Salsman vd., "The Link Between Religion and Spirituality and Psychological Adjustment: The Mediating Role of Optimism and Social Support", *Personality and Social Psychology Bulletin* 31/4 (Nisan 2005), 522-535.

⁶⁷ Kate Miriam Loewenthal, *Din Psikolojisi: Kısa Bir Giriş*, çev. Mustafa Ulu (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 29.

⁶⁸ Bozdağ, "Dua Mutluluk Kaynağıdır".

⁶⁹ Tuncay, "Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik", 14; Levine, "Prayer as Coping", 88.

⁷⁰ Narayanasamy - Narayanasamy, "The Healing Power of Prayer and Its Implications for Nursing", 243.

⁷¹ Loewenthal, *Din Psikolojisi*, 35.

kudretin sahibi olarak gördüğü Allah'a yönelme arzusu hissetmektedir.⁷² Bu duruma aracılık eden dua, kendini güvende hissetmeye, bağlanma ve yakınlık ihtiyacını gidermeye kaynaklık etmektedir. Nitekim Mevlana da Mesnevi'sinde duadan bahsederken Allah ile kişi arasında kurulan ilişkiyi, çocuğun annesiyle olan iletişimine benzeterek açıklamaktadır.⁷³

Murray, duayı isteklerimizi elde etmek için yapılan bir eylem olarak değil de kişiyi kendi manevi doğasının eksenine yöneltme olarak görür.⁷⁴ Kişi manevi doğasıyla karşılaştıkça öz-yeterlik (self efficacy) hissini bir öz aldatma (self-deception) olduğunu fark eder. Duanın insanın manevi doğasına yönlendiriciliği sayesinde birey, kendi gerçekliğiyle karşılaşır, güçsüzlüğünü ve eksikliğini itiraf eder. Böylelikle de daha üstün bir güce bağlanma ihtiyacını daha açık bir şekilde hisseder.⁷⁵ Dua, kişinin benliğinde oluşan büyülenme yanılığını bertaraf eder ve bilincinde benliğine verdiği yer ne kadar küçülürse, Allah içte o kadar büyür.⁷⁶ O'nun güç ve kudretinin idrakiyle hasta, üstesinden gelemeyeceği sorunlarla boğuşmanın sonuç vermediğini anlayarak Allah'a daha çok yönelir. Allah ile kurulan bu bağlılık da kişiye sığınacağı güvenli bir liman olur. Bu durumun kişiyi pasif bir boyun eğişe sürüklediği düşünülmemelidir. Zira kişi, duayla güç yetiremediği olaylar içerisinde çaresiz bir halde umutsuzluğa sürüklenmek yerine hayatına anlam ve umut katacak yönleri keşfeder ve motive olur.

Logoterapi tekniklerinden biri olan düşünce odağını değiştirme (dereflection), bizde korku, endişe ve kaygı uyandıran olaylara karşı uygulanacak yöntemlerden biridir. Bu tekniğe göre hasta kendinde korku, kaygı, panik haline sebep olan hastalık durumlarına karşı düşünce odağında bir değişiklik meydana getirmeye teşvik edilir ve böylece panik meydana getiren durumdan hastanın odağı uzaklaştırılır.⁷⁷ Dolayısıyla dua tam da bu yönetime hizmet eder niteliktedir. Bu bakımdan kişiyi yaşamının ve eylemlerinin sorumluluğunu almaya teşvik eder.⁷⁸ Bu da tam bir aktif eylem, çaba ve odaklanma gerektiren bir durumdur. Böylelikle duayla hasta eylemsizliğe değil aktif bilişsel bir çaba ve mücadeleye davet edilmiş olur.

Dini ritüeller kişinin dünyadan el-etek çekmeksizin şahsi şuurunda değişiklik

⁷² Huxley, *Kalıcı Felsefe*, 218.

⁷³ Hicabi Kırlandıç, "Mesnevi'de Dua", *Mevlânâ Araştırmaları*, ed. Adnan Karaismailoğlu, Araştırma-inceleme 56, 62 (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 241.

⁷⁴ Baş, "Manevi Danışmanlıkta Duanın Bir Destekleme Metodu Olarak Kullanımı", 164.

⁷⁵ Loewenthal, *Din Psikolojisi*, 35.

⁷⁶ Huxley, *Kalıcı Felsefe*, 222.

⁷⁷ Victor E. Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, çev. Selçuk Budak (İstanbul: Totem Yayıncılık, 2019), 153-157.

⁷⁸ Huxley, *Kalıcı Felsefe*, 219.

ve yenilenme sağlmasına aracılık etmektedir. Kişinin şuurunu dinamik tutan ibadetler, yaşanan “an”ın durumuna uygun şekilde kişide bir değişim meydana getirmeyi hedefler.⁷⁹ Kişinin hastalık gibi sıkıntılı durumlar karşısında hissettiği panik halinden uzaklaşması çok zordur. Tüm odağı bu durum üzerine kilitlenmiştir ve bilinci hayatının diğer yönlerine adeta sırt çevirmiştir. Yaratıcı’yla özel bir ilişkinin ifadesi olan dua, geniş anlamda murakabe ve tefekkür halini ifade etmek için de kullanılır. Kişinin şahsi şuuruna tam bir yönelimin ifadesi olan murakabe ve tefekkür, çeşitli zor durumlar karşısında daralmış durumdaki şuurumuzda bir genişlik, değişim ve dönüşüm meydana getirir.⁸⁰ Bu boyutuyla da dua, kişinin felaket durumuna kitlenmiş olan bilincini genişletmeye yardımcı olur. Ona hayatının göremediği yanlarını görmesini sağlayacak bir perspektif sunar. Hastanın odağını yaşadığı sıkıntılı durumdan uzaklaştırır. Dua, kişinin mevcut durumunu değiştirmese bile, durumu algılama ve yorumlama biçimini değiştirir. Birey, kurmuş olduğu iletişim ve hissettiği yakınlık duygusu sayesinde başedemediği problemini Allah’a havale etmiş olur. Bu durum, problemin verdiği yükün kişinin üzerinden kalkmasını, bir süreliğine de olsa yaşanan durumun ortaya çıkardığı baskının askıya alınmasına yardımcı olur. Dua, ortaya çıkan duygusal mola sayesinde kişinin problemini başka bir biliş düzeyinde çözebilecek ortam elde etmesine olanak sağlar.⁸¹ Destek olması adına kendisine sunulabilecek teklifleri değerlendirmeye ve kabule daha açık bir hale gelir. Duanın verdiği güven ve bağlılık hissiyle olay ve olgulara farklı bir bakış açısı geliştirir. Kişi Allah ile kurduğu ilişki ve dostluk sayesinde O’nun yarattığı her şeye dostluk ve şefkat hisleriyle yönelir. Çevresinde baktığı her şey ona farklı görünmeye başlar. Kuşları başka, çiçekleri bir başka sever artık, gökyüzüne bakışı başkalaşır. Hastalık ve sıkıntısı devam etse de artık onun için tek odak noktası bu değildir. Olay ve olgular farklılaşmış, his ve duyguları başka bir yöne akmıştır.⁸²

Hastalık halindeyken hislerimiz de hasta hale gelir. Hasta kişinin zihni de hisleri de kendi bedeniyle meşguldür. Bu meşguliyet kayıplarının yerini alabilecek, onları telafi edebilecek yeni yönelimlere engel olur.⁸³ Dua, zihinsel bir bütünlük sağlayarak stres faktörlerine karşı rahatlama sağlar. İlişkiler ve meydana gelen olaylar hakkında sakin bir değerlendirme yapabilecek dengeli

⁷⁹ Parlar Selahattin, “İslâm’da Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 534.

⁸⁰ Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, 245.

⁸¹ Baş, “Manevi Danışmanlıkta Duanın Bir Destekleme Metodu Olarak Kullanımı”, 171.

⁸² Bozdağ, “Dua Mutluluk Kaynağıdır”.

⁸³ İbn Sina, *Ahvalu’n-Nefs*, çev. İsmail Hanoğlu (Ankara: Elis Yayınları, 2019), 100,102.

bir düşünce zemini kurmaya yardım eder.⁸⁴ Yaşanan acı tecrübelerle karşı kişiye manevi, hissi bir tatlılık ve doyum sunar.⁸⁵ Allah ile sağlanan güvenli ilişki zemini, kişiye mevcut halinin ötesinde bir anlam imkânı sunar. Kişi her şeyi bilen, gören Allah ile karşılaştıkça, kendini sorguladıkça geniş bir gerçekliğin içinde asıl ihtiyaç duyduğu şeylerin bilgisine varır. Bu anlam zemini çatışma halindeki kişiliklerimizi entegre ederek, bütüncül ve sağlıklı bir benlik algısının oluşumuna katkı sağlar. Gerilimlerin, kaygı ve korkuların yerine inanç ve ümidin geçmesini sağlar.⁸⁶ Dua ederek Allah'ın yardımına sığınan bir kişi stres, kaygı, korku, yalnızlık gibi ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen duygularıyla başa çıkabilecek bir güç kaynağı elde eder.⁸⁷

SONUÇ

En geniş anlamıyla kişiyi Allah ile karşılaştıran her duygu, düşünce ve davranışı dua kapsamında değerlendirmek mümkündür. Dua eden kişi, bedeninin çağrısına odaklanmayı bırakıp daha yüce bir çağrıya cevap vermeye yönelir. Kendi dar algısından sıyrılmak suretiyle daha geniş bir gerçeklik içerisinde yerini keşfeder. Hastanın olayları yeniden kavramlaştırmasını⁸⁸ sağlayan dua, çeşitli sıkıntılar içerisinde hapsolmuş bireyi problemlerinin odağından uzaklaştırmada başvurabileceği önemli bir kaynaktır. Bu uzaklaşma, hastanın durumunu inkâr etmesine yol açmaz. Hastalığının verdiği ağır strese karşı “duygusal bir mola” imkânı sunar.⁸⁹

Manevi destek sürecinde hastalara duanın çok boyutlu, geniş anlamının sunulması sağlıklı bir ruh haline geçişte bireylere katkı sağlayacaktır. Manevi destek personeli, hastalıkla başa çıkma sürecinde hastayı duanın terapötik etkisine yönlendirebilirse hastanın Allah ile derin, güvenli bir bağ kurmasına katkı sağlayabilir. Duanın faydalarından, her an destekleyici, koruyucu ve kollayıcı yönlerinden bahsedilebilir. Yeri geldiğinde talep doğrultusunda hastayla birlikte dua edilebilir. Kişinin hastalık odaklı dar algısından kurtulması için yaşadığı dua tecrübesi üzerinde konuşularak onun hastalık dışındaki hislere odaklanması sağlanabilir. Manevi destek uzmanının bu konuda çeşitli uygulamalara işaret etmekten başka hastaya karşı zorlayıcı bir tavır olmaması gerekir. Zira dua, kişinin bilinci üzerinde bir odaklanma gerektirdiğinden istek ve iradesini buna

⁸⁴ G. Rainville, “The Interrelation of Prayer and Worship Service Attendance in Moderating the Negative Impact of Life Event Stressors on Mental Well-Being”, *Journal of Religion and Health* 57/6 (01 Aralık 2018), 2156. {Journal of Religion and Health} 57/6 (01 Aralık 2018)

⁸⁵ Huxley, *Kalıcı Felsefe*, 250-262.

⁸⁶ Loewenthal, *Din Psikolojisi*, 35-37.

⁸⁷ Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, 81.

⁸⁸ Levine, “Prayer as Coping”, 85.

⁸⁹ Levine, “Prayer as Coping”, 86.

yöneltmesi önemlidir. Ele aldığımız yönleriyle dua, hastanın sağlıklı bir ruh haline geri dönmesine yardımcı olabilir. Daha önce üzerinde durulduğu üzere güçlü ve sağlıklı bir ruh sağlığı beden direncinin artmasına yardımcı olmaktadır. Bundan dolayı dua hem bedenen hem de ruhen sarsılmış, güçsüz düşmüş ve savunmasız kalmış hastaya uzatılabilecek güçlü bir destek metodudur. Birey duanın gücüyle acılarını dinlemek yerine kendi içine, manevi yanına odaklanmaya yönlendiği gibi çaresiz ve güçsüz oluşunun farkındalığıyla kendinden daha üstün bir güce, Yaratıcı'sına sığınır. Nihayetinde kişi, O'nun gücü, yardım ve şefkatiyle buluşmasına köprü olan duayla hastalığın vermiş olduğu ruhsal ve fiziksel zararı hafifleterek bu süreçle aktif bir şekilde başa çıkmış olur.

KAYNAKÇA

Ai, Amy L. vd. "The Role of Private Prayer in Psychological Recovery Among Midlife and Aged Patients Following Cardiac Surgery". *The Gerontologist* 38/5 (Ekim 1998), 591-601. <https://doi.org/10.1093/geront/38.5.591>

Albayrak, Ahmet. "Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (01 Ekim 2007), 189-202.

Albayrak, Ahmet. *Gençlerde Dua Psikolojisi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2013.

Albayrak, Ahmet vd. "Kanser Hastalarında Yaşam Kalitesini Etkileyen Din ve Maneviyat Üzerine Teorik Yaklaşımlar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (15 Aralık 2019), 349-376. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.605552>

Altaş, Nurullah. "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (01 Nisan 1999), 599-659.

Anderson, James W. - Nunnelle, Paige A. "Private Prayer Associations with Depression, Anxiety and Other Health Conditions: An Analytical Review of Clinical Studies". *Postgraduate Medicine* 128/7 (Eylül 2016), 635-641. <https://doi.org/10.1080/00325481.2016.1209962>

Argyle, Michael. *Psychology and Religion: An Introduction*. London: Routledge, 2000. <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9780203980453>

- Ayten, Ali. *Din ve Sağlık*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018.
- Ayten, Ali - Düzgüner, Sevede. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. ed. Ali Ayten - Sevede Düzgüner. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ayten, Ali - Köse, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 10. Basım, 2019.
- Baş, Selma. “Manevi Danışmanlıkta Duanın Bir Destekleme Metodu Olarak Kullanımı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/52 (15 Haziran 2017), 161-198.
- Baygeldi, Merve R. “Türkiyede Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması”. *SETA* 234 (2018).
- Black, Stephanie Winkeljohn vd. “Disclosure During Private Prayer as a Mediator Between Prayer Type and Mental Health in an Adult Christian Sample”. *Journal of Religion and Health* 54/2 (Nisan 2015), 540-553. <https://doi.org/10.1007/s10943-014-9840-4>
- Bozdağ, Muhammed. “Dua Mutluluk Kaynağıdır”. Erişim 23 Mayıs 2020. <https://www.sezgililer.com/makale/dua-mutluluk-kaynagidir-muhammed-bozdog-1133.html>
- Cadge, Wendy - Daglian, M. *Religion and Culture*. “Blessings, Strength and Guidance: Prayer Frames in a Hospital Prayer Book”. *Poetics* 36/5 (01 Ekim 2008), 358-373. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2008.06.011>
- Carrel, Alexis. *Dua*. çev. M. Alper Yüçetürk. İstanbul: Yağmur Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Cilacı, Osman. “Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çelik, Muhammet. “Alışkanlıkların Kişi ve Toplum Ahlakını İnşa Etmedeki Etkin Rolü”. *Yetkin Düşünce: Hakikatin Kaynağına Yolculuk* 4 (2018), 51-62.
- Ekşi, Halil vd. “Maneviyat ve Psikolojik Danışma”. *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma*. ed. Halil Ekşi. 1-24. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020.
- Emmons, Robert A. - Paloutzian, Raymond F. “Din Psikolojisi: Dün, Bugün ve Yarın”. çev. Ali Ayten. *Din Psikolojisi: Din ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar*. ed. Ali Ayten. 13-43. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- Frankl, Victor E. *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*. çev. Selçuk Budak. İstanbul:

Totem Yayıncılık, 2. Basım, 2019.

Frankl, Viktor Emil. *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 44. Basım, 2018.

Friedlander, Shems. *Toynak Sesini Duyunca Zebra Gelsin Aklına*. İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 4. Basım, 2017.

Han, Abdurrahman. “Diyanet İşleri Başkanlığının Hastanelerde Yürüttüğü Manevi Destek Hizmetleri”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 2/91-107. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2018.

Hollywell, Claire - Walker, Jan. “Private Prayer as a Suitable Intervention for Hospitalised Patients: A Critical Review of the Literature”. *Journal of Clinical Nursing* 18/5 (2009), 637-651. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2008.02510.x>

Horozcu, Ümit. *Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Horozcu, Ümit. “Ruh Sağlığı ve Din”. *Din Psikolojisi El Kitabı*. ed. Mustafa Doğan Karacoşkun. 177-190. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2017.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2015.

Huxley, Aldous. *Kalıcı Felsefe*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2003.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah-İnsan (İslam Düşüncesinde Islah)*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011.

İkbal, Muhammed. *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*. İstanbul: Qraf Yayınları, 11. Basım, 2017.

James, William. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*. çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.

Karaaslan, Selda. “Manevi Bakım Hizmetlerinde Etik Kurallar ve Profesyonel Standartlar (ABD, Kanada ve İngiltere Örnekleri)”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/281-302. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2018.

Kılınçer, Hatice. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları*. ed. Ali Ayten. 19-60. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.

Kırlangıç, Hicabi. “Mesnevi’de Dua”. *Mevlânâ Araştırmaları*. ed. Adnan Karaismailoğlu. 239-253. Araştırma-inceleme 56, 62. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. baskı., 2007.

Levine, Murray. “Prayer as Coping: A Psychological Analysis”. *Journal of Health Care Chaplaincy* 15/2 (29 Ağustos 2008), 80-98. <https://doi.org/10.1080/08854720903113424>

Loewenthal, Kate Miriam. *Din Psikolojisi: Kısa Bir Giriş*. çev. Mustafa Ulu. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.

Narayanasamy, Aru - Narayanasamy, Mani. “The Healing Power of Prayer and Its Implications for Nursing”. *British Journal of Nursing* 17/6 (2008), 394-398. <https://doi.org/10.12968/bjon.2008.17.6.28907>

Pargament, Kenneth vd. “The Brief RCOPE: Current Psychometric Status of a Short Measure of Religious Coping”. *Religions* 2/1 (2011), 51-76. <https://doi.org/10.3390/rel2010051>

Phillips, D. Z. *The Concept of Prayer*. Oxford: Seabury Press, Ny, New Ed edition., 1981.

Rainville, G. “The Interrelation of Prayer and Worship Service Attendance in Moderating the Negative Impact of Life Event Stressors on Mental Well-Being”. *Journal of Religion and Health* 57/6 (01 Aralık 2018), 2153-2166. <https://doi.org/10.1007/s10943-017-0494-x>

Salsman, John M. vd. “The Link Between Religion and Spirituality and Psychological Adjustment: The Mediating Role of Optimism and Social Support”. *Personality and Social Psychology Bulletin* 31/4 (Nisan 2005), 522-535. <https://doi.org/10.1177/0146167204271563>

Selahattin, Parlar. “İslâm’da Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 530-535. İstanbul, 1994.

Sina, İbn. *Ahvalu’n-Nefs*. çev. İsmail Hanoğlu. Ankara: Elis Yayınları, 2019.

Taylor, Elizabeth Johnston. “Prayer’s Clinical Issues and Implications”. *Holistic Nursing Practice* 17/4 (2003), 179-188. <https://doi.org/10.1097/00004650-200307000-00004>

Tuncay, Tarık. “Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik”. *Sağlık ve Toplum Dergisi* 2 (2007).

Uludağ, Süleyman. “Tasavvufta Dua Anlayışı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Vergote, Antoine. *Din, İnanç ve İnançsızlık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.

Vitorino, Luciano Magalhães vd. “The Association Between Spirituality and Religiousness and Mental Health”. *Scientific Reports* 8/1 (Aralık 2018), 17233. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-35380-w>

Weber, Samuel R. - Pargament, Kenneth I. “The Role of Religion and Spirituality in Mental Health”. *Current Opinion in Psychiatry* 27/5 (Eylül 2014), 358-363. <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000080>

Whittington, Brandon L. - Scher, Steven J. “Prayer and Subjective Well-Being: An Examination of Six Different Types of Prayer”. *The International Journal for the Psychology of Religion* 20/1 (01 Ocak 2010), 59-68. <https://doi.org/10.1080/10508610903146316>

Yalom, Irvin D. *Güneşe Bakmak: Ölümlle Yüzleşmek*. çev. Zeliha Babayiğit. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017.

Yılmaz, Pınar Kütük. “Kanser Hastaları ve Yakınlarına Yönelik Maneviyat ve Anlam Odaklı Psikoterapi”. *Psikoterapi ve Psikolojik Danışmada Maneviyat: Kuramlar ve Uygulamalar*. ed. Halil Ekşi. 311-329. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017.

Zinnbauer, Brian J. - Pargament, Kenneth I. “Dindarlık ve Maneviyat”. çev. Sevde Düzgüner. *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*. ed. İhsan Çapcıoğlu vd. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayım etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu çalışma, dışarıdan ve bağımsız hakemler tarafından değerlendirilmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

This study has been evaluated by external and independent reviewers.

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

H. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları

Some of the Political Thoughts and Policies of Osman Criticized by the Companions

Emine Tuğba ÖZ

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve
Sanatları Bölümü,
tugbaoz44.tbz@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-6976-5309.

Cilt / Issue: 1(2), 177-199

Geliş Tarihi: 16.07.2021

Kabul Tarihi: 30.08.2021

Atf: Öz, Emine Tuğba. "Hz. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları". *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2 (Eylül 2021), 177-199.

Dipnot: Emine Tuğba Öz, "Hz. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları", *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2(Eylül 2021), Sayfa.

ÖZ

Halife Hz. Osman'ın bazı konulardaki siyasî anlayışı ve bu anlayışın beraberinde getirdiği kimi dinî, siyasî, sosyal ve iktisadî icraatları sahâbe tarafından eleştirilmiştir. Söz konusu icraatların başında onun ileri gelen bazı sahâbilere yönelik kırıcı muamelesi, kabilesine mensup çok sayıda insanı vali olarak ataması, akrabalarına beytülmalden daha fazla vermesi, dinî hayata dair bazı tasarrufları ve devlet kaynaklı yanlışlıkların düzeltilmesi için istenilen inisiyatif kullanmaması gelmektedir. Makalemizde sahabe tarafından Hz. Osman'a yöneltilen bazı eleştiriler ve bu eleştiriler bağlamında Hz. Osman'ın siyaset anlayışı üzerinde durulmaktadır. Çalışmada şu tespitler yapılmıştır: Hz. Osman'ın sahâbeye davranış şekli, yönetime ehil olmayan akrabalarını vali olarak ataması ve atamalarda kabileler arası dengeleri göz önünde bulundurmaması şeklindeki anlayış ve uygulamaları sahâbiler tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilen politikalar, Hz. Osman'ın siyaset anlayışının doğal bir sonucu idi. Onun siyaset anlayışı ise büyük oranda yumuşak davranma, akrabalarının toplumca meşru görülmemeyen kimi taleplerine hayır diyememe, devlet yönetiminde kabilesini belirleyici kılma, sağlıklı bir istişare mekanizması oluşturmama, sahâbilerin uyarılarını dikkate almama ve kabileler arası dengeleri gözetmeme gibi düşünce ve ilkelere dayanıyordu. Hz. Osman'ın söz konusu uygulamaları ise hem onun ölümüne neden olmuş hem de kendisinden sonraki siyasî tartışmalara zemin hazırlamıştır.

Anahtar kelimeler: Hz. Osman, Sahâbe, Yönetim, Kabile, Ümeyyeoğulları.

ABSTRACT

Caliph Osman's political understanding on some issues and some of his religious, political, social, and economic practices brought by this understanding were criticized by the companions. At the beginning of these practices are his offensive treatment of some notable companions, his appointment of many

people belonging to his tribe as governor, his giving more to his relatives from Beytulmal, some of his dispositions regarding religious life, and his failure to use the desired initiative to correct state-based wrongdoings. In our article, some of the criticisms directed to Osman, and in the context of these criticisms, Osman's understanding of politics is emphasized. The following findings were made in the study: Osman's way of behavior toward companions, his appointment of his relatives who are not capable of administration as governors and his understanding and practices of not taking into account the balances between the tribes in appointments were criticized by the companions. Criticized policies were a natural result of Osman's understanding of politics. His understanding of politics is to a large extent, was based on ideas and principles such as to act softly, not being able to say no to some of his relatives' demands that are not seen as legitimate by the society, making the tribe decisive in the state administration, failure to establish a healthy consultation mechanism, ignoring the warnings of the companions and disregard for tribal balances. Osman's practices both caused his death and laid the groundwork for the political debates that followed him.

Keywords: Osman, Companions, Management, Tribe, Banu Umayyad.

EXTENDED ABSTRACT

The third caliph, Hz. Osman took over the caliphate from Hz. Omar as a result of the council. We can examine Hz. Osman's twelve-year caliphate in two periods. The first is the period of calm, which includes the first six years of his caliphate and is similar to the period of the previous caliphs, and the second is the period of unrest, which covers the last six years of his caliphate. The main reason for making this distinction is that there were some problems in the second period of the mentioned companion's administration. These events should not be thought of as unique to that period, as some of them can also be considered as a reflection of what happened before to the next period. It can be said that the decisions he made in the administration caused some problems in the future. Hz. Osman had to take some decisions in the administration due to his duty and he was putting his decisions into practice. Some of these practices were welcomed and accepted, some of them caused harsh discussions and some criticisms were directed at him in the context of his actions.

Some of Hz. Osman's attitudes towards the companions caused his exposure to criticisms. During his caliphate, some of his practices were inconsistent with both the time of the Hz. Prophet and the first two caliphs before him. This inconsistency caused problems in management. For example; sending Abu Zer el-Gifârî, one of the companions, to Rebecca, just as his punishing

the companions such as Ammâr b. Yâsir, Abdullah b. Mes'ûd by beating them. Also, the appointment of his incompetent relatives to the governorships is the most important issue that bothers the companions. Hz. Osman's actions, both in some religious matters and in the administration, were not liked by the public, and this discontent brought along unstoppable problems in the future. Even, these events paved the way for Hz. Osman's death.

During the pilgrimage season, Hz. Osman should pray two rak'ats in Arafat and Mina as an expeditioner, but he prayed four rak'ats each, just like the resident people. The first issue that Muslims talked about against him was this behavior. He started a second adhan reading practice on Friday so that those who came from afar could hear it in 30 Hijri. As it can be understood, the caliph started such practices in religious matters by ijtehad.

The tension between the caliph and İbn Mes'ûd was caused by the fact that Hz. Osman prepared an official mus'haf and sent it to other cities and asked them to remove the pages that existed in the companions. Caliph Osman ordered Ammâr b. Yâsir and İbn Mes'ûd to give the copies they had, and when his word was not listened to, he took a stand against them. In this regard, the caliph was exposed to criticisms by companions. In this regard, the caliph was exposed to criticisms by companions.

Abu Zer, criticized Muawiya, the governor of Damascus and Hz. Osman's relative, for spending too much. In addition, Abu Zer, who saw that the society was very prosperous, did not turn a blind eye to this situation as a person who lived in troubles and difficulties during the Hz. Prophet's time. The fact that people are financially extravagant and not meticulous in religious matters has caused him to criticize society. The public, who were disturbed by this, reported the situation to the caliph and Hz. Osman sent Abu Zer to Rebeze with his own accord. When exile punishment was given to Abu Zer, some companions such as Abdurrahman b. Avf and Ali b. Ebî Tâlib were disturbed by what was done to him, they criticized Hz. Osman and expressed this in later times.

One of the criticisms directed to Caliph Hz. Osman is about the beating of Ammâr b. Yâsir, the companion. The Muslims did not like Hz. Osman's helping his relatives from Bayt al-mal and donating valuables to them. Ammar was also a companion who expressed this and criticized the caliph on this issue.

The fact that Hz. Osman's abolishing the exile punishment given to his uncle Hakem b. Ebi'l- 'Âs during his own caliphate period was one of the criticisms directed to him in the following times. El-Hakem was sent to Taif by the Hz. Prophet as punishment, this exile was continued by the first two caliphs, this

punishment was abolished when Hz. Osman became the head of state. Presenting such criticism to Hz. Osman is due to the desire to criticize his politics because the caliph was not criticized after the abolition of the exile punishment, later on, some criticisms were directed at him by taking a stand against him.

During his caliphate duty, Hz. Osman made some actions regarding the governors and sometimes made changes by dismissing the governors and replacing them with new ones. The fact that the caliph could not bring competent administrators to replace the governors he had dismissed in these changes, and that he was a relative of the governors he appointed, caused opposition to him. Perhaps the most important of the companions' criticisms against him was this issue. The main issue criticized about the governors appointed by Hz. Osman was not kinship, the issue was that the behaviors and performances of the administrators were not liked by the public. His dismissing the administrators whom the public was pleased with and appointing his relatives who were not competent in the job caused a negative attitude towards Hz. Osman's management approach. With his appointment of his relatives to the governorships, a period of unstoppable events began in the future.

Hz. Osman prioritized his relatives in financial allocation and reserved the surplus of the property for them. Unlike the administration of the two caliphs before him, he supported his family from Bayt al-mal and was therefore criticized by the companions such as Hz. Ali and Abdurrahman b. Avf. It can be said that Hz. Osman's distribution of state revenues to his relatives did not produce positive results. Maybe the caliph may have helped with good intentions, but as can be understood from the objections of other companions, this behavior reduces the prestige of the head of state. If the aid was made to those in need and to the whole public, undesirable situations would have been prevented. The attitude of the companions on this issue is to fight against injustice. It would not be wrong to find this attitude correct.

All of what happened was due to Hz. Osman's understanding of politics. All these and similar negative developments first laid the groundwork for Hz. Osman's death and then for political conflicts.

GİRİŞ

Hz. Osman (644-656) Raşit halifelerin üçüncüsü olup ikinci halife olan Hz. Ömer'den (634-644) sonra şûra sonucu halifeliği devralmıştır. Onun on iki yıllık halifeliğini iki dönemde inceleyebiliriz. Birincisi halifeliğinin ilk altı yılını içine alan “Sükûnet Dönemi” ikincisi halifeliğinin son altı yılını kapsayan “Karışıklık Dönemi”dir.¹ Bu ayırımın yapılmasının temel sebebi, sözü edilen sahâbînin yönetiminin ikinci döneminde birtakım problemlerin yaşanmasındandır. Bu olayları o döneme has düşünmemek gerekir ki bazıları daha önce yaşananların sonraki döneme yansıması olarak da değerlendirilebilir. Kısaca toplumsal karmaşalar patlama anlarında meydana gelmezler, bunların bir hazırlık dönemi vardır.² Denilebilir ki Hz. Osman'ın yönetimde aldığı kararlar -siyasî düşüncelerinden hareketle uyguladığı politikaları- ilerleyen zamanlarda bazı problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Hz. Ömer'in hilafetinden sonra Hz. Osman, görevi gereği yönetimde bazı kararlar alması gerekiyordu ve aldığı kararları da uygulamaya geçiriyordu. Bu uygulamaların bazıları olumlu karşılanmış ve kabul edilmiş bazıları ise sert tartışmalara sebep olmuştur ve icraatları bağlamında ona birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. Bu çalışma, ona yöneltilen olumsuz eleştirileri ele almaktadır.

Hz. Osman'ın sahâbeye karşı bazı tavırları onlar tarafından eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. Mesela; sahâbîlerden Ebû Zer el-Gıfârî'yi (ö. 32/653) Rebeze'ye göndermesi, Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-653) gibi sahâbîleri de dövdürerek cezalandırması gibi. Ayrıca valiliklere işin ehli olmayan akrabalarını ataması sahâbenin rahatsız olduğu en önemli konudur. Hz. Osman'ın gerek dini bazı konulardaki gerekse yönetimdeki icraatları halkın hoşuna gitmemiş ve bu hoşnutsuzluk ileride önu kesilemez problemleri beraberinde getirmiştir. Hatta bu olaylar Hz. Osman'ın ölümüne zemin hazırlamıştır.

Konu bağlamında şu sorular üzerinde durulacaktır; Hz. Osman'ın sahâbeye tavrı ile yumuşak huylu oluşu arasında bir bağ var mıdır? Akrabalarını göreve getirmesi yumuşak huylu oluşundan mı kaynaklanmaktadır? Hz. Osman'ın kişiliği halifelik için engel teşkil eder mi? Onun siyaset anlayışı yönetimini olumsuz etkilemiş midir? Dini konularda yapmış olduğu içtihatlarda haklılık payı var mıdır? Hz. Osman'ın sahâbeye ilişkisinde haklılık derecesi nedir?

¹ Adem Apak, “Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 0/4 (Temmuz-Aralık 2005), 157.

² Abdulazîz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 103.

Makalede konu genel olarak Őu çerçevede değerlendirilecektir; Öncelikle her başlık altında Hz. Osman'a yöneltilen eleştiriler ele alınıp ardından sunulan eleştiriler kim tarafından sunulmuş, Hz. Osman'ın icraatları karşısında tepkiler nasıl olmuş, Hz. Osman bu tepkiler karşısında nasıl tavır takınmış bu konular üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Bu makale Hz. Osman'ın yöneticiliğini, sahâbîlerin siyasete bakış açılarını ve bu konudaki tavırlarını göstermesi bakımından önemlidir. Makalede, tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılarak içerik analizi yapılacaktır. İslam Tarihi'nin ilk kaynaklarından ve modern kaynaklardan yararlanılarak konu ele alınacaktır.

1. HZ. OSMAN'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Hz. Osman sahâbîler tarafından birçok konuda eleştirilmiştir. Onun halifeliği döneminde bazı uygulamaları hem Hz. Peygamber dönemiyle hem de kendisinden önceki ilk iki halife dönemiyle uyuşmuyordu. Bu uyuşmazlık yönetimde problemlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. İleride başlıklar halinde değinilecek olan eleştiriler konusunda dini bazı uygulamalarına örnek verilecek olursa;

Hz. Osman hac mevsiminde Arafat ve Mina'da seferi olarak yani namazı iki rekât kılması gerekirken mukîm kimseler gibi dörder rekât kılmıştır. Müslümanların onun aleyhinde konuştukları ilk konu bu davranışı olmuştur.³ O, cuma günü uzaktan gelenlerin işitebilmeleri için ikinci bir ezan okuma uygulamasını başlatmıştır.⁴

Yukarıda örnekleri verilen konular içtihat meselesi olup her müçtehit kendi içtihadını kendisi uygular diğer müçtehitler amel etmek zorunda değildir. Nitekim sonraki dönemlerde de uygulanmamıştır.⁵ Ayrıca Hz. Ömer daha köklü değişiklikler yapmıştır. Hz. Osman da Hz. Ömer gibi müçtehit, âlim idi. O halde bu konuda onun eleştirilmesi Hz. Osman'ın kişiliğinden çok siyasi otoritesinin zayıf olmasından, yönetiminin beğenilmemesinden ve artık yönetimde bulunmaması gerektiğinden kaynaklanıyordu.⁶

Eleştirilerin bir kısmı da Hz. Osman'ın akrabalarına yönelik tutumuyla ilgilidir.

³ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, çev. Ahmet Ağrakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3/108-109.

⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/121; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, nşr. S.D.F. Goitein (Kudüs: At The University Press, 1936), 6/150.

⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966), 1/442.

⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Dâru Hicr, 1998), 7/169.

1.1. Devlet Görevlerine Akrabalarını Getirmesi

Hz. Osman, halifelik görevinde valilerle ilgili birtakım icraatlarda bulunmuş ve bazen valileri görevden alarak yerine yenilerini getirmek suretiyle değişiklikler yapmıştır. Halifenin bu değişikliklerde görevden aldığı valiler yerine ehil idareciler getirememesi ve atadığı valilerin akrabası olması ona karşı cephe alınmasına sebep olmuştur. Sahâbenin ona karşı eleştirilerinin en önemlisi de belki bu konu olmuştur.⁷

Halifenin görevi gereği vali atama ve azletme kendi sorumluluğunda olan bir durumdur. Fakat halk tarafından bu durum eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Kendisinden önceki halifeler de valilerde değişiklik yapmış ama Hz. Osman'ın yaptığı değişiklikler daha çok tartışılmıştır. Böyle olmasının asıl sebebi onun vali atamasındaki farklı tutumu sebebiyledir.⁸

Hz. Osman'ın atama uygulaması Hz. Peygamber ve önceki halifelerin icraatlarıyla uyuşmuyordu. Hz. Peygamber, Ebu Bekir (632-634) ve Ömer asabiyet anlayışının önüne geçmek için önemli görevlere kendi akrabalarını getirmemişlerdir. Hz. Osman ise tam tersi bir uygulama yaparak akrabalarını vilayetlere vali olarak atamış ve Hz. Ömer döneminde Müslümanların öncülerinin oluşturduğu istişare kurumunu Emevilerin aile teşkilatına dönüştürmüştür.⁹ Hz. Osman yönetimi rahat kontrol edebilmek için valilik kurumuna kendi akrabalarını atamıştır denilebilir.¹⁰ Halifenin gerçekleştirdiği bu uygulama o dönemde Ümeyyeoğullarının gücünün artmasına, halkın ise yönetimden uzaklaşmasına sebep olmuştur.¹¹

Hz. Osman'ın, kendisinden önceki halife Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine görevde bıraktığı Sa'd b. Ebî Vakkas ve Kûfelilerin baskısıyla zorunlu olarak atadığı Ebû Mûsâ el-Eşârî (ö. 42/662-63) dışındaki valilerin hepsi akrabalarından olmuştur. Akrabaları dışında valilerini en küçük bir hatası sebebiyle görevden alırken akrabalarını hataları sebebiyle görevden almamıştır.¹²

⁷ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 82.

⁸ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992), 165.

⁹ Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Naşirun, 2011), 1/44; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı-Osman Eskicioğlu (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1970), 42.

¹⁰ İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/439-440.

¹¹ Halis Demir, "Meşruyet Açısından Hz. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (?), 2008), 86.

¹² Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yedireven Yayınları, 2004), 145-146.

Hız. Osman, Hız. Ömer'in göreve getirdiği valileri ilk başlarda azletmemiş ilerleyen zamanlarda yavaş yavaş valileri görevden alıp yerine akrabalarını göreve getirmiştir.¹³ Halifeliliğinin üçüncü yılında Sa'd b. Ebî Vakkas'ı Kûfe valiliği görevinden alarak yerine akrabası Velid b. Ukbe'yi atamıştır.¹⁴

Kûfelilerin Hız. Osman'ı bu vali hakkında eleştirmelerinin sebebi valinin sarhoş halde namaz kıldırmasıdır. Velid'in sabah namazını dört rekât kıldırdıktan sonra cemaate dönüp artırayım mı şeklinde soru sorması onun sarhoşken namaz kıldıracağı yönünde şikâyetlere sebep olmuştur.¹⁵ Halife soruna aldırış etmediği için konu Hız. Ali'ye iletilmiş ve Hız. Ali halifeye giderek Velid'in suçlu olduğunu ve cezalandırılması gerektiğini söylemiş. Halife, onun uyarılarını dikkate alarak valiyi azledip yanına getirilmesini emretmiştir. Araştırmalar sonucu cezalandırılması gerektiğine ulaşılmış ve halife Velid'e kırbaç cezası uygulanmıştır.¹⁶

Velid b. Ukbe görev yaptığı beş yıl içinde hiç kimse tarafından şikâyet edilmemiştir. Ancak o, içki zaafı sebebiyle halk tarafından kabul edilmemiş ve valilik görevinden beceriksizliği nedeniyle değil dinî gerekçelerle uzaklaştırılmıştır.¹⁷

Hız. Osman halifeliliğinin beşinci yılında Ebû Mûsâ el-Eşâri'yi Basra valiliğinden azlederek yerine yakını Abdullah b. Âmir'e (ö. 59/679) görevi vermiştir.¹⁸ Önceden hiçbir siyasî görevi olmayan İbn Âmir'in Basra'ya vali olarak atanmasını Hız. Ali, Talha ve Zübeyr eleştirmişler ve halifeye, Ömer'in kendisine Benu Ümeyye ve Ebu Muayt ailesini insanların omzuna yüklememesini vasiyet ettiğini hatırlatarak tepkilerini ortaya koymuşlar, fakat halife onlara cevap vermemiştir.¹⁹

Halife vali değişikliğini devam ettirmiş, Amr b. el-Âs'tan (ö. 43/664) Mısır valiliği görevini alarak sütkardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i (ö. 36/656-

¹³ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târîh*, thk. Bâki b. Hâlit (Beirut: Daru'l Fikr, 1993), 1/222.

¹⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/87; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Beirut: Dâru Süveydân, 1984), 4/422.

¹⁵ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/32-33.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, thk. Taha Muhammed ez-Zeyni, (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1967), 1/36-37; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/33-35.

¹⁷ Adem Apak, *Hız. Osman Dönemi Devlet Siyaseti* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 101.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbas (Beirut: Dâru's-Sâdır, 1978), 5/44-45; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 4/264; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rîfeti'l-ashâb*, nşr. Âdil Ahmet Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 3/951; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/153-154.

¹⁹ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/36.

57) atamıştır.²⁰ Sa'd, Hz. Peygamber döneminde Müslüman olunca Medine'de bir müddet vahiy kâtipliği yapmıştır. Sonra aynı dönemde Mekke'ye kaçıp dinden dönerek İslam dini aleyhine konuşmaya başlamış ve Mekke fethinde af dışında tutulan kişilerden biri olmuştur. Hz. Osman'ın Hz. Peygamberden onu affetmesini istemesi üzerine tekrar İslam'a giren Sa'd'ı, Hz. Peygamber affetmiştir. Bu yaşananları bilen sahâbe Amr'ın yerine Abdullah'ın atanmasını kabul edememiş ve Hz. Osman'ı bu konuda eleştirmiştir.²¹ Vali bölge halkıyla uyum ve anlaşmada problemler yaşamış ve zamanla istenmeyen olaylara neden olmuştur.²² Valinin görevden alınması için halifeye başvuran Mısırlılar Hz. Osman'dan olumlu cevap alamamışlar ve durumu Hz. Aişe'ye bildirmişlerdir. Hz. Aişe ise valiyi görevden almayan Hz. Osman'ı sert bir şekilde eleştirmiştir.²³ Genellikle bölgede valilerin değişmesi üzerine problemler yaşansa da halkın değişen sosyal yaşam düzeyleri ve ilişkilerdeki bozulma, problemlili olayların yaşanmasına asıl sebep diyebiliriz.²⁴

Hz. Osman sadece Şam valisi olan Muaviye'yi görevden almamıştır. Bunun sebebi Hz. Ömer zamanından itibaren görev yapan Muaviye'nin halifenin akrabası yani Ümeyyeoğulları'ndan olması idi. Ayrıca yöneticilik konusunda başarılı olması, onun görevinden azledilmemesine sebep olmuştur. Halife, Muaviye'yi görevden almamakla kalmamış, birçok vilayeti de onun yönettiği topraklara dâhil etmiştir.²⁵

Kûfelilerin şikâyeti üzerine daha önce atadığı Velid b. Ukbe'den görevi almış akrabalarından Said b. el-As'ı (ö. 59/679) atamıştır.²⁶ Bu atamalar bize göstermektedir ki devletin bütün yönetim kadroları Ümeyyeoğulları'nın kontrolüne geçmiştir. Yönetimin bir kabilenin eline geçmesiyle resmi değilse de fiili saltanata girilmiş ve yönetim tamamen değişmiştir.²⁷ Hz. Osman belki de en çok yönetimde meydana gelen değişiklikler konusunda sahabe tarafından eleştirilmiş hatta Hz. Aişe, Hz. Osman'ı Hak'tan uzaklaşmakla suçlayıp onu

²⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2010), 2/164; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 4/256-257; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/94; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/51.

²¹ Belazûri, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/38.

²² Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, 95-121.

²³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/152; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmam Ali* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 63-64.

²⁴ M. Bahauddin Varol, "Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İstem Dergisi*, 3/6 (Aralık 2005), 208.

²⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 4/289.

²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/37; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/164-165; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* 4/277-278.

²⁷ Apak, "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasi Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 159.

istifaya davet etmiş ve herkesin ayaklandığı bir dönemde Mekke'ye gitmiştir. Bu da müminlerin annesinin dahi halifeye olan muhalefetini göstermektedir.²⁸

Hiz. Osman'ın halifeliği yıllarında gerçekleşen valileri görevlerinden alıp yerlerine akrabalarını atama hadisesi, Hiz. Osman döneminin itiraz edilen konularından ilki olarak nitelendirilebilir. Çünkü eski valinin görevine, önemli bir sebeple değil de adı geçen halifenin isteğiyle son veriliyordu.²⁹ Bu da Hiz. Osman'ın sosyal adalet anlayışından uzaklaştığını göstermektedir. Hiz. Osman'ın İslam'a zorla giren ve kendilerinden hoşnut olunmayan akrabası olan Ümeyyeoğullarını yönetime getirmesi ve her şeyde onları öncelemesi en önemli hatası olarak değerlendirilebilir.³⁰

Hiz. Osman'ın atadığı valiler hakkında eleştirilen asıl konu akrabalık olmamış, mesele yöneticilerin davranışlarının ve icraatlarının halk tarafından beğenilmemesi olmuştur. Halkın memnun olduğu yöneticileri görevden alıp yerine işin ehli olmayan akrabalarını ataması Hiz. Osman'ın yönetim anlayışı hakkında olumsuz bir tavır takınılmasına sebebiyet vermiştir. Onun valiliklere akrabalarını atamasıyla ileride önü kesilemez olayların yaşanacağı bir dönem başlamıştır.

1.2. Devlet Gelirlerinden Akrabalarına Dağıtması

Hiz. Osman, mali tahsiste akrabalarını öncelemiş ve malın fazlasını onlar için ayırmıştır. Bir rivayete göre o, kendisinden önceki iki halifenin yönetiminden farklı olarak ailesine beytülmalinden destekte bulunmuş ve bu yüzden Hiz. Ali ve Abdurrahman b. Avf gibi sahâbiler tarafından eleştirilmiştir.³¹

Hiz. Osman'ın devlet gelirlerinden kendilerine maaş verdiği akrabalarından bazıları şunlardır; damadı Abdullah b. Hâlid'e 4.000 dinar civarı, damadının akrabalarına da 100.000 dirhem, diğer damadı Hâris b. Mervân b. Hakem'e 3.000 dinar³² vermiştir. Diğer taraftan Talha b. Ubeydullah'a 200.000 dirhem,³³ Zübeyr b. Avvâm'a 600.000 dirhem,³⁴ Saîd b. el-Âs'a 100.000 dirhem³⁵ ve

²⁸ Mustafa Özkan, "Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hiz. Aişe'nin Duruşu Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, 45/1 (Mart 2009), 61.

²⁹ Murat Akarsu, *Hiz. Osman ve Hilâfeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 66.

³⁰ Siddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 41.

³¹ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/25.

³² Muhammed İbrahim, *es-Siyâsetü'l-maliye li-Osman b. Afvân* (Kahire: y.y., 1986), 108.

³³ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/7.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/107; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî el-Basrî, *Târihu'l-Medîneti'l-münevver*, thk. Ali Muhammed Denrel-Yâsin Sadüddîn Beyân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 3/1021.

³⁵ Muhammed İbrahim, *es-Siyâsetü'l-maliye li-Osman b. Afvân*, 108.

Muhammed b. Ebî Huzeyfe'ye de 1.100 dinar³⁶ vermiştir.

Halife Hz. Osman, Kuzey Afrika fetihlerinden elde edilen ganimetin beşte birini amcasının oğlu Mervan'a vermiştir. Mervan'ın ganimetten almış olduğu payın yüz bin veya iki yüz bin dirhem olduğu söylenmektedir.³⁷ Ya'kûbî'den aktarılan bir rivayete göre ise Hz. Osman kızını Mervan'la evlendirmiş daha sonra da ona Kuzey Afrika ganimetlerinin beşte birini vermiştir.³⁸ Bâkîllânî olayın doğru olmadığını dile getirmiş. Onun, Allah için malını harcadığını, canını İslam yolunda tükettiğini ve temiz kişiliğiyle Allah'tan korkan birisi olduğunu³⁹ söyleyerek Hz. Osman'ı savunmuştur.

Hz. Osman, akrabalarına yaptığı yardımlar içerisinde özellikle Said b. Âs için verdiği yüz bin dirhem sebebiyle bazı sahabiler tarafından eleştirilmiştir. Özellikle bu konu ile ilgili olarak Hz. Ali, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), Hz. Osman'ı eleştirmişler ve ona niçin yakınlarına devlet gelirlerinden dağıttığını sormuşlardır. Hz. Osman yardım yaptığı kişilerin kendi akrabası olduğunu ve bununla sıla-i rahim görevini yerine getirdiğini söylemiştir. Kendisinden önceki halifelerin de akrabalarının olduğunu fakat onların bu şekilde hareket etmediği hatırlatıldığında Hz. Osman, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'in akrabalarını bu konuda gözetmediğini fakat kendisinin gözetmediğini belirtmiştir. Bu konuşmanın ardından orada bulunanlar, Ebû Bekir ve Ömer'in siyasetini kendilerine göre Osman'ın siyasetinden daha iyi olduğuna dair yemin etmişlerdir.⁴⁰

Hz. Osman'ın bazı toprakları dağıttığı doğru olmakla birlikte bunu hiçbir gelir elde etmeyerek değil haraç vergisi almak şartıyla yaptığı belirtilmektedir. Bazı kimselere dağıtılan topraklar, özel mülk değil de hazineye kazanç sağlamak amacıyla belirli bir ücret karşılığında kiralanmıştır. Bunun ardından topraklardan kazanılan gelir yükselmiştir. Hz. Osman'ın yaptığı yardımların çoğunun bu kazançtan karşılandığı söylenmektedir.⁴¹

Hz. Osman'ın devlet gelirlerinden akrabalarına dağıtmasının pek de olumlu sonuçlar doğurmadığı söylenebilir. Belki halife iyi niyetiyle yardım yapmış

³⁶ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, 3/1023.

³⁷ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdîrabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el'İkdü'l-ferîd*, thk. Muhammed Said Uryan (Kahire: Dâru'l Fikr, 1940), 4/283; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 5/27-28.

³⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/166.

³⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *Temhîdü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il*, thk. İmaduddîn Ahmed Haydar (Beirut: Müessesü'l-Kütübî's-Sekafiyeye, 1414/1993), 539.

⁴⁰ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 5/28.

⁴¹ Ali b. Muhammed b. Habîb Ebi'l Hasan Maverdî, *el-Ahkamu's-sultaniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 217.

olabilir ama diğer sahâbîlerin itirazlarından da anlaşılacağı üzere bu davranış devlet başkanının saygınlığını azaltmaktadır. Yapılan yardımlar ihtiyacı olanlara ve bütün halka yapılmış olsaydı istenmeyen durumların önüne geçilmiş olunacaktı. Sahâbenin bu konudaki tavrı haksızlığa karşı mücadele etmektir. Bu tavrı doğru bulmak yanlış olmayacaktır. Nitekim bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yaptığınız ticaret bundan ayrıdır...”⁴² Ayetten de anlaşılacağı üzere devlet malı bütün halka aittir ve halkın rızası olmadan belli kişilere tahsis etmek yöneticinin haksızlık yaptığını gösterir.

Eleştirilerin bir kısmı da Hz. Osman’ın sahâbeye yönelik tutumuyla ilgilidir. Bunları şu şekilde ele almak mümkündür:

1.3. Ebû Zer el-Gıfârî’nin Rebeze’ye Sürülmesi

Gıfâr kabilesinden olan Ebû Zer,⁴³ Şam valisi ve Hz. Osman’ın akrabası olan Muaviye’yi gereğinden fazla harcama yaptığı için eleştirmiştir. Muaviye’nin (ö. 60/680) bir fetih sonrası ganimetin dağıtım sırasında ganimete Allah’ın malı demesi üzerine o, Müslümanların malı denmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Çünkü Muaviye’nin dediği gibi düşünülürse vali istediği gibi Allah adına malı harcayabilecekti ama Ebû Zer’in dediği gibi düşünülürse vali keyfine göre Müslümanlara ait bir malı harcayamayacaktı.⁴⁴

Ebû Zer Müslümanların mala tamah etmeleri, bol bol altın biriktirmelerine karşı her gittiği yerde “...Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenler var ya, işte onları acıklı bir azap ile müjdele! O gün (bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, yanları ve sırtları bunlarla dağlanacak: “işte bu kendiniz için biriktirip yığdıklarınız! Haydi biriktirip istiflediğiniz şeyleri (n acısını) tadın!” (denilecek).”⁴⁵ ayetini okumuş ve bir nevi onlara karşı olduğunu göstermiştir. Ayrıca toplumun fazla refah içerisinde olduğunu gören Ebû Zer, Hz. Peygamber döneminde sıkıntı ve zorluklar içerisinde yaşayan bir kişi olarak bu duruma göz yumamamıştır. İnsanların maddî olarak savurganlığı ve dinî konularda titiz olmamaları onun toplumu eleştirmesine sebep olmuştur.

⁴² *Feyzû'l Furkân Kur'an-ı Kerim ve Tefsirli Mealî*, çev. Hasan Tahsin Feyizli (İstanbul: Server Yayınları, 2017), Nisa 4/29.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/165; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Muhammed İbrâhîm Benna-Muhammed Ahmed Aşur (Kahire: y.y., 1970), 1/343; Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed Âbdülmevcûd- 'Alî Muhammed Mu'avvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 6/85.

⁴⁴ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülük*, 4/283-284.

⁴⁵ Tevbe 9/34-35.

Bundan rahatsız olan halk, durumu halifeye bildirmiş ve Hz. Osman da Ebû Zer'i Medine'ye çağırmıştır.⁴⁶

Ebû Zer, Medine'de halife ile konuşmuş, ona da bu konudaki düşüncelerini söylemiştir. Halife Hz. Osman ona kendisine düşen görevi yapabileceğini, Müslümanları da iktisatlı davranmaya ve gayret çaba göstermeye çağıracağını belirtmiştir. Ayrıca takva sahibi olma ve zühd konusunda onları zorlayamayacağını⁴⁷ dile getirmiştir. Ancak Ebû Zer, halifenin Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan Tuleka ile çalıştığını, halkın arazilerini gasp ettiğini, küçük yaşta henüz olgunluk çağına ulaşmayan kişileri yönetime getirdiğini söyleyerek onu eleştirmiştir.⁴⁸ Sonuçta Hz. Osman, Ebû Zer'i Medine bölgesinden Rebeze'ye göndermiştir.⁴⁹

Ebû Zer'e sürgün cezası verilmesi üzerine Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652) ve Ali b. Ebî Tâlib (656-661) gibi bazı sahâbiler, ona yapılanlardan rahatsızlık duymuşlar, Hz. Osman'ı eleştirmişler ve bunu ilerleyen zamanlarda da dile getirmişlerdir.⁵⁰

Ebû Zer'in ortaya koyduğu tepki; dünya malına tamah eden, israf içinde olan insanlara yönelik bir tepkidir ve sadece devlet yönetiminde bulunanlara yönelik bir tepki değildir. Tepkisinin özellikle Muaviye ve Ümeyyeoğulları'na olması, onların israf eden, aza tamah etmeyen ve mallarını hak yiyerek toplayan kişilerden olmalarındandır.⁵¹ Ebu Zer'in asıl isteği Hz. Peygamberin hayatını, yaşayış tarzını Müslümanların da hayatlarına geçirdiklerini görmektir.⁵²

Ebû Zer'in, Hz. Osman tarafından sürgün edilmediği kendi isteğiyle Rebeze'ye gittiğini aktaran rivayetler de vardır. Bir rivayete göre; Gıfâr kabilesinden birkaç grup bazı zamanlar çadır kurup Rebeze'de oturlardı; Ebû Zer'in kendisi de Hz. Peygamber döneminde zekât develerini burada güderdi. Hz. Osman, sakin olması ve burada Ebû Zer'in yakınlarının bulunması gibi sebeplerle, onun yerleşmesi için bu bölgeyi seçmişti.⁵³ İbn Sa'd, Ebû Zerr'in Rebeze'ye kendi isteğiyle gittiğini aktarmaktadır. Rivayete göre; Zeyd b. Vehb bir gün Rebeze'ye

⁴⁶ Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/267.

⁴⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/120.

⁴⁸ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/52.

⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/52; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/172.

⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/54.

⁵¹ Ahmet Güzel, "Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfârî", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/12 (Kış 2013), 49.

⁵² İsrâfil Balcı, "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer El-Gıfârî", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (? 1998), 365.

⁵³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/115; Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", 10/267.

uğrar ve Ebû Zer'e neden burada bulunduğunu sorar. Ebû Zer şöyle cevap verir:

“Şam'da bulunduğum sırada Muaviye ile altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlarla ilgili ayetin nüzul sebebi konusunda ihtilafa düştüm. Muaviye bu ayetin ehl-i kitap hakkında indiğini söylüyordu. Ben ise hem onların hem de bizim hakkımızda indiğini söylüyordum. Durum böyle olunca Muaviye beni Osman'a şikâyet etti. Osman da bana Medine'ye gelmemi emretti. Medine'ye girdiğimde insanlar daha önce beni hiç görmemiş gibi etrafıma toplandı. Durumu Osman'a anlattım. O da bana 'Eğer istersen yakında bir yere yerleşebilirsin.' dedi. Onun talimatı üzerine buraya geldim. Şayet başımızda Habeşli birisi olsaydı onu da dinler ve itaat ederdim.”⁵⁴

Bu gibi rivayetler Ebû Zer'in Rebeze'ye kendi isteği ile mi gittiği yoksa halife tarafından mı gönderildiği konusunda ihtilafların yaşandığını göstermektedir. Bunun yanında sahâbenin konu hakkında Hz. Osman'a yaptığı eleştiri de dikkat çekici olup aktarılan rivayetler incelendiğinde Ebû Zer'in zorla gönderilmediği kanaatine varılmaktadır.

1.4. Ammâr b. Yâsir'in Dövdürülmesi

Halife Hz. Osman'a yöneltilen eleştirilerden biri de sahâbeden Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi ile ilgilidir. Hz. Osman Kur'an'da yer alan ganimet taksimi ayetine⁵⁵ uymayıp beytülmalden akrabalarına yardımda bulunması ve onlara değerli eşyalar bağışlaması Müslümanların hoşuna gitmiyordu. Mesela; damadı Abdullah b. Hâlid'e 4.000 dinar civarı, damadının akrabalarına da 100.000 dirhem, diğer damadı Hâris b. Mervân b. Hakem'e 3.000 dinar vermiştir.⁵⁶ Ammâr da bu hoşnutsuzluğu dile getiren ve konu hakkında halifeyi eleştiren bir sahâbî olmuştur.

İlerleyen zamanlarda Ammâr b. Yâsir, Osman'ı eleştirenlere, halifeden şikâyetçi oldukları konuları yazarak kendisine vermelerini istemiş ve bu yazıyla onun yanına gideceğini belirtmiştir. Eleştirenlerin şikâyetinde buldukları durumlar yazılarak ona verilmiş ve Ammâr halifeye giderek kendisine karşı kaba konuşmuştur. Hz. Osman da onun kendisine söylediklerine dayanamayıp onu dövdürmüştür. Ammâr akşama kadar baygın kalmış, ayılınca Mekkeli müşriklerden çektiği eziyeti hatırlatarak Allah'a hamd etmiş ve bunun Allah yolunda çektiği ilk

⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/226-227.

⁵⁵ Bkz. "... ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a peygambere, yakınlarla, yetimlere yoksullara ve yolda kalmışlara aittir..." Enfâl 8/41.

⁵⁶ İbrahim, *es-Siyâsetü'l-maliye li-Osman b. Afvân*, 108.

eziyet olmadığını⁵⁷ belirtmiştir.

Ammâr b. Yâsir'in dövülmesini eleştiren Hz. Aişe (ö. 58-678), Hz. Peygamber'in elbisesini göstermiş, Hz. Peygamberin elbisesi eskimeden onun sünnetini ne kadar çabuk bıraktıklarını belirterek tepki vermiştir. Halife daha sonra Ammâr'ın Medine'yi terk etmesini emretmiş. Ammâr, halifenin sözünü dinleyerek şehirden ayrıldığı sırada, olayı öğrenen Hz. Ali, Hz. Osman'a gitmiş ona; Allah'tan korkması gerektiğini, Ebû Zer'i kastederek Müslümanlardan iyi bir kişiyi sürdürdüğünü ve onun helak olduğunu belirterek sıranın Ammâr b. Yâsir de mi olduğunu söylemiştir. Hz. Osman da bu tepki üzerine Hz. Ali'nin sürülmeyi Ammâr'dan daha fazla hak ettiğini sert bir tavırla dile getirmiştir. Hz. Ali de ona karşılık sürmesini söylemiştir. Sonra Müslümanlar, ses çıkaran ve eleştirenleri sürgüne göndermekle bir sonuç elde edemeyeceği hususunda halifeyi uyarışlar ve o da Ammâr'ı Medine dışına çıkarmaktan vazgeçmiştir.⁵⁸

Bâkılânî, Ammâr'a uygulanan cezanın sorumlusu olarak Hz. Osman'ın suçlanamayacağını dikkat çekici bir şekilde dile getirir:

“Eğer imamın tedibi, yola getirmesi kişinin telefne neden olursa imam, bundan dolayı günahkâr olmaz ve hal edilmeyi hak etmez. Dövmesi batıl da olsa, isabetli de olsa bu, haddi aşmaktan ve aşırılıktan alıkoymak, tedip etmek ve engellemek içindir. Bunda Osman'ın yaptığı doğru, Ammâr'ın yaptığı ise yanlıştır.”⁵⁹

Görüldüğü gibi adı geçen sahâbînin dövdürülmesi konusunda halifeye hak veren olduğu gibi halifeyi haksız bulan da mevcuttur. Şunu belirtmekte fayda var: gerekçesi ne olursa olsun haksız yere bir fiilde bulunmak neredeyse her toplumda iyi karşılanmamıştır. Hz. Osman döneminde halifenin bu konuda eleştirilmesinin sebebi de sahâbîlerin Ammâr b. Yâsir'e yapılanları haksız fiil olarak değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır.

1.5. Abdullah b. Mes'ûd'un Dövdürülmesi

İlk Müslümanlardan olan Abdullah b. Mes'ûd,⁶⁰ bilinen ve ilmine saygı duyulan bir sahâbî olmuştur. Haksızlıklara göz yumamayan sahâbî, halife Hz. Osman'a birtakım eleştiriler yöneltmiştir. Hz. Osman ve Abdullah b. Mes'ûd arasında çıkan bir tartışmaya göre halife ona kötü sözler söyleyerek hakaret etmiş, İbn Mes'ûd da halifenin katılmadığı seferden bahsedip kendisinin böyle

⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/54-55.

⁵⁸ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/55.

⁵⁹ Bâkılânî, *Temhîdü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il*, 530-531.

⁶⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/385; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 2/369.

biri olmadığını ve Hz. Peygamber'in Bedir'de ve Rıdvan biatında arkadaşı olduğunu belirtmiştir. İbn Mes'ûd'a yapılanlar üzerine Hz. Aişe Osman'ı, Hz. Peygamber'in arkadaşına çirkin sözler söylediği için eleştirse de halifenin köleleri tarafından İbn Mes'ûd dövülmüş ve kaburga kemiği kırılmıştır. Hz. Ali halifeye, Hz. Peygamberin arkadaşına Velid b. Ukbe'nin (ö. 61/680-681) sözüne dayanarak mı bunu yaptığını söylemiş halife de ona, Velid'e uyarak yapmadığını ancak Zübeyd b. es-Salt el-Kindî'yi Kufe tarafına gönderdiğini, onun kendisine İbn Mes'ûd'un 'Osman'ın kanı helaldir' şeklinde söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, doğrusunu araştırmadan Zübeyd'e göre mi onu cezalandırdığını söyleyerek Hz. Osman'a sert çıkmıştır.⁶¹

İbn Mes'ûd'un Hz. Osman'a bir eleştirisi de Sa'd b. Ebi Vakkas'tan (ö. 55/675) Kufe valiliğini alarak yerine Velid b. Ukbe'yi ataması olmuştur. İbn Mes'ûd, Sad'a kırgın olmasına rağmen, kendilerinden sonra insanlar salaha mı, yoksa fesada mı uğradığını söyleyerek bu atamayı eleştirmiş, Sa'd gibi birinin bırakılıp Velid'in getirilmesine şaşırmıştır.⁶²

Hz. Osman'ın resmî bir mushaf hazırlayıp diğer şehirlere ileterek sahâbede mevcut olan sahifeleri ortadan kaldırmalarını istemiş olması, halife ve İbn Mes'ûd arasındaki gerginliğin en önemli sebebidir.⁶³ Halife Osman, Ammâr b. Yâsir ve İbn Mes'ûd'dan ellerindeki nüshaları vermelerini emretmiş, sözü dinlenmeyince onlara cephe almıştır. Hz. Aişe bunu duyunca halifeye görevi bırakmasını söylemiştir. Halifenin, Hz. Aişe'nin tavırlarından hoşlanmadığı aktarılır.⁶⁴

İbn Mes'ûd'un halifeye yönelttiği eleştirilerden biri de maaşının kesilmesi olayıdır. Kur'an'ın çoğaltılmasının ardından Hz. Osman ile Abdullah b. Mes'ûd arasında tartışmalar olmuş, İbn Mes'ûd elindeki mushafı halifeye vermemiş bunun üzerine üç yıl onun maaşı kesilmiştir.⁶⁵ Halifenin maaşları kesme politikası ona karşı bir muhalefetin oluşmasına sebep olmuştur.⁶⁶ Hz. Osman bu yaptığına pişman olsa gerek ki İbn Mes'ûd'u vefatından önce ziyaret ederek verilmeyen maaşlarının hepsini kendisine vermek istemiş o ise ihtiyacı varken vermediğini, artık ihtiyacının kalmadığını ve öleceğini söyleyerek bu teklifi kabul etmemiş ve ailesine vefat ettiğinde cenaze namazını halifenin kırdırmamasını vasiyet

⁶¹ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/36-37.

⁶² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3/88.

⁶³ Adnan Demircan, "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkîlânî'nin Cevapları", *İstem Dergisi* 4/8 (Aralık 2006), 12-13.

⁶⁴ Mustafa Fayda, "Aişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/203.

⁶⁵ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere*, 2/1049.

⁶⁶ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, 109.

etmiştir.⁶⁷

Denilebilir ki sahâbenin dövdürülmesi yöneticiye yakışmayan bir tavır olmakla birlikte Hz. Osman'ın tedip amaçlı dahi olsa sırf kendisini eleştirdikleri için sahâbeye karşı tavır alması düşünülemeyecek, şaşılacak ve kabul edilemeyecek bir durumdur. Bu konuda şu soru akla gelmektedir; Hz. Osman'ın yumuşak huylu oluşu, karşı gelememesi sadece akrabaları için geçerli bir durum mudur? Böyle düşünülecek olursa ya Hz. Osman toplumun tamamına hitap eden bir yönetici değildir ya da o, sahâbenin dövülmesinden sorumlu değildir.

1.6. Hakem b. Ebi'l- 'Âs'ın Sürgün Cezasının Kaldırılması

Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebi'l- 'Âs'a (ö. 31/651) verilen sürgün cezasını kendi halifeliği döneminde kaldırması, ilerleyen vakitlerde ona yöneltilen eleştirilerden biri olmuştur. el-Hakem, Hz. Peygamber tarafından ceza olarak Taif'e gönderilmiş, ilk iki halife tarafından bu sürgün devam ettirilmiş, Hz. Osman devlet başkanı olunca bu ceza kaldırılmıştır.⁶⁸

Bâkılânî, olayla ilgili söylenenlerin doğru olmadığını ifade etmektedir. İnsanların bir kısmı el-Hakem'in, Hz. Peygamberden izin alarak gittiğini, orada kötürüm kalarak ihtiyarladığını söylemektedir. Bazıları sürgünün sebebinin ne olduğunu bilmiyorlar, diğer bazıları el-Hakem'in Hz. Peygamberin yürümesiyle alay ettiği için gönderildiğini, sahâbenin bir bölümü ise Peygamberi namazda taklit ettiğini söylüyorlardı. Bâkılânî bunların safsata olduğunu söylüyor. Başka bir rivayette, Osman'ın Ebû Bekir ve Ömer'e, Peygamberden amcasının geri dönmesini istediğini ve onun da onayladığını söylemiştir. Onlar, sözüne şahit getirmesini istemiş fakat şahit bulamamış halife olduğunda Peygamberin emrettiğini uyguladığı aktarılır.⁶⁹ Hz. Osman'ın icraatı, Hz. Peygamberin uygulamasından yüz çevirme olarak anlaşılması, olayın siyasallaştırılmasından ileri gelmektedir.⁷⁰

Denilebilir ki Hz. Osman'a bu tarz bir eleştiri sunulması onun siyasetinin eleştirilmek istenmesi ve daha hangi konuda halifeyi eleştirebiliriz tartışmalarının sonucunda çıkan zorlama bir eleştiridir. Çünkü halife sürgün cezasının kaldırılması akabinde eleştirilmemiş, ilerleyen zamanlarda ona karşı cephe alınması üzerine birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. Ayrıca halifenin kişiliği tüm bu eleştirilere olanak vermiştir denilebilir.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbu'l- 'eşraf*, 5/39-40.

⁶⁸ Selman Başaran, "Hakem b. Ebû'l- 'Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/175-176.

⁶⁹ Bâkılânî, *Temhîdi'l- evâil ve telhîsi'd delâil*, 535-536.

⁷⁰ Demircan, "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî'nin Cevapları", 14.

1.7. Ubeydullah b. Ömer'in Yargılanması

Ebû Lu'lue'nin Hz. Ömer'i yaralaması üzerine Ubeydullah b. Ömer (ö. 37/657), birlikte hareket ettikleri düşüncesiyle Hüzmûzân'ı⁷¹ ve Cufeyne'yi öldürmüştür.⁷² Ömer'in oğlu Ubeydullah, Hüzmûzân Müslüman olduğu için cezalandırılması gerekiyordu. Sorunun çözümü halife olunca Hz. Osman'a kalmıştır.⁷³

Yargılanma sorunu sahâbe arasında tartışma konusu yapılmış bazı sahâbiler Ubeydullah'ın kısas edilmesini önermiş diğerleri ise babasının ardından ölümü kabileler arası iç çatışmaya dönüşeceğini düşünmüş ve diyet karşılığı serbest bırakılmasını önermişlerdir. Yani sahâbe bu konuda farklı görüşlere sahipti ve birbirlerine zıt düşüyorlardı. Kısas uygulanması gerektiğini düşünen Hz. Ali de fikirlerini halifeye beyan etmiştir. Hz. Osman içtihatla Ubeydullah'ın, öldürdüğü kimsenin ailesine diyet ödemesine karar vermiştir.⁷⁴

Hz. Osman, onun yargılanması meselesinde Hz. Ali'nin müdahalesiyle karşılaşmıştır. Hz. Ali, Ubeydullah'ın affedilmesine sinirlenerek cezasını çekmesi gerektiğini söylemiş ve yaptığı içtihattan ötürü halifeye itiraz etmiştir. Eline güç geçtiği takdirde, onun için kısas uygulayacağını söylemiştir.⁷⁵ Halife suça yönelik değil de şahsa yönelik infaz kararıyla “affedici, merhametli halife”, “yumuşak halife” görünümüne bürünmüştür.⁷⁶

Hz. Osman'a bu konuda yöneltilen eleştirilerin doğru olmadığı söylenebilir. Çünkü o, bu işi sahâbeye danışmak suretiyle yapmıştır yani çoğunluğun kararına göre hareket etmiştir. Hz. Ali istediği için kısas etseydi o zaman çoğunluğun görüşü önemsenmeyecekti. Belki de daha fazla kaos ortamı oluşacaktı.

SONUÇ

On iki yıl halifelik yapan Hz. Osman Raşit Halifeler içerisinde en uzun süre yönetimde kalan halifedir. Onun yöneticiliğinin ilk altı yılı Hz. Peygamber ve ilk iki halife dönemiyle benzerlik gösterebilir, son altı yılı dinî ve siyasî tartışma ve çekişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Hz. Osman döneminde

⁷¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, 4/243; Osman Çetin, “Hüzmûzân-ı Fârisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/498.

⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/148.

⁷³ Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, 2/163-164.

⁷⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât* (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 1430/2009), 315-316; Ahmet Çelebi, *Örnek Halifeler Devri (Dönemi)*, trc. Hasan Fehmi Ulus (İstanbul: Seriyeye Kitapları, 1997), 55.

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/17.

⁷⁶ Fatih Topaloğlu, “Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri”, *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*, ed. Rıza Savaş (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009), 307.

Müslümanların coğrafyası oldukça büyümüş ve eskiden beri devam etmekte olan Roma-Sasani kavgası, Arap kabilecilik kültürü, Bedevî kültürünün devlet geleneğini bünyesinde taşıyamaması gibi bir sürü sorun Medine'ye taşınmıştır. Böyle bir ortamda meydana gelen tartışma ve çekişmeler ise büyük oranda halifenin siyaset anlayışı ve politikalarından kaynaklanmıştır. Örneğin onun ileri gelen bazı sahâbîlere yönelik tutumu, sahâbe tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Ebû Zer'in Rebeze'ye sürülmesi ve Abdullah b. Mes'ûd ile Ammâr b. Yâsir'in dövdürülmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca Hz. Osman'ın dini konularda yapmış olduğu içtihatlarda bir müçtehit olarak haklılık payı olsa da insanlar tarafından eleştirilmesinin ardında siyasî otorite zayıflığı yatmaktadır.

Hz. Osman'ın, devlet kaynaklı yanlış icraatları eleştirenleri cezalandırması, Ubeydullah b. Ömer'in yargılanma şekli ve sonucu, vali atamalarında akrabalarını öncelemesi, devlet yönetiminde toplumca seilmeyen isimleri belirleyici kılması gibi uygulamaları da sahâbe tarafından eleştirilmiştir. Vali atamaları konusunda ona yöneltilen eleştiriler kuşkusuz ilk sırada yer almıştır. Aynı zamanda yumuşak huyluluğu ve otoriter davranmaması, yönetimin akrabaları tarafından istismarını beraberinde getirmiştir. Bu da kabileler arası rekabete zemin hazırlamıştır. Tüm bu ve benzeri olumsuz gelişmeler önce Hz. Osman'ın ölümüne daha sonra ise siyasî çekişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Burada; yöneticilerin istişareye açık olmaları, meşru özgürlüklere saygı duymaları, gerektiği yerde inisiyatif almaları, akrabalarını yönetimden uzak tutmaları, görevlendirmelerde liyâkatı/ehliyeti ölçü almaları, hata yapan yöneticileri azledebilmeleri ve ülkedeki tüm farklı kesimlere eşit mesafede durmaları gerektiği gerçeği görülmektedir. Bu anlayışa sahip olunmadığı takdirde toplumda büyük bir kargaşanın beraberinde getirdiği önü kesilemez olayların yaşanacağı, haksız olduğu düşünülen Hz. Osman'ın ölümüyle sonuçlanan bir iktidar döneminden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akarsu, Murat. *Hz. Osman ve Hilâfeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992.

Apak, Adem. "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî

Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 0/4 (Temmuz-Aralık 2005), 155-170.

Apak, Adem. *H. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Gıfârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/266-268. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 H. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2018.

Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Temhîdü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il*. thk. İmaduddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1414/1993.

Balcı, İsrafil. “Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer El-Gıfârî”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (? 1998), 351-386.

Başaran, Selman. “Hakem b. Ebu'l-As”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbu'l-eşraf*. nşr. S.D.F. Goitein. 5 Cilt. Kudüs: At The University Press, 1936.

Çelebi, Ahmet. *Örnek Halifeler Devri*. çev. Hasan Fehmi Ulus. İstanbul: Seriyeye Kitapları, 1997.

Çetin, Osman. “Hürmüzân-ı Fârisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/498. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Demir, Halis. “Meşruyet Açısından H. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (? 2008), 77-119.

Demircan, Adnan. “Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî'nin Cevapları”. *İstem Dergisi* 4/8 (Aralık 2006), 9-20.

Dûrî, Abdulazîz. *İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.

Ebû Zehra, Muhammed. *İslâmda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*. çev. Ethem Ruhi Fırlalı-Osman Eskicioğlu. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1970.

Fayda, Mustafa. “Aişe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/201-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Feyzû'l Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meali. çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server Yayınları, 7. Basım, 2017.

Fırlalı, Ethem Ruhi. *İmam Ali.* Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

Güzel, Ahmet. “Muâviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Ğıfârî”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/12 (Kış 2013), 43-68.

Hayyât, Ebû Amr b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Târih.* thk. Bâki b. Hâlit, 1 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1993.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb.* nşr. Adil Ahmet Abdülmevcud Ali Muhammed Muavvaz. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el'İkdü'l-ferîd.* thk. Muhammed Said Uryan. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l Fikr, 1940.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe.* thk. Âdil Ahmed Âbdülmevcûd- 'Alî Muhammed Mu'avvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî. *el-Bidâye ve'n-nihâye.* nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Hicr, 1998.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse.* thk. Taha Muhammed ez-Zeyni. 2 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1967.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ.* nşr. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1978.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere.* thk. Ali Muhammed Denrel-Yâsin Sâdüddîn Beyân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi.* çev. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe.* thk. Muhammed İbrâhim Benna-

Muhammed Ahmed Aşur. Kahire: y.y., 1970.

İbrahim, Muhammed. *es-Siyâsetü'l-maliye li-Osman b. Afvân*. Kahire: y.y., 1986.

Kehhâle, Ömer Rızâ, Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse, 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2011.

Kılıç, Ünal. *Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yedireven Yayınları, 2004.

Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

Maverdî, Ali b. Muhammed b. Habib Ebi'l Hasan. *el-Ahkamu's-sultaniyye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. 1 Cilt. Beyrut: Darü'r-Risâletü'l-Alemiyye, 1430/2009.

Özkan, Mustafa. “Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hz. Aişe'nin Duruşu Üzerine”. *Diyanet İlmî Dergi* 45/1 (Mart 2009), 56-74.

Paşa, Ahmet Cevdet. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târihu'l-ümem ve'l-mülük*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Süveydân, 1984.

Topaloğlu, Fatih. “Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri”. *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*. ed. Rıza Savaş. 305-315. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.

Varol, M. Bahauddin. “Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *İstem Dergisi* 3/6 (Aralık 2005), 195-213.

Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebi Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târihu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2010.

Yiğit, İsmail. “Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu çalışma, dışarıdan ve bağımsız hakemler tarafından değerlendirilmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

This study has been evaluated by external and independent reviewers.

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Hız. Ali'nin Vali Atamalarında İzlediği Kabileler Arası Denge Politikası Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Some Valuations on Balance Policy Between the Tribes That Ali Follows in Governor Assignments

Hanım Kübra Öz

Yüksek Lisan Öğrencisi,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve
Sanatları Bölümü,
kz3807117@gmail.com.
ORCID: 0000-0002-4036-5683.

Cilt / Issue: 1(2), 201-227

Geliş Tarihi: 16.07.2021

Kabul Tarihi: 28.08.2021

Atıf: Öz, Hanım Kübra. "Hz. Ali'nin Vali Atamalarında İzlediği Kabileler Arası Denge Politikası Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2 (Eylül 2021), 201-227.

Dipnot: Hanım Kübra Öz, "Hz. Ali'nin Vali Atamalarında İzlediği Kabileler Arası Denge Politikası Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2(Eylül 2021), Sayfa.

ÖZ

Hız. Ali'nin hilafet dönemi, Cemel ve Sıffin savaşları gibi önemli siyasal-sosyal gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi, Hız. Ali'nin vali atamalarında izlediği kabileler arası denge politikasının dayandığı kriterlerdir. Bu makalede Hız. Ali'nin vali atamalarında izlediği kabileler arası denge politikasının mahiyeti üzerinde durulmaktadır. Çalışma bağlamında şu tespitler yapılmaktadır: Bir; Hız. Ali ehliyet/liyakat ilkesini esas alarak valiler atamıştır. İki; kabileler arası denge politikası ve dönemsel şartlar gereği Ümeyyeoğulları mensuplarını vali olarak görevlendirmemiştir. Üç; Ensar'dan da (Evs-Hazreç Kabilesi) ilk defa valiler atamıştır. Bu durum ise Medine'nin önemli bir kesimini oluşturan Ensar'ı memnun etmiştir. Dört; önceki halifeler döneminde ihmal edilen Haşimoğulları mensuplarını da vali olarak görevlendirmiştir. Beş; Hız. Ali kendisine biat eden kimselerden vali atamıştır. Ona biat etmeyen kişiler ise ya tarafsız kalmışlar ya da Müslümanın Müslümanla çarpıştığı Cemel ve Sıffin Savaşlarına sebep olup Hız. Ali'yi iktidar mücadelesine sürüklemişlerdir. Kısacası Hız. Ali'nin vali atama politikasında adalet, ehliyet, istişare ve güvenilirlik gibi temel evrensel ilkelerin yanı sıra kendi içtihadı ve dönemsel şartlar belirleyici olmuştur.

Anahtar kelimeler: Hız. Ali, Politika, Valilik, Kabile, Ehliyet.

ABSTRACT

Ali's caliphate period is a time period in which important political-social developments lived such as the wars of Cemel and Sıffin. One of the most important features of this period is the criteria on the balance policy between the tribes followed by Hız. Ali in the appointment of governors. This article focuses on the importance of the balance policy between families in governor appointments that followed by Ali. In the context of the study, the following determinations are

made: One; Ali appointed governors based on the principle of competence/merit. Two; Due to the balance policy between the tribes and periodic conditions, Banu Umayyad did not assign the members as governors. Three; He appointed governors for the first time from Ansar (Aws-Khazraj Tribes). This situation pleased the Ansar, who constituted an important part of Medina. Four; He also appointed members of the Hashemites, who were neglected during the previous caliphs, as governors. Five; Ali appointed governors from those who allegiance to him. Those who did not pay allegiance to him either remained neutral or caused the Cemel and Siffin Wars, in which Muslims clashed with Muslims, and drag Ali into a power struggle. In short, Ali's own jurisprudence and periodic conditions, as well as basic universal principles such as justice, competence, consultation, and reliability, were decisive in his policy of appointing governors.

Keywords: Ali, Politics, Governorship, Tribe, Competence.

EXTENDED ABSTRACT

Although Hz. Ali wanted to take allegiance from all Muslims after he took office as the fourth caliph by taking the allegiance of the rebels and some prominent companions, he did not force anyone to do so. Rather than the so-called neutrals among the disobedient, those who attribute their allegiance to the finding and punishment of Hz. Osman's conspirators put Hz. Ali in trouble. The first of these groups; Hz. Prophet's wife Hz. Aisha and Talha b. Ubaydullah and the Cemel community that Zübeyr b. Avvâm belongs to. The other group is the Siffin group led by Muawiya. In such a political conflict, Hz. Ali continued his duty. In his actions in the governorship, which is one of the most important issues of Hz. Ali, the policy of balance between the tribes, which also shows his political stance, draws attention.

In the dictionary, the governor means: "one who is very close to something; manager, authorized person." As a term, the governor is the civil servants appointed by the administrators to manage the cities outside the center.

When Hz. Ali became the caliph, he first dismissed the old governors and appointed new governors in their place. He gave importance to universal criteria such as justice, competence and consultation, which the Qur'an attaches importance to, and warned the governors to comply with these criteria. Hz. Ali appointed governors from the tribes that make up the Muslim society by following the stated political-social principles of Islam. He has shown with his actions that the duty of governor, which will be undertaken by qualified, reliable, and

competent people, will establish the administration in the cities and there will be no disruption in the region and that people from the tribes who do not have these characteristics cannot eliminate the unrest in the provinces. In addition, during his caliphate, he aimed to provide justice and made it a policy, and ordered his governors to rule with justice. He also gave importance to consultation when appointing and dismissing governors, and ordered his governors to do the same.

On the subject of consultation, Hz. Ali did not only listen to the opinions of the experts but also gave importance to the expectations of the public. He appointed people whom the society was or would be pleased with as governors to the provinces. Thus, the caliph's appointment of a person whom the public did not want to his duty could cause confusion in the cities. For this reason, when the caliph appointed governors to the provinces, he took into account the opinions of the public and acted according to their wishes. In the governors appointments, Hz. Ali did not only consider the principles determined by Islam, the Sunnah of Hz. Muhammad, the practices of the previous caliphs, and the thoughts of the people, at the same time he revealed his unique understanding of politics. As a result, the determining factors of his policy in appointing the governor were both the events that took place before him and the internal turmoil in his own time. If these are to be mentioned, the governors, who were the cause of complaints during the Hz. Osman period, were the main source of the problems. It can be said that Hz. Ali appointed the new governor because he thought that the internal turmoil will disappear with the dismissal of these governors.

Again, in the Hz. Osman period, the fact that the power comes to the hands of the Banu Umayyad tribe disturbed the companions. This problem went up to the warning of Hz. Osman by Hz. Ali. For this reason, it was unthinkable that Hz. Ali continues the point which he criticized the caliph before him. For this, it can be said that one of his first actions is to appoint new governor.

Former governors were accusing Hz. Ali of allying with those who killed the caliph. That's why Hz. Ali didn't want to work with them because he didn't trust them. For this reason, he found it appropriate to dismiss the current governors and to appoint competent and trusted persons in their place. If he did not rush to dismiss the governors, he could cause those who were not on his side to say that he was incompetent against him.

It is known that Hz. Ali appointed Ansar and Hashemites in governor appointments because these groups were not preferred to the governorship during the first three caliph period. The fact that Ansar and Hashemites wanted one of their own to come to the power while Hz. Abu Bakr was elected as caliph caused

them to be kept away from the administration during the first two caliph period. In the time of Hz. Osman, both the people in Medina and the Hashemites were deprived of the power since the power was completely in the hands of the Banu Umayyad. Hz. Ali, did the opposite when he was elected as caliph, he gave duties to Ansar and Hashemites in many institutions such as the governorship. Of course, this pleased both tribes. Eventually, this development, which can also be called the policy of appointment, is unique to Hz. Ali and has the feature of both a reaction to previous appointments and eliminating the deprivations in the old period.

Hz. Ali's period was a time when internal turmoil disrupted the political and social balances. Thus, the Wars of Cemel and Siffin are internal events that affect these balances. Here, because of these events, Hz. Ali took decisions that determine his own politics. Foremost among these is from which tribes the governors appointed to the provinces will be chosen because the lived events before and after the Hz. Ali period brought about polarization. That's why Hz. Ali preferred to work with competent people whom he could trust. As a result of this, he brought people from the Hashemites tribe Ansar (Aws and Khazraj tribes) and the Yemenis of Kufa to the position of governor. He did not appoint the tribes that he did not trust, who were not competent and did not act with him, and who took part in the Battle of Cemel and Siffin, especially such as the Banu Umayyad, to the duty of the governor. There were also those who acted neutral by not taking sides with Hz. Ali. These were personalities who can be said to be powerful in terms of social influence, such as Hz. Omar's son Abdullah and Muhammed b. Mesleme. Hz. Ali did not appoint governors from them either.

It can be said that Hz. Ali created a balance between the tribes according to the political-social conditions of the period with his unique policy in the governorship institution and tried to act in this way. While doing this, he guided not to leave the political-social principles of Islam.

GİRİŞ

Sözlükte vali “bir şeye çok yakın olan; yönetici, yetkili kişi” anlamlarına gelmektedir. Bir terim olarak vali ise yöneticiler tarafından merkez dışındaki şehirleri yönetmek üzere atanan memurlara denilmektedir. İslâm tarihinde ilk devlet başkanı olan Hz. Peygamber, İslâm’ın birçok bölgeye ulaştığı vakitlerde vilâyetlerle ilgilenebilecek görevli atarken çoğu zaman o bölge halkından olan ve her şeyden önce İslâm’a (önce) girmiş kişileri vali olarak atamayı yeğlemiştir. Peygamberimizden sonra hilafete gelen Hz. Ebu Bekir (632-634), onun zamanında atanan valileri görevden almamıştır. Komutanlar, fethettikleri vilâyetlerin başına geçmiş ve mevcut yapı devam etmiştir. Sonraki halife Hz. Ömer (634-644), şehir yöneticilerini belirleme, atama ve denetim işlerini sistemleştirmiştir.¹ Üçüncü halife Hz. Osman (644-656), mevcut yapıyı görevinin ilk altı yılı devam ettirir de ikinci altı yılı kendi akrabaları olan valilerin icraatları yüzünden çalkantılı geçirmiş ve âsiler² tarafından suikasta uğramıştır.³

Hz. Ali (656-661), âsiler ve önde gelen bazı sahâbîlerin biatını alıp⁴ dördüncü halife olarak göreve başladıktan sonra Müslümanların hepsinden biat almak istemişse de bunun için kimseyi zorlamamıştır. Biat etmeyenler arasında tarafsızlar denilen gruptan ziyade biat etmelerini Hz. Osman’ın suikastçılarının bulunup cezalandırılmalarına bağlayanlar, Hz. Ali’yi sıkıntıya sokmuştur. Bu gruplardan ilki; Hz. Peygamberin eşi Hz. Aişe (ö. 58/678) ve onun yanında yer alan Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ve Zübeyr b. Avvâm’ın (ö. 36/656) içinde bulunduğu Cemel topluluğudur. Diğer grup ise Muaviye’nin (ö. 60/680) önderliğindeki Sıffin topluluğudur. Biat etmeyen bu iki farklı grup Hz. Osman’ın katillerinin bulunması için birlikte hareket etmemişlerdir. Bu da Cemel topluluğu ve Sıffin topluluğunun, üçüncü halifenin suikastı görüntüsüyle asıl amaç ve isteklerinin farklı olduğunu göstermektedir.⁵

Hz. Ali halife olunca ilk olarak eski valileri görevden alıp yerlerine yeni vali atamaları yapmıştır. O, vali atamasında Kur’an’ın önemsedığı adalet, ehliyet ve istişare gibi kriterlere önem vermiş ve bu kriterlere uymaları için valileri

¹ Ünal Kılıç, “Vali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/493.

² Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu’l-Taberî*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim (Beirut: Dâru Süveydân, 1984), 5/357.

³ Ünal Kılıç, “Hz. Ali’nin Vali Politikası ve Valileri”, *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*, ed. Rıza Savaş (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009), 317.

⁴ Taberî, *Târîhu’l-Taberî*, 4/429-432.

⁵ Adem Apak, “Hz. Ali’nin ilk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Marife Dergisi* 5/1 (Bahar 2005), 131-132.

uyarmıştır.⁶ Hz. Ali, İslâm'ın belirtilen siyasî-sosyal ilkelerine uyarak Müslüman toplumu oluşturan kabilelerden vali ataması yapmıştır.

Konu bağlamında şu sorular üzerinde durulmuştur; Hz. Ali ehliyet/liyakat ilkesini esas alarak valiler atamış mıdır? Ümeyyeoğulları mensuplarını kabileler arası denge politikası ve dönemsel şartları gözeterek vali olarak atamamış mıdır? Daha önce vali olarak atanmayan Ensar'dan (Evs-Hazreç) valiler atamış mıdır? Önceki halifeler döneminde ihmal edilen Haşimoğulları mensuplarından vali ataması yapmış mıdır? Hz. Ali'nin Ensar ve Haşimoğullarından vali ataması, kabileler arası denge siyaseti izlediğini mi göstermektedir? O, kendisine biat etmeyen kimseleri vali olarak göreve getirmiş midir? Cemal ve Sıffin Savaşları Hz. Ali'nin vali atamasında nasıl bir siyaset izlemesine sebep olmuştur? Dönemin siyasî olayları sebebiyle tarafsız kalanlar olmuş mudur ve Hz. Ali bunlardan vali atamış mıdır?

Makalede konu şu çerçevede ele alınacaktır; Öncelikle ehliyet, adalet ve istişare ilkeleri üzerinden Hz. Ali'nin valilik kurumundaki kabile politikasının İslâm'a uygunluğu, Hz. Ali'nin hilafete geliş süreci ve o dönemde yaşanan siyasî-sosyal gelişmeler bağlamında ona biat eden-etmeyen ve tarafsız kalan gruplar ve ardından valilik kurumunda görev üstlenen kabilelerin rolleri ele alınacaktır.

Bu makale halife Hz. Ali'nin valilik kurumunda kabileler arası denge politikasının İslâm'ın siyasî-sosyal ilkelerine uygunluğunu ve o dönemde yaşanan olayların Hz. Ali'nin hilafetine etkisini ele aldığı için önemlidir. Makalede, tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılarak içerik analizi yapılacaktır. İslâm Tarihi'nin ilk kaynaklarından ve modern kaynaklardan yararlanılarak konu ele alınacaktır.

1. HZ. ALİ'NİN VALİLİK KURUMUNDAKİ KABİLE POLİTİKASININ İSLÂMİN SİYASÎ-SOSYAL İLKELERİNE UYGUNLUĞU

İslâm dini, insanlara net bir yönetim şekli belirlememiş olsa da yönetimde hedef ilkelerin neler olacağını ortaya koymuştur.⁷ Bunlar; adalet, liyakat, işi ehline verme, can ve mal güvenliği gibi ilkelere dir.⁸ Valilik kurumu da yönetimle ilgili o dönemde önemli bir yapı olduğu için bu ilkeler, valilerde aranan şartlar arasına girmiştir. Nitekim Hz. Peygamber ve dört halife tayin ettikleri valilerde; Allah korkusunu içinde taşıma, affetme, kötü niyetleri ve kötü kimseleri anlayabilme,

⁶ Ünal Kılıç, "Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 123,128-130.

⁷ Şefaettin Severcan, "Peygamberlik ve Siyaset", *Liberal Düşünce* 4/14 (Bahar 1999),167.

⁸ Ertuğrul Boynukalın, "Makâsıdü'ş-Şerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/426; *Feyzül Furkân Kur'an-ı Kerim ve Tefsirli Meali*, çev. Hasan Tahsin Feyizli (İstanbul: Server Yayınları, 2017), Nisa 4/58.

idarede başarılı olabilecek bir güce sahip olma, emanete hıyanet etmeme ve halkın haline vakıf bulunma gibi⁹ özellikler aramışlardır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin valilik kurumundaki kabile politikası, İslâm'ın belirlediği yönetim ilkeleri çerçevesinde ele alınacaktır.

1.1. Ehliyet

Arapça bir sözcük olan ehl kökünden türetilmiş ehliyet kavramı, sözlükte “liyakat, yeterlilik, elverişlilik, yetki” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰ Her işte ehliyetin önemli olduğu İslâm dininde vurgulanmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim ve hadislerde, işin hakkını vererek yapılması emredilmiştir. Böyle davrananlar övülmüş, gerekli önemi göstermeyenler ise yerilmiştir.¹¹ Bir kişinin işini en güzel şekilde gerçekleştirmesine vesile olacak ehliyeti elinde bulundurması, devlet yönetiminde aranan birincil şartlardan olmuştur.¹²

Hz. Ali'nin yönetimde ehliyet ilkesini önemseydiği, vilâyetlere atadığı kabiliyetli ve güçlü valilerden anlaşılmaktadır. Nitekim; Mısır vilâyetinde Hz. Ali karşıtı işler yapan birtakım kimseler, Mısır valisi Muhammed b. Ebu Bekir'i (ö. 38/658) dinlemez oldu. Olayı öğrenen Hz. Ali, “Mısır'a gönderebileceğimiz şu iki kişiden başkası bu görevi hakkıyla yerine getiremez: Kays b. Sa'd (ö. 60/680) ve el-Eşter (ö. 37/657).” diyerek, Yemen asıllı Mezhic kabilesinden el-Eşter'i Mısır valiliğine atadı.¹³

Hz. Ali'nin vilâyetlere atadığı valilere yaptıkları işten dolayı uyarıda bulunması ehliyete önem verdiğini göstermektedir. Mesela; Hz. Ali, Bahreyn valiliğine Ensar'dan atadığı 'Uclan el-Ensârî'nin¹⁴ vilâyetin gelirlerini kendi kabilesindeki

⁹ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Muhammed Said Uryan (Kahire: Dâru'l Fikr, 1940), 1/39.

¹⁰ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/533.

¹¹ Bkz. “Şu bir gerçek ki Allah, size emanet (ve iş)leri mutlaka ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Gerçekten Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz Allah, (her şeyi) işiten ve görendir.” Nisâ 4/58; Ebü'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi 'u ş-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “İmâre”, 17 (No.1826).

¹² Mehmed Saîd Hafîboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği -İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik-* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 47.

¹³ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, thk. Yusuf Dukak (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1987), 3/354.

¹⁴ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2010), 2/176-177; Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 4/452.

kişilere dağıttığını¹⁵ duyunca, onu; emanete ihanet etmemesi gerektiği, bunun halifeye de ihanet sayılacağı, dünyada bu ayıbın kendisinde kötü bir iz bırakacağı, Allah'tan korkması ve hatasını düzeltmesi gerektiği konusunda gönderdiği mektupla uyarmıştır.¹⁶

Görüldüğü üzere Hz. Ali; liyakatli, güvenilir ve ehil kimselerin üstleneceği valilik görevinin şehirlerdeki idareyi tesis edeceğini ve bölgede herhangi bir aksamanın olmayacağını, bu özellikleri taşımayan kabilelerden kimselerin ise vilâyetlerdeki huzursuzluğu gideremeyeceğini icraatlarıyla göstermiştir.¹⁷

1.2. Adalet

Arapça mastar-isim olan adalet, hüküm ve davranışlarda doğru olmak, hakkı gözetmek, orta yolu bulmak ve eşit olmak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸ Adalet, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde “denge, düzen, eşitlik, doğru yolu izleme, doğru olma, tarafsız olma” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁹ Devlet yönetiminin temel ilkelerinden birisi de adalet prensibidir. Adaletin karşıt manası haksızlıktır, zulümdür.²⁰

Hz. Ali'nin yönetiminde adalet ilkesini benimsediği, halife olur olmaz yaptığı icraatlardan anlaşılmaktadır. Nitekim o, vali atamalarında özellikle Ensar ve Hâşimoğullarını görevlendirmiştir.²¹ Çünkü bu kabileler, ilk üç halife döneminde valilikte tercih edilmemişlerdir. Ensar ve Hâşimoğullarının Hz. Ebu Bekir halife seçilirken iktidarın başına kendilerinden birinin geçmesini istemeleri, ilk iki halife döneminde yönetimden uzak tutulmalarına neden olmuştur. Hz. Osman zamanında ise iktidar tamamen Ümeyyeoğullarında olduğu için hem Medineliler hem de Haşimîler iktidardan mahrum kalmışlardır. Hz. Ali ise halife seçilince tam tersini yapmış ve bu iki kabileye valilik gibi birçok kurumda görev vermiştir. Neticede tayin politikası da diyeceğimiz bu gelişme, Hz. Ali'ye özgü olup önceki halifeler dönemindeki yoksunlukları giderme ve adaleti sağlama

¹⁵ Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed Âbdülmevcûd- 'Alî Muhammed Mu'avvad (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 3/532.

¹⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/177

¹⁷ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Yayınları, 2004), 122.

¹⁸ Mustafa Çağrı, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/341.

¹⁹ Bkz. Nisa 4/58, 135; Araf 7/29; Müslim, “İmâre”, 18 (No. 4721)

²⁰ Hamza Aktan, “Kur'an ve Ehl-i Sünnet Kaynaklarına Göre Hazret-i Peygamber Örneğinde Siyaset”, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, ed. Mahmut Kaya vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 322.

²¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, thk. Taha Muhammed ez-Zeyni (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1967), 1/79; Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 5/466,580,601; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/201.

özelliği taşımıştır,²² denilebilir.

Hz. Ali'nin yönetimde adaleti temin etmek için çalıştığı, valilere gönderdiği uyarı ve öneri niteliği taşıyan mektuplardan da anlaşılmaktadır. Mesela; Mısır valisi Malik b. el-Eşter'e, tercih edeceği işlerde orta yolu korumasını, adaleti yaymasını ve halkı memnun etmesi gerektiğini emretmiş; toplumun her kesiminin eşit muamele görmesini ve eşit haklara sahip olmasını sağlayacak icraatlar yapmasını söylemiştir.²³ Birçok valisine de adaletten ayrılmalarını emretmiştir.²⁴

Görülmektedir ki Hz. Ali, halifeliği süresince hem adaleti sağlamayı hedeflemiş ve bunu politika haline getirmiş hem de valilerine adaletle hükmetmelerini emretmiştir.

1.3. İstişare

İstişare, herhangi bir devlet başkanının karşılaştığı sorunun çözümünü ararken sözüne güvendiği kişi veya gruplar ile gerçekleştirdiği fikir alışverişi ve danışma faaliyeti olarak tanımlanabilir. İslâm tarihinde bunun sistemleşmiş formuna şûra denilmektedir.²⁵ Kur'an-ı Kerim ve hadislerde şûra prensibinin insanların birbirine yardımcı olması konusundaki önemi vurgulanmıştır. Nitekim bunun yönetim için başvurulması gereken bir ilke olması dikkat çekmektedir.²⁶

Hz. Ali valileri tayin etmeden önce yanında bulunan kimselere danışmayı öncelemiştir. Bu konuda birkaç örnek verilecek olursa;

-Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın atadığı valileri görevden alıp yerlerine başkalarını getireceğini duyan amcasının oğlu Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve Sakif kabilesinden Muğire b. Şu'be (ö. 50/670) onu, bu fikirden döndürmeye çalışmışlardır. Hz. Ali'ye, şimdilik valileri görevde bırakması, eğer biat etmezlerse dilerse görevden alabileceği konusunda öneriler sunmuşlardır.²⁷

-Hz. Ali, Basra valiliğine güvenilir bulduğu Tarifli Ziyâd b. Ebîh'i (ö. 53/673) atamak istemesine karşın Ziyâd, bu teklifi kabul etmeyip kendisine yardımcı

²² Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 65.

²³ Adnan Demircan, *Hz. Ali Nehcü'l-Belâğa* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 315-329.

²⁴ Demircan, *Hz. Ali Nehcü'l-Belâğa*, 307-311.

²⁵ Mahmud Bâbilli, *İslâm'da Şûra*, çev. Nihat Armağan-Kemal Çobanbeyli (İstanbul: Fikir Yayınları, 1973), 20.

²⁶ Şûrâ 42/38; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hûd (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1409/1998), "İmâre", 4 (No. 2932).

²⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve ş-siyâse*, 1/48; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3/197.

olacağını belirterek Abdullah b. Abbas'ı göreve getirmesini önermiştir. Hz. Ali, Ziyâd'ın görüşüne dayanarak Abdullah b. Abbas'ı Basra valiliğine atamıştır. Halife, Abdullah b. Abbas'a idarî konularda Ziyâd'ın fikirlerini önemsemesini ve işlerinde onun görüşlerini almasını istemiştir.²⁸

-Ensar'ın ileri gelenlerinden Mısır valisi Kays b. Sa'd'ın Muaviye'ye biat ettiği asılsız haberi Hz. Ali'ye ulaştınca o, yakınlarıyla bu konuyu konuşmak üzere bir araya gelir. Halife; Kays'ı tanıdığını ve bu haberin doğruluğu konusunda emin olmadığını, danıştığı kişilere söylese de onlara güvenerek valiyi görevden almıştır.²⁹

Görülmektedir ki Hz. Ali, vali tayin ederken ve valileri görevden alırken istişareyi önemseydiği gibi valilerine de bunu yapmalarını emretmiştir.

Hz. Ali istişare konusunda sadece bilirkişilerin görüşlerini dinlemekle yetinmemiş, halkın beklentilerini de önemsemiştir. Toplumun kendisinden memnun olduğu ya da olacağı kişileri vilâyetlere vali olarak atamıştır.³⁰ Nitekim halkın görev yapmasını istemediği kişiyi halifenin ataması, şehirlerde karışıklık çıkarabilirdi. Bu nedenle halife vilâyetlere vali tayin ederken, halkın düşüncelerini dikkate almış ve onların isteklerine göre hareket etmiştir.³¹ Mesela; Eş'ar kabilesinden Kûfe valisi Ebu Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), halkın seçimiyle göreve geldiği için Hz. Ali onu görevden hemen almamıştır.³²

Hz. Ali'nin bazı şehirlere yeni vali ataması, halkın ayaklanmasına sebep olmuştur. Zira azledilen valiler Hz. Ali'nin hilafetinin geçersiz olduğunu söyleyerek halkı kışkırtmışlardır.³³ Bu yüzden bazı şehirlerde halk tayin edilen valiyi kabul etmemiştir. Hz. Ali de vali atanmasında ya da azledilmesinde halkın nabzını kontrol etmiştir. Mesela, Kureyş kabilesinden Basra valisi Abdullah bin Abbas'ın devlet malına el koyması haberi Hz. Ali'ye ulaştınca mektupla onu uyarmıştır.³⁴ Yine Hz. Ali, halkın şikâyetleri üzerine Bahreyn valisini mektupla

²⁸ Taberî, *Târîhu 'l-Taberî*, 4/543.

²⁹ Taberî, *Târîhu 'l-Taberî*, 4/553-554; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 'l-târih*, 3/138.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1960), 3/23; Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târih*, thk. Bâki b. Hâlid (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 199-202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 'l-târih*, 3/201-202.

³¹ Abdulazîz ed-Dürî, "Emîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/122.

³² Taha Hüseyin, *el-Fitnetü 'l-kübrâ: Ali ve benûhu* (Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1984), 851.

³³ Ali Rıza Ayar, *Hz. Osman ve Hz. Ali Döneminde Devlet-Halk Münâsebetleri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 73.

³⁴ Taberî, *Târîhu 'l-Taberî*, 5/45; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, 2/344.

uyarmıştır.³⁵ Hz. Ali'nin halkın devlete olan güvenini kazanmak için bu şekilde davrandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Görülüyor ki Hz. Ali, toplumsal beklentileri önemsemekle halkın taleplerini ön plana çıkarmıştır.

Vali tayininde halkın isteklerinin yöneticiler tarafından önemsenmesi 'halk ne derse o olur' manasına gelmemektedir. Zira bu durum yönetici otoritesinin azalmasına ve halkın baskı kurmasına sebep olabilecek bir durumdur.³⁶

İlk dönem İslâm Tarihi kaynaklarını farklı yorumlayan Adem Apak³⁷ ve Ali Aksu³⁸ gibi çağdaş müellifler, Hz. Ali'nin istişare mekanizmasını çalıştıramadığını, bunun sebebinin ise önceki dönem şûra heyetinde bulunan sahâbîlerin (Sa'd b. Ebu Vakkâs, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm) desteğini alamadığı için sağlıklı bir şûra heyeti kuramamasından kaynaklandığını belirtmişlerdir.³⁹

Konuyla ilgili makalede de savunulan bir diğer görüş ise çağdaş müellif Ünal Kılıç'a aittir. O, halifenin kendi başına vali seçiminde yetkili kişi olmasına karşın bu konuda istişare yaptığını savunmaktadır.⁴⁰

Denilebilir ki kimi müellifler Hz. Ali'nin vali seçiminde istişare yaptığını savunurken kimileri ise sadece gerekli durumlarda istişareye başvurduğunu ya da hiç başvurmadığını savunmuşlardır.

2. HZ. ALİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİ SÜRECİ VE SONRASINDA MEVCUT SİYASAL-SOSYAL DURUM

Hz. Ali'nin hilafete geliş sürecini ve daha sonraları yaşanan siyasî-sosyal meseleleri doğru anlayabilmek için kendinden önce halife olan Hz. Osman'ın dönemine bakmak gerekmektedir. Dört halifeden on iki yıllık yönetimiyle devlet

³⁵ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *el-Ahbârü'l-tuvâl*, nşr. Abdulmünim Âmir (Beyrut: Dârü'l-Mesire, 1960), 148.

³⁶ Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, 136.

³⁷ Adem Apak'ın görüşleri şöyle özetlenebilir; Hz. Ali, yaptığı icraatların öncesinde yanında olanları haberdar etmediği gibi onların fikirlerine başvurmamış ve halkın onayı ve desteğini elde etmek için çaba göstermemiştir. Ayrıca Hz. Ali, istişareye bir sorunla karşılaştığı zaman başvurmuştur. Özellikle siyasetle ilgili hususlarda plan gözetmeksizin danışma meclisini toplamıştır. Yapılan istişareler, onun teklifiyle değil, muhataplarının telkinleriyle gerçekleşmiştir. Bkz. Adem Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, ed. M. Selim Arık (Bursa: Hadis Tetkikleri Dergisi, 2005), 1/41-42.

³⁸ Ali Aksu'nun konuyla ilgili görüşleri de şöyle özetlenebilir; Hz. Ali halifelik dönemi boyunca fazla istişare yapmamış, yapamamış. Yaptıysa da sadece akrabalarıyla istişarede bulunmuştur. Bkz. Ali Aksu, "Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *Hz. Ali*, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2020), 200.

³⁹ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 1/41-42; Aksu, "Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", 200.

⁴⁰ Kılıç, "Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları", 129.

başkanlığında en uzun görev yapan Hz. Osman, halifeliğinin ilk yıllarında herhangi bir sorun yaşamamış ve otoriter devlet yapısını sürdürmeye çalışmıştır. Fakat hilafetinin son yıllarında, şehirlerde yönetimle ilgili tedirginlikler ortaya çıkmış ve başlarda şiddete dönüşmeyen eleştiriler daha sonraları yıkıcı hale gelmiştir. İnsanlar tarafından yanlış görünen olayların bir bölümü halifenin yaptıklarıyla bir bölümü ise valilerin icraatlarıyla ilgilidir. Hz. Osman ve onun görevlendirdiği valilerinin faaliyetleri, insanları huzursuz etmekle kalmamış, muhaliflerin de seslerinin yükselmesine sebep olmuştur. Halifeye duyulan memnuniyetsizlik gün geçtikçe isyana dönüşmüştür. Hz. Osman, Basra, Mısır ve Kûfe'den gelen âsilerin suikastı neticesinde 656 senesinde vefat etmiştir.⁴¹

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanlar halifelik makamına Hz. Ali'yi uygun görmüşlerdir. Fakat o, teklifi kabul etmemiştir. Hz. Ömer'in belirlediği şûra heyetindeki Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ve Sa'd b. Ebu Vakkâs da kendilerine gelen teklifi reddedince hem Medinelilerin talebi hem de Hz. Osman'ı öldüren âsilerin zorlamasıyla Hz. Ali yönetime geçmiştir.⁴²

Hz. Ali, sahâbenin çoğundan biat alarak göreve başlamıştır. Fakat onun hilafetini Ensar ve Muhacirden bazı sahâbîler kabul etmemişlerdir. Bunlar Ensar'dan Hassân b. Sâbit (ö. 60/680), Mesleme b. Muhalled (ö. 62/682), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663), Numan b. Beşîr (ö. 64/684), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692), Fudâle b. Ubeyd (ö. 53/673); Muhacir'den ise Sa'd b. Ebu Vakkâs (ö. 55/675), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) ve Abdullah b. Ömer'dir (ö. 73/693).⁴³

Hz. Ali'nin halifeliğine biat edilmesinin ve halife seçilmesinin zamanı tartışma konusudur.⁴⁴ Nitekim biatın ne zaman olduğu konusunda; Mes'ûdî, Hz. Osman'ın öldürüldüğü gün,⁴⁵ İbn Sa'd ve Belâzurî ertesi günü,⁴⁶ Dineverî üç gün sonra;⁴⁷

⁴¹ Kılıç, "Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri", 317.

⁴² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve s-siyâse*, 1/46-47; Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 4/428-429; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/98-99.

⁴³ Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 4/429-432.

⁴⁴ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 44-45.

⁴⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî, *Mürücu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk: Kemâl Huseyn (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 2/273.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/29; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zîriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 3/7; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Târîhu'l-hulefâ* (Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1474/2003), 139-140.

⁴⁷ Dineverî, *el-Ahbârü'l-tivâl*, 140.

Ya'kubî,⁴⁸ Taberî⁴⁹ ve İbnu'l-Esîr⁵⁰ beş gün sonra olduğunu naklederler.

Öldürülen bir halifenin ardından Müslümanların çabuk bir şekilde idareci belirlemesi doğaldır. Çünkü İslâm öncesi Arap toplumlarında ve ilk halifelerin iktidara gelişlerinde; yönetici makamının boş kalmaması, birlik ve beraberliğin bozulmaması ve siyasî-sosyal çalkantıların gün yüzüne çıkmaması düşüncesiyle toplumun önde gelen kişilerinin yönetici arayışı içerisinde olduğu görülmektedir.⁵¹ Müslümanların Hz. Ali'yi halife olarak seçmelerinde de bu tavrı görülmektedir.

Hz. Ali'nin hilafet yıllarını doğru anlayabilmek, o dönemdeki toplumun siyasî-sosyal yapısını bilmekten geçer. Hz. Ali yönetici seçildiğinde, farklı görüş sunan ve davranışlar sergileyen toplumu üç gruba ayırmak mümkündür.⁵² Bunlar; Hz. Ali'ye biat edenler, biat etmeyenler ve tarafsızlardır. Bu grupların etkinlikleri Cemel⁵³ ve Sıffin⁵⁴ Savaşları üzerinden ele alınacaktır.

Hz. Ali dönemindeki gruplara geçmeden önce; eskiden beri Arap toplumunda var olan, toplumun siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının bir parçası olan ve ilk dönem İslam toplumunu da etkileyen kabileciliğin siyasî hadiselerdeki rolünün büyük olduğunu belirtmek gerekir. Kabilelerin olaylar karşısında tavır sergilemede ilk olarak akrabayı gözetmeleri ve beraber hareket etmeleri Arap toplumunda vazgeçilmez bir durumdur. Hz. Ali döneminde yaşanan siyasî-sosyal hadiselerde de kabileciliğin etkilerini görmek mümkündür.⁵⁵

Hz. Ali döneminde yaşanan savaşlarda kabilelerin ve insanların taraf tutmada, belirli bir tavır sergilediklerini ifade etmek oldukça güçtür. Mesela, bir kabilenin değişik bölgelerde yer alan iki kolu, karşı taraflarda bulunabilmiştir. Üstüne üstlük Sıffin Savaşı'nda askerler düzenlenirken, iki safta yer alan aynı kabileden insanların birbirleriyle vuruşmalarına özen gösterilmiştir.⁵⁶ Nitekim farklı kabileler birbiriyle savaşa, kabile asabiyeti sebebiyle kendi tarafında olmayan akrabalarına dahi savaşta yardım edebilirlerdi.⁵⁷

⁴⁸ Ya'kubî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 177.

⁴⁹ Taberî, *Târihu'l-Taberî*, 4/432.

⁵⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 2/557.

⁵¹ Halifelerin seçilmesi konusunda bkz. Mehmet Ali Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 40-55.

⁵² Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", *Muş Alparlan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2013), 175.

⁵³ Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar) el-Makdisî, *el-Bed' ve'l-târîh* (Beyrut: y.y., 1899), 5/211-213.

⁵⁴ Makdisî, *el-Bed' ve'l-târîh*, 5/217; İbn Abdîrabbih, *el'İkdü'l-ferîd*, 4/343.

⁵⁵ Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", 178.

⁵⁶ Dîneverî, *el-Ahbârü'l-tvâl*, 181.

⁵⁷ Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", 177.

2.1. Hz. Ali'ye Biat Edenler

Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi siyasî-sosyal hadiseler incelendiğinde Hz. Osman'a muhalif olanların ve yaptıklarından hoşnut olmayıp kendilerine haksızlık edildiğini düşünen kimselerin Hz. Ali'ye biat ettiği ve onun yanında yer aldığı söylenebilir. Başta Hz. Ali'nin ailesi Haşimîler olmak üzere Medinelilerin çoğunluğu (Evs ve Hazreç Kabileleri) ve bazı Yemenli kabileler Hz. Ali'yi desteklemişlerdir.⁵⁸

Cemel ve Sıffin⁵⁹ Savaşlarından hareketle onu destekleyenlere örnek verilecek olursa; Temim kabilesinden Cerîr b. Sehm;⁶⁰ Ensar'dan Sehl b. Huneyf,⁶¹ Kays b. Sad;⁶² Kinde kabilesinden Eşas b. Kays,⁶³ Hucr b. Adî; (ö. 51/671)⁶⁴ Kureyş kabilesinden Abdullah b. Cafer⁶⁵ ve Ammâr b. Yâsir'dir...⁶⁶ Ayrıca Hz. Ali'nin vilâyetlere atadığı valilerden hareketle de kimlerin onu desteklediği anlaşılmaktadır. Bu kimseler, Hz. Ali döneminde kabilelerin valilik kurumundaki rolleri başlığında ele alınacaktır.

2.2. Hz. Ali'ye Biat Etmeyenler

Hz. Ali'ye biat eden kabileler olduğu gibi çeşitli sebeplerle biat etmeyen kabileler de olmuştur.⁶⁷ İnsanların neden biat etmedikleri hususunda ortaya koydukları argümanlar hem Hz. Osman'ın suikasta uğraması hem de Hz. Ali'nin yönetime geliş şekli etrafında şekillenmiştir.⁶⁸

Hz. Ali'ye biat etmeyen ilk grup, Hz. Osman'ın öldürülmesini doğru bulmayan ve suikastı yapanların bulunmasını isteyen Osman taraftarlarıdır. Bu gruptan bazıları Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını sessizce beklerken bazıları da Hz. Ali karşıtı grupların yanında yer almıştır. Mesela; Basra ve Şam'da ikamet eden kabilelerden Osman taraftarları, Hz. Ali'nin hilafetinde oluşan karşıt grupların

⁵⁸ Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", 177.

⁵⁹ Sıffin Savaşına katılan Ali taraftarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Yenice, "Sıffin Ordusunun Yapısı (Hz. Ali Safında Yer Alanlar)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 20/1 (? 2008), 11-81.

⁶⁰ Ebu'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeyk, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008), 2/63.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/472; Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/220; Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 3/198.

⁶² Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 3/72.

⁶³ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfi İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, nşr. Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995), 9/116-145.

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/ 217-220; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 12/207-235.

⁶⁵ Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 4/40-42.

⁶⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 43/348-483.

⁶⁷ Bkz. Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 4/429; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, 2/275.

⁶⁸ Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", 174.

yaptıkları faaliyetleri desteklemişler, Mısır'da ikamet eden kabilelerden Osman taraftarları ise bir arada olmalarına rağmen Hz. Ali'ye karşı birlik olmak yerine tarafsız kalıp Hz. Osman'ı öldürenlerin hak ettikleri karşılığı bulmalarını beklemişlerdir.⁶⁹

Hz. Ali'ye biat etmeyen ikinci grup ise Hz. Peygamberin eşi Hz. Aişe (ö. 58/678) etrafında toplanan Cemel topluluğudur. Hz. Ali'nin halife seçimi esnasında biati kabul eden Kureyş kabilesinden Talha ve Zübeyr daha sonra Hz. Aişe'nin yanında bulunarak halifeye biat etmeyenler arasında yer almışlardır.⁷⁰ Ayrıca Ümeyyeoğullarından Hz. Osman'ın Basra ve Kûfe vilâyetlerindeki eski valileri ile Medine vilâyetindeki Ümeyyeoğulları Hz. Aişe'nin tarafına katılmışlardır.⁷¹

Cemel Savaşı'na değinilecek olursa, aktarılan hadiselerle göre, Hz. Osman'ın suikasta uğraması ve Hz. Ali'nin hilafete geçmesinin haberini alan Hz. Aişe,⁷² eski halifenin haksız yere katledildiğini dile getirmiş ve suikastçıların acil olarak cezalarının verilmesini istemiştir.⁷³ O, talebinin gerçekleşmesi için önde gelen bazı sahâbîlerle birlikte⁷⁴ Basra'ya yola çıkmıştır.⁷⁵ Hz. Aişe'nin bu girişimi Cemel Savaşı'yla sonuçlanmıştır. Cemel Savaşı'nın bilinen üç nedeni aktarılır. Bunların ilki Hz. Peygamberin üzülmesine neden olan İfk olayının ardından Hz. Ali'nin, Rasulullah'a Hz. Aişe'yi boşamasını söylemesi üzerine meydana gelen kırgınlık;⁷⁶ ikinci sebep, Hz. Aişe'nin Hz. Osman'ı öldüren suikastçıların yakalanmasıyla, Müslümanlar arası birliği oluşturmak istemesi,⁷⁷ üçüncü sebep ise siyasi amaçlar içerisine giren birtakım kimselerin Hz. Aişe'yi savaşa itmek istemeleri olarak gösterilebilir.⁷⁸

Sonuçta, Hz. Aişe, kendisini ikaz eden kimseler olmasına rağmen Irak şehrine gitmiştir.⁷⁹ Akabinde, birçok insanın ölümüne sebep olan Cemel Savaşı vuku

⁶⁹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 5/466.

⁷⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/18; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/479; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2015), 10/420.

⁷¹ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*, 2/ 279-280.

⁷² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/105.

⁷³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/54-55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/109.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/112-113; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 174.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/105; Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Umran Yayınları,1981), 15.

⁷⁶ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/132.

⁷⁷ Mustafa Fayda, "Aişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/203.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/106; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 174; Fayda, "Aişe", 203.

⁷⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 70-71; İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 4/317; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/105, 109, 112.

bulmuştur.⁸⁰ Hz. Ali ile karşı karşıya gelen Hz. Aişe'nin bu duruşu, kendisinin dört halife döneminde yaşadığı ilk ve son fiili muhalefeti olmuştur.⁸¹

Hz. Ali'ye biat etmeyen üçüncü grup ise Hz. Osman'ın ölümünü bahane ederek halife karşıtı işler yapan Ümeyyeoğullarından Muaviye b. Ebî Süfyân'ın başını çektiği Sıffin topluluğudur. Muaviye, Hz. Ömer'in halifeliğinden bu yana Şam vilâyetinde valiydi ve burada destekçileri vardı. O, vilâyette Hz. Ali karşıtı kışkırtmalar neticesinde insanları etrafında toplayarak Sıffin Savaşı'na sebep oldu.⁸²

Hz. Ali'ye biat etmeyen ve Muaviye'nin safında yer alan kabileleri Sıffin Savaşı'ndan hareketle görmek mümkündür. Nitekim bunlardan bazıları; Kureyş'in bazı kollarının mensupları, özellikle Ümeyyeoğullarıyla iyi ilişki içinde olanlar, onları destekleyenler ve Şam'da Muaviye'yi destekleyen Arap kabileleridir.⁸³ Bunlara birkaç tane örnek verilecek olursa; Kureyşli Dahhâk b. Kays⁸⁴, Kureyş'in Abdüşemsoğullarından Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt,⁸⁵ Şam bölgesine yerleşen Havlan Kabilesinden Amr b. el-Hâris,⁸⁶ Arapların bir kolu olan Kelb kabilesinden Hassân b. Mâlik'tir.⁸⁷ Ensar'dan olup da sayıları parmakla gösterilecek kadar az olan Mesleme b. Muhalled⁸⁸ ve Nu'mân b. Beşîr⁸⁹ de Muaviye safında yer alan kimselerdendir.

Yukarıda birkaçı zikredilen kabilelerden kimselerin katıldığı Sıffin Savaşı'ndan özetle bahsedilecek olursa; Hz. Ali, halife seçilince yaptığı icraatlarından birisi vali değişikliği olmuştur. O, her ne kadar uyarılsa da Şam valisi Muaviye b. Ebî Süfyân'ı görevden almıştır.⁹⁰ Şam'a atadığı vali, Muaviye tarafından geri çevrilmiştir. Hz. Ali, Muaviye'ye barış yolunda elçi gönderse de o, gelen elçileri geri göndermiştir. Cemel Savaşı'nın akabinde Muaviye'nin kendisine biat

⁸⁰ İbn Abdîrabbih, *el'İkdü'l-ferîd*, 4/326; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/131.

⁸¹ Mustafa Özkan, "Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hz. Aişe'nin Duruşu Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, 45/1 (Mart 2009), 62.

⁸² Hayyât, *et-Târîh*, 193; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 5/217; İbn Abdîrabbih, *el'İkdü'l-ferîd*, 4/343.

⁸³ Savaşa katılan Muaviye taraftarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Yenice, "Hz. Ali-Muaviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muaviye Safının Biyografik Analizi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18/1 (Güz 2005), 7-41; Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", 177.

⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 24/298-356.

⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 63/229.

⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 43/557.

⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 12/448-450.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/504; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 58/54-64; Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, 6/116-117.

⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/53; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 62/111-128; Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, 6/440.

⁹⁰ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/156; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/438-441.

edeceğini düşünen Hz. Ali, yine elçi göndermiş fakat savaş hazırlıkları içerisinde oldukları haberini gönderdiği elçiden almıştır. Karşılıklı savaş hazırlıklarına girişen Hz. Ali ve Muaviye taraftarları arasında Sıffin Savaşıyla sonuçlanan olay vuku bulmuştur.⁹¹

Görülüyor ki; Hz. Ali barış için çabalasa da savaştan kendini alamamıştır. Muaviye ve taraftarları Hz. Ali'nin barış yolundaki gayretlerini görmezden gelmişlerdir. Hz. Ali kendi siyasî çizgisinden vazgeçmeyerek Muaviye'ye taviz vermemiştir denilebilir. Muaviye ise belki de kendisini iktidara daha layık görererek Hz. Osman'ın ölümünü bahane etmiş ve Hz. Ali'nin barış elini tutmak istememiştir denilebilir.

2.3. Tarafsızlar

Hz. Ali'nin hilafetini onaylamayan ve daha sonraki siyasî olaylarda onun yanında yer almayı muhaliflerinin tarafında da olmayan üçüncü grup, İslâm Tarihçileri tarafından tarafsızlar olarak nitelendirilmiştir. Bu grup, meydana gelen siyasî-sosyal kargaşadan rahatsızlık duyan, yaşananları fitne diye isimlendiren ve sessizce beklemeyi yeğleyen şahıslardan oluşuyordu. Bunlar içerisinde önde gelen ve sözleri dinlenecek sahâbiler de vardı. Mesela; Hz. Ömer döneminde oluşturulan şûra heyetinden; Sa'd b. Ebu Vakkâs ve kısmî üye Abdullah b. Ömer; Ensar'dan Muhammed b. Mesleme, Suheyb b. Sinân er-Rûmî, Ebû Saîd el-Hudrî, Hassân b. Sâbit ve Kâ'b b. Mâlik; Peygamberin azatlı kölesi Üsâme b. Zeyd gibi isimler tarafsızlar safında yer almaktadır.⁹² Ayrıca kaynaklar Muğîre b. Şu'be'nin tarafsızlığı konusunda hem fikir olmasa da bazı rivayetler tarafsız olduğunu göstermektedir.⁹³

Cemel ve Sıffin Savaşlarında yer almayan tarafsızlardan birkaç kişinin durumu incelenecek olursa;

Ensar'dan Muhammed b. Mesleme Hz. Ali vasıtasıyla Cemel Savaşı'na, Muaviye vasıtasıyla da Sıffin Savaşı'na çağrılmıştır. Fakat o, bu istekleri reddetmiştir.⁹⁴ Muhammed b. Mesleme'nin her iki tarafın da yanında olmak istememesi, Hz. Peygamber'in “Şu kılıçla Allah yolunda savaş. Çarpışan iki grup Müslümanı görürsen, kılıcını kırılıncaya kadar taşa vur. Sonra eline hâkim ol. Ölüm sana ulaşıncaya kadar bekle.” sözlerini dikkate alarak “Lâ ilâhe illallâh” diyen bir

⁹¹ Nasr b. Müzâhim el-Minkârî, *Vak'atü Sıffin* (Mısır: y.y., 1962), 32.

⁹² Taberî, *Târihu't-Taberî*, 5/453; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 142-143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/191-192.

⁹³ Ömer Aktaş, *Muğîre b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 211-215.

⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/55-56, 99-100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/27.

Müslümanla savaşmayacağını söylemesinden anlaşılmaktadır.⁹⁵ Sonuç olarak Muhammed b. Mesleme, savaşan tarafları ne aynı görmüş ne de birini diğerinden üstün tutmuştur. O, prensip olarak Müslümanların birbiriyle savaşmasının doğru olmadığını ve olaylar karşısında tarafsız kalmayı benimsediğini belirtmiştir.⁹⁶

Hız. Peygamberin azatlı kölesi Üsâme b. Zeyd, Hız. Ali'yi halife seçmenin beraberinde getireceği savaşı düşünerek ona biat etmemeyi doğru bulmuş olabilir.⁹⁷ Yine Cemel ve Sıffin savaşlarında tarafsızlığını katılmayarak belli eden Üsâme, “Lâ ilâhe illallâh” diyen bir mü'mine kılıç sallayamayacağını belirtmiştir.⁹⁸ Rivayetlere göre Hız. Ali, yanında yer alması için Üsâme'yi Cemel Savaşı'na çağırmıştır. Üsâme'nin ona şöyle dediği nakledilir: “Ey Ebâ Hasan! Bir aslanın pençesinde olsaydın, seninle aslana karşı mücadele ederdim. Ama bu konuda (Cemel'de Müslümanlara karşı savaşmada) sana katılamam.”⁹⁹ Görülmektedir ki Üsâme, Hız. Ali'ye değil savaşa karşı çıkmaktadır. Kısaca onun tarafsız olması ne savaşan iki taraftan birini tuttuğu ne de bir tarafın yanında savaşa girdiği anlamına gelmektedir. Üsâme'nin her iki gruba da tavrı aynı olup grupları haksız bulmaktadır.¹⁰⁰

Tarafsız sahâbilerin tarafsız kalma nedenleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir,

a. Tarafsız olarak nitelendirilen kişilerden bazıları siyasete pek sıcak bakmamış bazıları da münzevi bir yaşamı yeğlemişlerdir.¹⁰¹ Mesela; Sa'd b. Ebu Vakkâs, Hız. Osman'ın suikasta uğramasından sonra kendisine gelen halifelik teklifini reddetmişti.¹⁰²

b. Tarafsızların biat anlayışları sebebiyle tarafsız kaldıkları görülmektedir.¹⁰³ Mesela; Sa'd b. Ebu Vakkâs, Üsâme b. Zeyd gibi sahâbiler Hız. Ali'ye biat etmek için davet edildiklerinde şu sözleri sarf etmişlerdir: “Eğer tüm Müslümanlar

⁹⁵ Dineverî, *el-Ahbârü'l-tıvâl*, 145. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/27.

⁹⁶ Mustafa Özkan, “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (Diyarbakır 2008), 78.

⁹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/9.

⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/9; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût v.dğr. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 2/504-506.

⁹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2/504-506.

¹⁰⁰ Özkan, “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, 79.

¹⁰¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/167; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2/505-506.

¹⁰² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/46-47; Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 4/428-429; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/98-99.

¹⁰³ Özkan, “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, 82.

biat ederlerse biz de sana biat ederiz.”¹⁰⁴ Anlaşılmaktadır ki bazı sahâbîler toplumun birliğini önemsemişlerdir.

c. Tarafsızlar, Müslümanların birliğinin bozulup, birbirlerini öldürmelerinin dine uygun olmadığını savunmuşlardır.¹⁰⁵ Mesela; Abdullah b. Ömer, toplumun birliğini bozacağına inandığı Cemel Savaşı gibi birçok çatışmaya katılmadığı gibi savaşta bulunan grupları engellemeye çalışmış, kendi akrabalarının da savaşa katılmaması için ikaz etmiştir.¹⁰⁶

d. Tarafsızlık taraftarlarının, savaşların dünyevî amaçlar uğruna yapıldığını düşünmeleri.¹⁰⁷ Mesela; Sa'd b. Ebu Vakkâs, çıkar uğruna yapılan iktidar mücadelesinden uzak durmaya çalışmıştır.¹⁰⁸ O, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Cemel Savaşında taraflardan biri olmalarını fitne olarak görmüştür.¹⁰⁹

e. Tarafsızların tarafsız kalmalarının bir sebebi de hadis-din anlayışlarıdır.¹¹⁰ Onların şu hadise dayanarak tarafsız kaldıkları görülmektedir:¹¹¹ “Bir mü'minin diğer mü'mini haksız yere öldürmesi haramdır.”¹¹²

Denilebilir ki tarafsızlık; İslam dininde haram olarak nitelendirilen Müslümanı haksız yere öldürme fiilini işleyen tarafların yanında yer almamayı hem toplumun bütünlüğünü sağlamak hem de çıkar elde etmek isteyen gruplara prim vermemek için seçilen bir taraftır.

3. HZ. ALİ DÖNEMİNDE KABİLELERİN VALİLİK KURUMUNDAKİ ROLLERİ

Hz. Ali, hilafetin başına geçer geçmez icraatlarından birisi de valileri değiştirmek olmuştur. Onun yeni valî atamasının ardında birçok sebep vardır. Bunlara

¹⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/112; Hayyât, *et-Târîh*, 213; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/252; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, nşr. Âdil Ahmet Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 2/609; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/80.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/111.

¹⁰⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/100; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Muhammed İbrâhim Benna-Muhammed Ahmed Aşur (Kahire: y.y., 1970), 2/292.

¹⁰⁷ Özkan, “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, 84.

¹⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/55; Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 3/84; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/609.

¹⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/100; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/292.

¹¹⁰ Özkan, “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, 85.

¹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/111; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/55-56; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 145; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/9.

¹¹² Müslîm, “Fiten”, 4.

değinildikten sonra hangi kabilelerden, kimleri, nerelere vali olarak atadığı ele alınacaktır.

Hız. Ali'nin eski valileri azledip yerlerine yeni valiler atamasının arkasında birçok sebep vardır. Bu sebeplerden bazıları zikredilecek olursa,

a. Hız. Osman döneminde şikâyet sebebi olan valiler, sorunların asıl kaynağını oluşturuyordu. Hız. Ali bu valilerin görevden azledilmeleriyle iç karışıklıkların ortadan kalkacağını düşündüğü¹¹³ için onun yeni valiler atadığı söylenebilir.

b. Hız. Osman döneminde iktidarın Ümeyyeoğulları kabilesinin eline geçmesi sahâbeyi rahatsız etmişti. Bu sorun Hız. Ali tarafından Hız. Osman'ın uyarılmasına kadar gitmişti.¹¹⁴ Bu nedenle Hız. Ali'nin kendinden önceki halifeyi eleştirdiği hususu devam ettirmesi düşünülemezdi. Bunun için de ilk icraatlarından biri yeni vali atamaları yapmasıdır, denilebilir.

c. Seyyid Vekil'e göre Hız. Ali'nin vali değişikliğine gitmesi şöyle özetlenebilir; Eski valiler Hız. Ali'yi, halifeyi öldürenlerle iş birliği yapmakla itham ediyorlardı. Bu yüzden Hız. Ali onlarla çalışmak istemedi. Çünkü onlara güvenmiyordu. Bu nedenle mevcut valileri azletmesi ve onların yerine işinin ehli, kendilerine güvenilen kişilerin atanmasını uygun buluyordu. Eğer valileri görevden almada acele etmeseydi kendi tarafında olmayanların ona karşı beceriksiz olduğu söylemine neden olabilirdi.¹¹⁵

d. Hız. Ali'nin vali atamalarında özellikle Ensar ve Haşimoğullarını görevlendirdiği bilinmektedir. Çünkü bu gruplar, ilk üç halife döneminde valilik görevine tercih edilmemişlerdir. Ensar ve Haşimoğullarının Hız. Ebu Bekir halife seçilirken iktidarın başına kendilerinden birinin geçmesini istemeleri, ilk iki halife döneminde yönetimden uzak tutulmalarına neden olmuştur. Hız. Osman zamanında ise iktidar tamamen Ümeyyeoğullarının elinde olduğu için hem Medineliler hem de Haşimiler iktidardan mahrum kalmışlardır. Hız. Ali ise halife seçilince tam tersini yapmış, Ensar ve Haşimoğullarına valilik gibi birçok kurumda görev vermiştir. Neticede yeni tayin politikası da denilebilen bu gelişme, Hız. Ali'ye özgü olup hem önceki atamalara tepki hem de eski dönemdeki yoksunlukları giderme özelliği taşımaktadır.¹¹⁶

Hız. Ali'nin vilâyetlere atadığı valilere değinilecek olursa o, Mekke, Medine,

¹¹³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/156; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/438-441.

¹¹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-êşraf*, 5/57.

¹¹⁵ Muhammed es-Seyyid Vekil, *Cevletü'n Tarihiyyetü'n fi'l-Asri'l-Hulefâi'r-Râşidin* (Cidde: Dâru'l-Kalem, 1993), 453.

¹¹⁶ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 65.

Mısır, Kûfe, Şam, Basra ve Yemen'e; Ensar'dan kimseleri atamıştır. Bunlardan bazıları zikredilecek olursa, Hz. Ali, Ebu Karaza b. Kâ'b¹¹⁷ ve Mesûd el-Ensârî'yi Kufe'ye,¹¹⁸ Sehl b. Huneyf el-Ensârî'yi Şam'a,¹¹⁹ Sehl'in kardeşi olan Osman b. Huneyf'i Basra'ya,¹²⁰ Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi Medine'ye¹²¹ ve Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'yi Mısır'a vali olarak atamıştır.¹²²

Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Osman'ın muhalifi olan Kûfe Yemenîlerini de ihmal etmemiş, Kûfe'ye Umâre b. Şihab'ı vali olarak atamıştır.¹²³ Fakat Kûfelilerin istekleri ve özellikle onların ileri gelenlerinden el-Eşter adı ile tanınan Malik b. el-Haris aracılığıyla şehre, Yemenli Ebu Mûsa el-Eş'arî'yi atamıştır.¹²⁴ Ayrıca Kûfe Yemenîlerinden olan ve Hz. Osman'a muhalif olanlardan, mesela el-Eşter'i, Cezîre'ye idareci olarak göndermiştir.¹²⁵ Sıffin Savaşı'nın akabinde Amr b. el-As'ın (ö. 43/664) Mısır'a yöneldiği bilgisini alan Hz. Ali, şehrin valisi Muhammed b. Ebu Bekir'i azledip yerine el-Eşter'i getirmiştir.¹²⁶

Valilik kurumunun bir kısmına Ensar ile çeşitli Yemen kabilelerinden atama yapan Hz. Ali, diğer valiliklere ise kendi ailesi olan Haşimoğullarını tayin etmiştir. Nitekim Abdullah b. Abbas'ı Basra'ya,¹²⁷ Ubeydullah b. Abbas'ı (ö. 58/678) Yemen'e,¹²⁸ Kusem b. Abbas'ı (ö. 57/676) Mekke ve Taif'e¹²⁹ ve Temmam b. Abbas'ı Medine'ye¹³⁰ vali olarak tayin etmiştir. Ayrıca Mısır'a üç yaşından beri kendisinin yetiştirdiği oğlu Muhammed b. Ebu Bekir'i görevlendirmiştir.¹³¹

¹¹⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/499.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/177.

¹¹⁹ Seyf b. Ömer el-Esedî et-Temîmî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtib Armûş (Beirut: Dâru'n-Nefâis, 1993), 100; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/442.

¹²⁰ Esedî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 100; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/179; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/442.

¹²¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 5/139-156; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/254; Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, 1/405.

¹²² Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/546-549; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/177.

¹²³ Esedî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 100.

¹²⁴ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/179; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/442-443; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/230.

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/177.

¹²⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 5/96-97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/178; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/253.

¹²⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/543; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/177.

¹²⁸ Esedî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 101; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/179; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/442.

¹²⁹ Esedî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 119; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/179; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/455.

¹³⁰ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/253.

¹³¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/553; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/136-139; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/253.

Kısaca denilebilir ki Hz. Ali'nin eyaletlere atadığı valiler Haşimîler, Ensar ve Kûfe Yemenîlerinden oluşmaktadır.

SONUÇ

Hız. Ali, valilik kurumıyla ilgili uygulamalarında Kur'an-ı Kerim'in siyasal yaşamla ilgili temel ilkeleri, Hız. Muhammed'in (s.a.v) sünneti ve kendinden önceki halifelerin uygulamalarının yanı sıra, mevcut toplumun beklentileri gibi değişen dönemsel şartları dikkate almıştır. Bu bağlamda o, daha önceki halifeler döneminde vali olarak görevlendirilmemiş olan Ensar ve Haşimoğulları mensuplarını vali olarak atamıştır. Ümeyyeoğulları kabilesinden olan valileri ise görevlerinden azletmiştir. Bu durum, söz konusu halifenin, kendisinden önceki dönemin vali atama politikasında değişikliğe gitme gereği duyduğu ve bu değişiklikte de değişen siyasal-sosyal dengelerin etkili olduğu şekilde yorumlanabilir. Örneğin bu dönemde kendisine biat edenler olduğu gibi, yaptıkları biati bozup ya tarafsız kalan ya da mevcut halifeye muhalefet edenler de olmuştur. Öbür taraftan baştan beri halifeye biat etmeyen, Cemel ve Sıffin'de kendisiyle siyasî mücadele başlatanlar da olmuştur. Kısacası sözü edilen zaman diliminde, merkez diyebileceğimiz Hicaz'ın yanı sıra diğer merkezlerde de siyasal-sosyal şartlar büyük oranda değişmiştir. Bu değişiklikler sonucunda Hız. Ali, vali atamalarında kabileler arası denge politikası izlemiştir diyebiliriz.

Hız. Ali vali atamalarında öncelikle İslam'ın siyasal-sosyal yaşama ilişkin belirlediği ehliyet, adalet, istişare ve kamu yararı gibi temel ilkelerini ölçü almaya çalışmıştır. Aynı zamanda o, mevcut siyasal-sosyal gelişmeleri ve bu bağlamda mevcut kabilelerin durumlarını dikkate alan bir denge politikası çerçevesinde valiler atamıştır. Söz konusu anlayış ve yöntem bağlamında Hız. Ali ana hatlarıyla şunları yapmıştır: Hilafetini meşru görmeyen, Cemel ve Sıffin'de kendisiyle mücadele eden ve dolayısıyla muhalif bir tutum sergileyenlere güvenmediğinden onları valilikten azletmiştir. Ayrıca Hız. Ali'nin hilafetini/ iktidarını kabul etmeyen Ümeyyeoğulları kabilesinden vali tayin edilmemiştir.

Dönemin toplumunda Hız. Ali'ye biat eden ve daha sonra biatlerini bozanlar olmuştur. Aynı zamanda Hız. Ali ile muhalifleri arasında yaşanan çatışmalarda tarafsız davranan, toplumsal nüfuz bakımından güçlü diyebileceğimiz İbn Ömer ve Muhammed b. Mesleme gibi şahsiyetler de mevcuttu. Hız. Ali bu kesimler arasından da vali atamamıştır.

Dönemin pratiklerini ve Hız. Ali'nin idealist kişiliğini dikkate aldığımızda şu tespiti yapmak zor olmayacaktır: Hız. Ali, kendisini destekleyenlerle çalışmayı tercih etmiştir. Bu tercihin doğal bir sonucu olarak valilerini taraftarları arasından atamıştır. Kendisine isyan etmeyecek güvendiği kişileri vali tayin

ederek devletin birlik ve beraberliğini sağlamak istemiştir. Onun hilafetini destekleyen Haşimoğullarından ve Ensar'dan vali görevlendirmiş olması bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca vali atamalarındaki bu tutumu kabileler arası denge politikası gözettiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Aksu, Ali. "Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı". *Hz. Ali*. ed. Ali Aksu. 195-206. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2020.

Aktan, Hamza. "Kur'ân ve Ehl-i Sünnet Kaynaklarına Göre Hazret-i Peygamber Örneğinde Siyaset". *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*. ed. Mahmut Kaya vd. 313-344. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.

Aktaş, Ömer. *Muğire b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Apak, Adem. "Hz. Ali'nin ilk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü". *Maarif Dergisi* 5/1 (Bahar 2005), 121-143.

Apak, Adem. "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 1/29-50. Bursa: Hadis Tetkikleri Dergisi, 2005.

Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. 'Âdil Ahmed Âbdülmevcûd- 'Alî Muhammed Mu'avvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer. *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. İbrahim ez-Zeyk, Adil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008.

Ayar, Ali Rıza. *Hz. Osman ve Hz. Ali Döneminde Devlet-Halk Münasebetleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2018.

Bâbilli, Mahmud. *İslâm'da Şûra*. çev. Nihat Armağan-Kemal Çobanbeyli. İstanbul: Fikir Yayınları, 1973.

Bardakoğlu, Ali. "Ehliyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/533-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zîrikli. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.

Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsîdü's-Şerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/423-427. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Çağrııcı, Mustafa. "Adâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Demircan, Adnan. "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2013), 173-190.

Demircan, Adnan. *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 5. Basım, 2017.

Demircan, Adnan. *Hz. Ali Nehcü'l-Belâğa*. İstanbul: Beyan Yayınları, 4. Basım, 2018.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Ahbârü't-tivâl*. nşr. Abdulmünim Âmir. Beyrut: Dârü'l-Mesire, 1960.

Dûrî, Abdulazîz. "Emîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hûd. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1409/1998.

el-Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar). *el-Bed' ve't-târîh*. 7 Cilt. Beyrut: y.y., 1899.

Esedî, Seyf b. Ömer et-Temîmî. *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtîb Armûş. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1993.

Fayda, Mustafa. "Aişe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/201-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Feyzü'l Furkân Kur'an-ı Kerîm ve Tefsirli Meali. çev. Hasan Tahsin Feyzli. İstanbul: Server Yayınları, 7. Basım, 2017.

Hatîbođlu, Mehmed Saîd. *Hilafetin Kureyşliliği -İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik-* Ankara: Otto Yayınları, 3. Basım, 2012.

Hayyât, Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Târîh*. thk. Bâki b. Hâlit, 1 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1993.

Hüseyn, Taha. *el-Fitnetü'l-kübrâ: Ali ve benûhu*. Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 1984.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. nşr. Adil Ahmet Abdülmevcud Ali Muhammed Muavvaz. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-İkdü'l-ferid*. thk. Muhammed Said Uryan. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l Fikr, 1940.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. nşr. Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 11 Cilt. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2015.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. thk. Taha Muhammed ez-Zeyni. 2 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1967.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1960.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Yusuf Dukak. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Muhammed İbrâhim Benna-Muhammed Ahmed Aşur. Kahire: y.y., 1970.

Kapar, Mehmet Ali. *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

Kılıç, Ünal. "Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 121-140.

Kılıç, Ünal. "Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri". *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*. ed. Rıza Savaş. 317-335. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.

Kılıç, Ünal. “Vali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/492-494. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren Yayınları, 2004.

Mes‘ûdî, Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî. *Mürüccü’z-zeheb ve me‘âdinü’l-cevher*. thk: Kemâl Huseyn. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2005.

Minkârî, Nasr b. Müzâhim. *Vak‘atü Sıffîn*. Mısır: y.y., 1962.

Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hayyî’l-Kutubu’l-Arabiye, 1374-75/1955-56.

Özkan, Mustafa. “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Diyarbakır 2008), 59-88.

Özkan, Mustafa. “Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hz. Aişe’nin Duruşu Üzerine”. *Diyanet İlmî Dergi* 45/1 (Mart 2009), 56-74.

Severcan, Şefaettin. “Peygamberlik ve Siyaset”. *Liberal Düşünce* 4/14 (Bahar 1999), 162-168.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Târîhu’l-hulefâ’*. Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1474/2003.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târîhu’t-Taberî*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Süveydân, 1984.

Vekîl, Muhammed es-Seyyîd. *Cevletü’n Tarihiyyetü’n fi’l-Asri’l-Hulefâi’r-Râşidîn*. Cidde: Dâru’l-Kalem, 1993.

Watt, Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.

Ya‘kûbî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘kûb İshâk b. Ca‘fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu’l-Ya‘kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, 2010.

Yenice, Ali. “Hz. Ali-Muaviye İhtilafının Sahnesi: Sıffîn’de Muaviye Safının Biyografik Analizi”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Güz 2005), 7-41.

Yenice, Ali. “Sıffin Ordusunun Yapısı (Hz. Ali Safında Yer Alanlar)”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 20/1 (? 2008), 11-81.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût v.d. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu çalışma, dışarıdan ve bağımsız hakemler tarafından değerlendirilmiştir.

In all processes of the article, ILSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

This study has been evaluated by external and independent reviewers.

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi

*An Evaluation of Ottoman Religious Officials' (Imam) Activities in Terms of Today's Spiritual
Counseling and Guidance*

Zeynep Kübra DURMUŞLAR

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Manevi Danışmanlık ve
Rehberlik Anabilim Dalı,
z-kubra-ak@outlook.com
ORCID: 0000-0002-7734-2071

Cilt/ Issue: 1/2, 229-249

Geliş Tarihi: 19.08.2021

Kabul Tarihi: 30.09.2021

Atf: Durmuşlar, Zeynep Kübra.
"Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya
Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi
Danışmanlık ve Rehberlik Açısından
Değerlendirilmesi". *İLSAM Akademi
Dergisi* 1/2 (Eylül 2021), 229-249.

Dipnot: Zeynep Kübra Durmuşlar,
"Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya
Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi
Danışmanlık ve Rehberlik Açısından
Değerlendirilmesi", *İLSAM Akademi
Dergisi* 1/2(Eylül 2021), Sayfa.

ÖZ

Osmanlı Devleti yüzyıllarca geniş bir coğrafyada çeşitli ırk, din ve geleneklere sahip toplumlara bünyesinde barındırmıştır. Heterojen bir yapıya sahip olsa da toplum, uzun süre adalet, barış ve huzur ortamında yönetilmiştir. Bu başarı askerî, siyasî, sosyo-kültürel, ekonomik ve dinî etkenler yanında şehir ve mahallelerde sağlam esaslar üzerine tesis edilen idarî kurumlarıyla sağlanmıştır. Bunlar arasında, din görevlileri ve onların temel görev alanı olan camiler, oldukça başarılı ve etkin müesseseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde her alanda aktif olan din görevlileri, büyük ölçüde cami içiyle sınırlı kalmış günümüz imamlarıyla mukayese edilemeyecek derecede hayatın her alanında kendilerini hissettirmişlerdir. Şüphesiz son yüzyılda giderek modernleşen yaşam biçimiyle birlikte bazı sosyal değişimler meydana gelmiş, bireysel ihtiyaçlar farklı problemleri, patolojik, psikolojik ve anlam arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan problemler karşısında bireyler, dinî/mânevî bakış açısı ve tutumunu, yaşadıkları psikolojik acı ve krizlerle başa çıkabilmek için ruhî çıkış yollarını aramışlardır. Bu makale, Osmanlı döneminde imamların ortaya koyduğu faaliyetler ve günümüz manevî danışmanlık ve rehberlik alanı açısından önemini değerlendirilmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Din Görevlisi, İmam, Manevî Danışmanlık, Rehberlik

ABSTRACT

The Ottoman Empire hosted societies with a variety of races, religions and traditions in a wide geography of centuries. Although he has a heterogeneous structure, the community has been managed for a long time in peace and tranquility. This achievement is provided with administrative institutions established on the rugged principles in the city and neighborhoods in addition to military, political,

socio-cultural, economic and religious factors. Among these, the mosques, which are religious officials and their essential task field, are very successful and effective institutions. In the Ottoman Empire, religious officials active in each area have made themselves to be compared to the most of the modern life, which is largely limited to the mosque. No doubt, in the last century, some social changes have occurred with the modernized life form, and individual needs have brought different problems, pathological, psychological and meaning pursuits. In the face of the emerging problems, individuals, religious / gratuitous perspective and attitude examined the psychological pain and crises to be able to cope with the psychological pain and crises. This article tries to examine an evaluation of religious officials in the Ottoman period and in terms of today's spiritual counseling and guidance area.

Keywords: The Ottomans, Religious Official, Imam, Spiritual Counseling, Guidance

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire has managed to rule societies with various races, religions and traditions in a very wide geography for centuries in an environment of justice, peace and tranquility. This has been achieved by the successful activities of the administrative institutions established on solid principles in the cities and neighborhoods, as well as the actions put forward in the military, political, socio-cultural, economic and religious fields. The masjids/mosques that spread from the big city centers to the farthest points of the country and the imams working in these temples were at the very center of the neighborhoods and villages, and therefore the society. Imams who worked in mosques, which are among the highly successful and effective institutions of Ottoman society, were active in many fields and made themselves felt in all areas of life in a way that cannot be compared with today's imams.

It is learned from the researches that the imams, who provided religious services in the masjids/mosques in every neighborhood and village throughout the Ottoman history, produced very effective and solution-oriented services in social life due to the convenience of the conditions of the period and the prestige of their duties. In this study, first of all, it is aimed to determine the services of the imams, which are not limited to mosques and masjids and encompass the society, in the Ottoman society, and to evaluate the importance of this in terms of the field of spiritual counseling and guidance today.

There is no doubt that the most accurate and clear determination of the activities

of the imams during the Ottoman period could be possible with a meticulous examination of the Ottoman archives. The court records, which are among the most important of these archival sources, consist of court hearing records that are seen in the presence of the judges or naibs of the cities or towns and kept daily. Based on these records, some researches were conducted on the activities and performances of imams in daily life, and they were used during the study.

In this study, which focuses more on the value of the services and activities of the imams of the Ottoman period in terms of today's spiritual counseling and guidance field, evaluations have been made about the importance of the services of imams today in terms of spiritual counseling and guidance.

Imams, whose duty in Ottoman society was not only to lead prayers and deliver sermons, pioneered many services related to the neighborhood (maintenance and repair of waterways, fountains, mosques, masjids and schools, supply of lighting candles, cleaning and maintenance of streets) and supervised peace and security. They have been involved in many social and cultural activities.

In the Ottoman period, officials such as imams, orators (hatip), muezzins, preachers, ferraş, trustees were serving in mosques and masjids, all of which were works of foundation, and their wages were paid by the foundations of the mosque or the masjid. Apart from these officials, there were also *muvakkit*, *devirhân*, *sermahfil* etc. in large mosques. As it is understood, the duties of imam and orator, and muezzin and trustee, which were performed in the mosques of the Ottoman period, were evaluated separately. Today, these duties have been mentioned together within the framework of the current legislation of the Presidency of Religious Affairs, and their titles have been determined as imam-hatip and muezzin-trustee. In line with the current legislation of the Presidency of Religious Affairs, neighborhood and village imams are often stuck between the mosque and the pulpit, although there are exceptions, despite the opportunity to undertake a mission that encompasses social life on a very large scale.

It is seen that the efforts, excitement and activities of the imams in the Ottoman period are not reflected to the same extent today. Although it may not be possible to convey this Ottoman experience as a whole, today a system in which mosques and religious officials are more active in many areas of neighborhood life can be rebuilt. It is possible for them to become active again in all areas of social life and take a more active role in the field, as was the case with the Ottomans. Religious counseling and spiritual guidance needs of the Muslim society, which have become a socio-cultural, religious and psychological need, can be met by well-trained religious officials in this field.

Religious counseling, which started to attract the attention of the scientific world as a result of some applications made in the late 19th century, emerged as a professional field in the United States in the middle of the 20th century. From the specified period until today, this profession has developed itself in many aspects through practice and theory, has continued its continuity, and today it has been defined as an independent and unique profession in many Western countries alongside other helping professions such as psychological counseling and social work. In our country, when we look at the tendency to receive professional help in recent years, it has been observed that firstly family members, then friends and lastly mental health professionals are consulted.

There is no doubt that today's imam-hatips can be the pioneers and actors of many activities that will introduce humanity to the soul-soothing aspect of the latest religion, Islam. Many troublesome issues such as women subjected to violence, children exposed to abuse, honor/family killings, human rights violations are frequently the subject of news bulletins and deeply upset our society. It should also be stated that the state is trying to act sensitively on these issues, taking some steps to solve the problems and making some legal regulations. In addition, religious officials who perform their duties as imam-hatips can play an important role in solving or - at least - reducing the aforementioned troublesome issues, thanks to the healthy and close communication they will establish with the residents of the neighborhood around the mosque and strong social relations. It is obvious that this society has higher expectations from religious volunteers, who work selflessly even in the most remote areas of our country and whom the state imposes duties and responsibilities on them. In this order, which is called the "modern world", where selfishness, narcissistic tendencies and sense of pleasure are gaining momentum and respect, love, compassion, solidarity and cooperation are rapidly decreasing, saving human beings from the swamp of loneliness, and spiritual depressions, questioning the existential search and the journey of meaning and making sense of it can only be possible with the realization of the effort itself.

GİRİŞ

Osmanlı tarihi boyunca her mahalle ve köyde bulunan cami ve mescitlerde dinî hizmet veren imamların, dönemin şartlarının elverişliliği ve görevlerinin itibarı sebebiyle sosyal hayatta oldukça etkin ve çözüme yönelik hizmet ürettikleri yapılan araştırmalardan öğrenilmektedir. Bu çalışmada öncelikle Osmanlı toplum yapısında imamların, cami ve mescitlerle sınırlı kalmayan ve toplumu kuşatan hizmetlerinin ne olduğunun tespit edilmesi, sonra da bunun günümüzdeki manevî danışmanlık ve rehberlik alanı bakımından öneminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı döneminde imamların ortaya koyduğu faaliyetleri en sağlıklı bir şekilde tespit edilebilecek kaynak grubunun Osmanlı arşivinin en önemlileri arasında yer alan şer‘iye sicilleri olduğu bilinmektedir. Şehir ya da kazaların kadıları ya da naiblerinin huzurunda görülen ve günlük olarak tutulan mahkeme duruşma kayıtlarını içeren şer‘iye sicillerinden hareketle imamların günlük hayattaki etkinlikleri, faaliyet ve performanslarını ele alan bazı araştırmalar konunun işlenmesinde bir hayli faydalı olmuştur. Bu araştırmaların ilki ve en kapsamlısı Ahmet Akın’ın 2002 yılında hazırladığı doktora tezidir. 1575-1600 tarihleri arasında Bursa’da görev yapan din görevlilerinin sosyal hayattaki rolünü merkeze alan bu tez, şer‘iye sicillerine göre incelenmiş olup kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Aynı şekilde yine Osmanlı arşiv kaynak ve belgelerinden hareketle Mefail Hızlı ve Ziya Kazıcı tarafından hazırlanan ve Osmanlı mahalle imamlarını konu edinen makaleleri de bu araştırmanın önemli kaynakları arasındaki yerini almıştır. Bu arada Kemal Beydilli’nin bir imamın günlüğünden yola çıkarak Osmanlı dönemi imamlarıyla ilgili yazdığı eser ile Diyanet İslâm Ansiklopedisinde Osmanlı Devleti’nde imamlık hakkında yazdığı madde de bu araştırmada istifade edilen önemli eserlerden biri olmuştur.

Zikredilen bütün bu araştırmalar, Osmanlı tarihinin değişik dönemlerinde imamlar ve ortaya koydukları faaliyetler üzerinde önemli ve kıymetli bilgiler vermektedirler. Bu makalede ise Osmanlı dönemi imamlarının bu hizmet ve faaliyetlerinin günümüz manevî danışmanlık ve rehberlik alanı açısından nasıl bir değer taşıdığı üzerinde daha çok çok durulacaktır. Osmanlı tarihinde yaşandığı bilinen ve imamlarca gerçekleştirilen birtakım uygulamaların günümüz manevî danışmanlık ve rehberlik disiplini bakımından hangi önemi haiz olduğunun tespiti ve günümüzde imamların yaptıkları hizmetlerin manevî danışmanlık ve rehberlik alanının açısından öneminin belirlenmesi de bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda özellikle Ömer Faruk Söylev’in manevî bakım ve danışma psikolojisi hakkındaki eseri ile Nurullah Aydeniz’in dinî danışman ve manevî rehber olarak imamların mahalle yaşamına sağlayabileceği

katkıları değerlendirdiği makalesinin önem taşıdığı ve bu araştırmalardan istifade edildiği belirtilmelidir.

Osmanlı mahalle imamlarının ortaya koyduğu faaliyetlerin manevî danışmanlık ve rehberlik alanı bakımından değeri ve önem üzerinde yeterli biçimde durulmaması ve söz konusu alanda ortaya çıkan eksikliğin giderilmesi düşüncesiyle böyle bir çalışmanın faydalı olacağı ve katkı sunacağı değerlendirilmiştir.

Bilindiği üzere Osmanlı şehir düzeninin en küçük, ancak en önemli ve etkili idari birimini mahalleler oluşturmuştur. Osmanlı coğrafyasında mahalleler, mescitler/camiler etrafında kümelenmiş ve çevresinde inşa edilen han, hamam ve pazar yerleriyle birlikte buldukları semtin canlanması hedeflenmiştir. Şehir merkezlerinde mescitlere minber ilavesiyle oluşan camiler zamanla yeni mahallelerin de doğuşuna zemin hazırlamıştır. Şüphesiz mescitlerin cami haline getirilmesi, genelde ahalinin ibadet ihtiyacı ve mahallenin belirli bir nüfusa ulaşması neticesinde gerçekleşmiştir. Söz gelimi 16. yüzyılda gayrimüslim halkın da birlikte yaşadığı mahallelerde nüfusun ağırlıklı kısmını Müslümanların oluşturduğu da bilinmektedir. Kanunî döneminde (1520-1566) 219 Müslüman mahallesi olduğu bildirilen İstanbul'da genelde her mahalle bir mescit veya camiyle donatılmış bulunmaktaydı.¹

Osmanlı, sınıf dinamiği olan ve iç bütünlüğe sahip bir dünya devleti olarak tanımlanmaktadır.² Beraber ibadet edip birbirlerini tanıyan, birlikte yaşamının getirdiği sorumluluk, sosyal dayanışma ve yardımlaşma inancı içinde olan kişilerin, huzurlu ve güvenli bir toplum oluşturması son derece tabiidir.³ Halk mescit ve camilerde ibadet amaçlı toplanmanın yanı sıra pek çok dinî merasim sebebiyle de bir araya gelmektedir. Ayrıca mescit ve camilerin çevresinde vakıflar aracılığıyla inşa edilen mektep, medrese, kütüphane, şifahane, han ve hamamlar gibi farklı amaçlı tesisler şehirleri daha yaşanır hale getirmiş ve bu yapılar sayesinde halkın büyük kısmının ihtiyaçları karşılanmıştır.

Devletleri ayakta tutan dinamikler arasında sahip olunan iyi yetişmiş kadroların, yani değişik alanlarda kalifiye insan unsurunun önemi oldukça büyüktür. En az bu kadar önemli diğer bir husus ise sağlıklı, oturmuş ve istikrarlı işleyen müesseselerdir. Osmanlı teşkilat yapısı içinde hatırı sayılır bir yere sahip

¹ Kemal Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2013), 14.

² Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 26

³ Mefail Hızlı, "Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", *TESAM Akademi* 1/1 (Ağustos 2014), 42.

olan ilmiye sınıfının bir grubunu imamlar oluşturmaktadır.⁴

1. İMAM

Arapçada “sözüne itibar edilen, insanların kendisine uyduğu, yöneldiği kişi, öne geçen, önder” anlamlarındaki “e-me-me” kökünden gelen “imam”⁵ kelimesi, kavram olarak Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslâm toplumunun dinî ve siyasî liderliği görevini üstlenen kurumu ifade eder.⁶ Kur’an-ı Kerim’de müfred ve cemî olmak üzere on iki yerde geçen bu sözcüğün, komutan, insanların hayırda kendisine uyduğu önder, kitap, levh-i mahfuz ve yol (tarik) anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.⁷

Kaynaklar, Hz. Peygamberin (as) Medine’den herhangi bir sebeple ayrılması durumunda yerine mutlaka bıraktığı vekilin, imamet vazifesini de yerine getirdiğini aktarmaktadır. Meselâ, Huneyn Gazvesine (630) gidince yerine Muaz bin Cebel’i bırakan Resulullah, son rahatsızlığı sırasında sahabenin önde gelenlerinden Ebu Bekir’i imam olarak görevlendirmiştir.⁸ Hz. Peygamber, vekil olarak atadığı kimselerde öncelikle ilim ve takva aramıştır. İslâm toprakları genişledikçe İslâm Peygamberi, Müslümanlığı seçen kabilelere görevlendirdiği muallimler, tebliğciler, âlimler ve fethedilen bölgelere atadığı valiler, o bölgenin aynı zamanda imamet vazifesini de yürütmüşlerdir. Bunun dışında, onlar halkın dinî problemlerini çözmek, vergileri toplamak, aralarındaki anlaşmazlıkları halletmekle ilgili görevlerini de yerine getirmişlerdir.⁹

Tarih boyunca İslâm devletlerinde sosyal ilişkiler konusunda imamlık statüsü oldukça önemli bir konuma işaret etmiştir. Abbasîlerden itibaren imamlık bir meslek olarak toplum tabanında devam etmekle birlikte zaman içerisinde devlet memurluğu statüsüne dâhil edilmiştir.¹⁰

⁴ Ahmet Akın, *1575-1600 Tarihli Bursa Şer’iye Sicillerine Göre Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 5.

⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Daru’l-Marife, 1961), 24; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, 5, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 4856-4857.

⁶ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 153.

⁷ Mehmet Hanifi Yoldaş, “Kur’ân-ı Kerim’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Bahar 2019), 247.

⁸ Bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/178; Nebi Bozkurt, “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/557.

⁹ Akın, *Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü*, 38.

¹⁰ Halil Nurullah Kaya, *Kanaat Önderliği Bağlamında İmanın Rolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 103.

2. OSMANLI DÖNEMİNDE İMAMLIK

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurduğu geniş bir coğrafyada çeşitli ırk, din ve geleneklere sahip toplumlarla karşılaştığı bilinmektedir. Halkını bir arada adalet, barış ve huzur ortamında uzun süre idare edebilen Osmanlı yönetimi, bu başarısını askerî, siyasî, sosyal ve dinî etkenler yanında gerek merkez gerekse taşrada sağlam esaslar üzerine temellendirilmiş idarî kurumlarına borçlu olmuştur.¹¹ Bu müesseseler arasında imamlar ve görev alanları olan camiler, oldukça etkin ve birçok fonksiyon yüklenmiş yapısıyla karşımıza çıkmaktadır.

İslâm tarihi boyunca mahalle cami ve mescitlerinde vazife alan din görevlileri arasında en önemlisi -aşağıda açıklanacak sebeplerden dolayı- şüphesiz imam ve hatiplerdir.¹² Osmanlı döneminde imamlık, sorumluluk alanı geniş ve önemli bir vazifeydi. Göreve atanacak kişilerin belli bir seviyede eğitim almış olmaları gerekmektedir. Bundan dolayı imamlık için müracaat edenler bir imtihandan geçirilmekteydi. Özellikle küçük yerleşim birimlerinde ve kırsal kesimde -eğer imametle ilgili nitelikleri uygun ise- babadan oğula yahut aile üyelerinden teklif edilen birine geçebilmekteydi. Büyük yerleşim birimlerindeyse belirtilen atamaların yanında, en iyi adayı ortaya çıkaracak imtahanlar yapılmakta ve diğer adaylara göre dinî bilgiler açısından daha üstün donanımda olanlar imamet için tercih edilmekteydi.¹³ Meselâ 1710 senesi Ramazan ayının ortalarında Bursa'da Mecnun Dede Mescidi'nin imamlığını isteyen iki kişi imtahan edilmiş ve bunlardan birer cüz Kur'an okumaları istenmiştir. Sonuçta kıraat bakımından aynı derecede oldukları tespit edilen bu iki kişiden biri, diğerine göre daha geniş anlamda fıkıh bilgisine sahip olduğu için imamlık vazifesine getirilmiştir.¹⁴

Osmanlılarda imamlar, içinde yaşadıkları Müslüman topluma dinî, sosyal ve kültürel açılardan oldukça geniş kapsamlı hizmet veren bir kesimi oluşturmuştur. Padişah beratıyla hizmet verdikleri için askerî statüde sayılan imamlar, her türlü vergiden muaf tutulmuş ve maaşlarını genellikle bağlı buldukları vakıflardan almışlardır.¹⁵ Vakıf mütevellisinin önerisiyle gerçekleşen atamalarda din görevlisi olan imamların daha çok dinî bilgiler konusunda kendisini iyi yetiştirmesi ve iyi ahlâk sahibi olmasına özen gösterilmiştir.¹⁶

Osmanlı toplumunda görevi sadece namaz kıldırmak ve hutbe okumaktan ibaret olmayan imamlar, mahalleyi ilgilendiren her türlü beledî (su yolları,

¹¹ Akın, *Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü*, 7.

¹² Hızlı, "Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", 44.

¹³ Beydilli, *Bir İmanın Günlüğü*, 13.

¹⁴ Ziya Kazıcı, "Osmanlılar'da Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/3 (Mart 1982), 30.

¹⁵ Beydilli, *Bir İmanın Günlüğü*, 7.

¹⁶ Hızlı, "Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", 44.

çeşme, cami, mescit ve okulun bakımı ve onarımı, aydınlatma mumunun temini, sokakların temizlik ve bakımı gibi) hizmette öncülük eder¹⁷, huzur ve asayiş denetler, sosyal ve kültürel pek çok faaliyetin içinde bulunurlardı.¹⁸ Mahalle teşkilatının başında hazır olan imamlar, ikamet ettikleri mahallelerinde huzur ve asayiş sağlamak için sıkı tedbir almak durumundaydılar. Bundan dolayı Osmanlı coğrafyasının her tarafında halk birbirine kefil ettirilir, kefilsiz olanlar mahallede barınmazlardı.¹⁹ İlber Ortaylı'ya göre, "Bugünkünün aksine ailenin, içinde bulunduğu mahalle veya köy topluluğu ile etnik-dini bağı vardır, hukuki bağı vardır. Çünkü bu topluluk halkı birbirinin kefilidir."²⁰ Gerçekten de toplumda genel güvenliğin sağlanması Osmanlı merkezinin önemle üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Şehir içi güvenlik söz konusu olduğunda bunu sağlamak amacıyla alınan önlemlerden belki de en önemlisi mahalle halkının birbirine karşılıklı olarak kefil olmalarıdır. Böylece işlenen suçların failleri bulunamadığı zaman ceza tüm mahalle halkından alınmıştır.²¹

İmamlar ayrıca hisbe/ihtisab denilen sosyal denetim ve asayişin sağlanması gibi konularda bir nevi doğal elemanlar gibi görev üstlenmişlerdir.²² Ahlâkî açıdan zabıtaı ilgilendiren meselelerden de sorumlu olan imamlar, nüfus kayıtları, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi işlemlerle de bizzat ilgilenmişlerdir. Mahalleye gelip gidenler, içki içip sarhoş olanlar, Cuma namazını kılmayanlar, alenen oruç yiyenler vs. gibi dinî emirleri yerine getirmeyenler de imamların ilgi alanına girer ve bu kişilerle alâkalı gereken tedbirler alınarak durumlarına göre cezalandırılması cihetine gidilirdi.²³

II. Mahmud'un dinî çevrelerin desteğini sağlamak amacıyla aldığı tedbirler arasında 1824'de çocukların dinî eğitimlerine özen gösterilmesi ve işe verilme sebebiyle bu eğitimden kaçınılmasını önlemeye dair girişimleri, imamlara bu anlamda önemli vazifeler yüklemiştir. Bu bağlamda küçük çocukların aileleri

¹⁷ Nurullah Aydeniz, "Dini Danışman ve Manevi Rehber Olarak İmamların Mahalle Yaşamına Sağlayabileceği Katkı Üzerine" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35 (Ağustos 2020), 26.

¹⁸ Hızlı, "Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", 45.

¹⁹ Kazıcı, "Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 33.

²⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001), 3.

²¹ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Ü.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4/5 (2003), 100. Ayrıca konu hakkında geniş bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife*, 1/1, (2001), 129-151; Ali Murat Yel - Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Mahalle", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/323-326.

²² Geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları), 2/40-43; Yusuf Ziya Kavakcı, *Hisbe Teşkilâtı: Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi* (Ankara: Baylan Matbaası, 1975), 42-43. Ziya Kazıcı, "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/143-145.

²³ Kazıcı, "Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 44.

tarafından mektep yerine işe verilmeleri durumu ortaya çıkarsa, mahalle imamı bizzat kadılarına ihbar edebilecekti.²⁴

Osmanlı döneminde imamlar, İslam bilincini yayma, cihad ve gaza ruhuna sahip olma misyonunun topluma aktarılmasında önemli bir görev üstlenmişlerdi. Bu vazife, aynı zamanda halkın yönetime bağlılığını sürekli kılması ve sadakatini devam ettirmesi bakımından oldukça stratejik özelliğe sahipti.

Osmanlı mahkemelerinde davaların görüldüğü sırada “şühûdü'l-hâl” ismi verilen bir heyet hazır bulunurdu. Bu kurul mahkemede duruşmanın akışını izlerdi. Herhangi bir dava, kadı tarafından sonuçlandırıldıktan sonra, durum kâtipler tarafından özel olarak sicillere geçirilirdi. Mahkeme kayıtlarının altında şahitlerin isimleri yer alırdı. Bunlar sıradan görgü şahitleri değillerdi. Mahkemedeki duruşmanın usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığını kontrol eden bir heyeti temsil ediyorlardı. İşte bunlar arasında bir veya daha çok imama her zaman rastlamak mümkündür. Bu durum, toplumun ve idarenin din görevlisine olan güvenin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.²⁵

İmamlar hizmetlerini devam ettirirken bazılarının hat ve güzel sanatlar, bir kısmının da musiki ve edebiyatla uğraştıkları ve bu alanlarda eser verdikleri de görülmektedir. Bu, aynı zamanda din görevlilerinin sanat ve musiki sahalarda topluma örnek olduklarının da bir göstergesidir. Keza imamların iyi bir kitaplığa sahip olması da sürekli okuyan ve kendini yenileyen kişiler olmasına işaret etmektedir.²⁶

3. OSMANLI DÖNEMİNDE İMAMLARIN FAALİYETLERİNİN MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BAKIMINDAN DEĞERİ

Osmanlı tarihi boyunca imamlar pek çok alanda aktif olarak görev almış ve mahalledeki ekonomik, kültürel, dinî, ahlâkî, hukukî ve eğitimsel pek çok faaliyetten sorumlu olmuşlardır. Halkın birçok sorunuyla bizzat ilgilenen imamlar, gerektiğinde devlet ve halk arasında bir köprü olma vazifesini dahi üstlenmişlerdir.²⁷

Osmanlı toplumunda Müslümanlar, namaz ibadeti veya farklı sebeplerle mescit ve camiye gittiklerinde ya da namaz vakitleri dışında müsait zaman ve ortamlarda

²⁴ Beydilli, *Bir İmanın Günlüğü*, 25.

²⁵ Osmanlı Devleti'nde imamlık hakkında ayrıca bkz. Kemal Beydilli, “İmam: Osmanlı Devleti'nde İmamlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/181-186.

²⁶ Ahmet Akın, “Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006), 5, 59, 95

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Hızlı, “Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, 43 vd.; Akın, *Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü*, 136-151

imamlara her türlü konuları danışabildikleri, dinî (daha çok ilmihal) sorular sorabildikleri gibi ferdf olarak yaşadıkları psikolojik, ekonomik, sosyal, kültürel vs. konularda da onların rehberliğine başvurdukları kolaylıkla tahmin edilebilir.

Bilindiği gibi Osmanlı toplum hayatında iz bırakan en önemli kurumlar arasında vakıfların ayrı bir yeri olduğu şüphesizdir. Osmanlı toplumunda maddî durumu elverişli değişik kesimlerden hayırseverler sosyal sorumluluk anlayışıyla harekete geçirmiş ve çok amaçlı binlerce vakıf kurulmuştur. Toplumda yardımlaşma ve dayanışma ruhunu bireyler arasında daha da arttıran vakıflar, aynı zamanda devletin yükünü de ciddi anlamda hafifletmiştir.²⁸ Osmanlı coğrafyasının en ücra noktasına kadar yayılan vakıflar arasında hemen her mahalle ve köyde varlıklarına rastlanan avarız vakıflarının ise ayrı bir yeri vardır. Osmanlı döneminde binlerce avarız sandığı uygulamasıyla toplumda sosyal denge büyük ölçüde sağlanmış, mahalle ve köylerde bulunan avarız sandıkları sayesinde birçok yerel ve kişisel problemlerin çözümü mümkün olabilmektedir. İşte bu vakıfların bir kısmında, güvenilirlikleri ve toplumdaki itibarları sebebiyle imamların, mütevellî (yönetici) konumunda görev aldıkları bilinmektedir. Avarız sandıkları ve avarız akçesi adlarıyla da anılan avarız vakıfları²⁹ mütevellîliği sayesinde imamlar hakla iletişim kurma ve onların ihtiyaçlarını görme konusunda önemli fırsatlar elde etmişlerdir.

Avarız vakıflarından elde edilen paralarla imam ve mütevellî tarafından mahalleliye çeşitli yardım ve hizmetlerde bulunulmuştur.³⁰ Bu kapsamda olmak üzere mahallelerdeki cariyeler ve kimsesiz kadınlara yardım edilmiş, müstakil cezaevleri olmadığı dönemde, kadın mahkûmlar bir eve yerleştirilmiş ve gözetimleriyle ilgilenilmiştir. İmamlar mahallelerindeki yaşlı, hasta ve fakirlerle alâkadar olmuş, mahalle sakinlerine de bu konuyla ilgili telkinlerde bulunmuşlardır. Mazlum ve mağduru sahipsiz bırakmamış³¹, fakir ve yetimin malına da sahip çıkmışlardır. Ayrıca eğitim-öğretim faaliyetlerine destek vermenin yanında ihtiyaç olduğunda bizatihi destek olmuşlardır.³²

Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda farklı ırk, dil, din, inanç, mezhep, etnik köken, medeni hâl, servet, doğum gibi kişilerin farklı özelliklere sahip olmak,

²⁸ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” *Osmanlı Araştırmaları* 4, (1984), 76.

²⁹ Yusuf Şahin - Semih Asarkaya, “Mahalle Muhtarlığı Konumunun Tarihi Gelişimi”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 11/3 (2019), 25.

³⁰ Mustafa Demirci, “İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/2, (2003), 144.

³¹ Hızlı, “Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, 47-48.

³² İsmail Arslan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İmamlar, Muhtarlar ve Köylüler: Balıkesir Örneği”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/13 (2007), 237.

bir üstünlük konusu olarak görülmemiş, hiç kimsenin kendisini dezavantajlı olarak değerlendirmesine fırsat verilmemiş ve toplumun bütün unsurları iç içe bir bütün halinde yaşamışlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde en küçük yerleşim birimi olan köy ve mahalle yönetimlerinden sorumlu olan imamın öncülüğünde halk, hoşgörü ve saygıya dayalı dayanışma ve yardımlaşma içinde bir hayat sürmüşlerdir.

Osmanlı mahallelerinde toplumsal dayanışmanın değeri ve önemini ortaya koyan hususlardan biri olarak şu husus da zikredilmelidir: İmamlar, yaşadıkları ortamda birçok durumun ve olayın içinde bulunmakla kalmamış, hizmet açısından ellerinden geleni mahalleliyle birlikte yapmışlardır. Dezavantajlı olarak adlandırılan bireylerin -yoksullar, yaşlılar, çocuklar, kadınlar, göçmenler, engelliler- sosyal dışlanmalarına engel olmak için ciddi mücadele etmişlerdir.

4. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI MEVZUATINDA İMAMLARIN GÖREVLERİ

Osmanlı döneminde tamamı vakıf eseri olan cami ve mescitlerde, imam, hatip, müezzin, vaiz, ferraş, kayyım gibi görevliler hizmet vermekte ve bunların ücretleri cami ve veya mescidin bağlı buldukları vakıfları tarafından ödenmekte idi. Bu görevliler dışında büyük camilerde muvakkit, devirhân, sermahfil vb. görevliler de vardı. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı dönemi camilerinde yerine getirilen imam ve hatiplik ile müezzin ve kayyımlık görevleri birbirinden ayrı olarak değerlendirilmiştir.³³ Günümüzde ise bu görevler -aşağıda genişçe üzerinde durulacağı üzere- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürürlükteki mevzuatı çerçevesinde beraber anılmakta, görev unvanları imam-hatip ve müezzin-kayyım olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan 1913 Tevcîh-i Cihât Nizamnamesine göre, müderrislik, hitabet, imamet, kayyımlık, hafız, ketebelik (kâtiplik), mütevellilik gibi vakıf hizmetlerine ait görevlere "cihet" denilmiş ve bunlar ilmî ve bedenî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Müderrislik, hitabet, imamet, hafızlık, ketebelik, câbîlik (eskiden evkâf gelirlerini ve zekâtları toplayan tahsildarlara verilen isim) gibi görevler ilmî cihetten sayılmış, ferraşlık, türbedarlık, kayyımlık gibi hizmetler de bedenî cihetten kabul edilmiştir. Buna göre; hitabet, imamet, müderrislik, kürsü şeyhliği gibi görevler için "berât-ı âlf", bunun dışındaki ilmî cihetler için Evkâf Nezaretince verilecek resmi bir belge

³³ Örnek için bkz. Kâzım Baykal, *Bursa'da Ulucâmi* (Bursa: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayını, 1989), 35 vd.

alınması zorunlu hale getirilmiştir.³⁴

Geçmişte din hizmetleriyle ilgili olan cihetlerin hepsi günümüze intikal etmemiş, bunların birçoğu bugün artık işlevsiz hale gelmiştir. Zira günümüzde din hizmetlerinin ifasında bu kadar görev çeşitliliği yoktur. Cüzhân, devirhân, sûrehân, aşirhân, kayyım, ferrâş, buhârîhân, şeyhu'l-kurrâ, dersîâm vb. görevler, 1 Ocak 1926 tarihinde dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat (Börekeçi)'in (ö. 1941) imzaladığı bir "tamim"le iptal edilmiştir.³⁵

Günümüzde anayasal bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığının görev, yetki ve sorumlulukları yasal mevzuatla düzenlenmiştir. Başkanlığın merkez, taşra ve yurt dışı teşkilâtında görev yapmakta olan personeli ilgilendiren, 633 sayılı Kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği 17.06.2014 tarihinde Resmi Gazetenin 29033 sayısında yayımlanmıştır.³⁶

Bu yönetmeliğe dayanılarak hazırlanan ve 31.07.2017 tarihli ve 66202 sayılı Başkanlık onayıyla yürürlüğe giren yönerge ise bütün teşkilât personelinin görev ve yetkileri ile çalışma usul ve esaslarını düzenlemiştir. Yaklaşık bir yıl sonra (13.07.2018) 92217 sayılı Başkanlık onayıyla Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönerge yürürlüğe girmiş ve bu yeni yönergenin 125. maddesine göre, camilerde verilen hizmet ve faaliyetlerin icrasından mesul olan imam-hatiplerin görev, yetki ve sorumlulukları net bir biçimde belirlenmiştir.³⁷

Söz konusu yönetmeliğe göre, *başımam-hatip*, *uzman imam-hatip* ve *imam-hatiplerin* ortak görevleri arasında; camilerde vakit namazları ile cuma, bayram ve teravîh namazlarını kıldırma, cuma ve bayram hutbelerini zamanında ve usulüne uygun olarak okuma, görevli olduğu camide vaaz etme, isteyen vatandaşlara camilerde veya uygun yerlerde Kur'ân-ı Kerim'i öğretme ve dinî bilgiler verme, camiye irşat ve eğitim faaliyetleri için hazır bulundurma, her gün -yatsı namazı sonrasıyla sabah öncesi arası hariç- camiye gün boyu açık tutma, Kur'ân-ı Kerim, meal/tefsir, hadis, siyer ve ilmihal konularını camide anlatma, dinî gün ve gecelerde camide program düzenleme, cami ve çevresinin ihtiyaç, bakım ve temizliğiyle ilgili gerekli tedbirleri alma, resmî nikâhtan sonra isteyenlere nikâhın dinî merasimini icra etme, cami ziyaretlerinin İslâm

³⁴ Umud Kaya, "Osmanlı'da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcih-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2017), 225.

³⁵ Mustafa Öcal, "İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülâkatlar ve Şehâdetname Örnekleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 70.

³⁶ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Hukuk Müşavirliği" (Erişim 18 Eylül 2021)

³⁷ Bkz. DİB, "Hukuk Müşavirliği"

adabına uygun bir şekilde yapılmasını sağlama, ibadet huzuru için gerekli tedbirleri alma, cenaze hizmeti verilmeyen yerlerde cenaze teşhiz, tekfin ve defin işlemlerini yapma, dinî gün ve geceler, doğum, sünnet, düğün, hastalık, ölüm ve benzeri vesilelerle mahallesindeki vatandaşlara din hizmeti sunma, cami çevresinde ikamet eden kimsesiz, yetim-öksüz, engelli ve ihtiyaç sahibi insanlarla ilgilenerek ihtiyaçlarını gidermeye çalışma, insanlar arasında ülfet, sevgi, dayanışma ve kardeşliği artırıcı faaliyetlerde bulunma, çevredeki çocuklar ve gençlerin dinî ve ahlâkî eğitimlerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapma, camide kadınların ibadetlerini rahat bir şekilde yapabilmeleri amacıyla gerekli tedbirleri alma, müezzin-kayyımın bulunmadığı zamanlarda onun görevlerini de yerine getirme, Köy Kanunu gereğince köy ihtiyar meclisi tabii üyeliği görevini yapma gibi hususlar tanımlanmıştır.

Uzman imam-hatipler, zikredilen bu görevlere ek olarak; Kur’ân-ı Kerimi güzel okuma ve öğretme, dinî musiki, hitabet, aile ve dinî rehberlik hizmetleri, sosyal hizmet kurumları ve hastanelerde yürütülen din hizmetleri, toplumun özel ilgiye muhtaç kesimlerine yönelik din hizmetleri, kadınlara yönelik irşat hizmetleri, çocuklara yönelik din hizmetleri, gençlere yönelik din hizmetleri, olağanüstü durumlarda din hizmetleri gibi alanlardan birini uzmanlık alanı olarak seçerek alanıyla ilgili çalışmalar yapma ve yapılacak seminer, toplantı, hizmet içi eğitim gibi çalışmalara katılma, sorumluluk alanına verilen camilerin görevlilerine rehberlik etme ve bu camilerdeki hizmetlerin koordinasyonunu yapma, hizmet içi eğitim seminerlerinde eğitici olarak katılma, vaaz ve irşat hizmetlerinde görev almayı da yerine getirmekle yükümlüdürler.

Başimam-hatipler ise bütün bunlara ilâveten görev yaptığı cami ve müftülükçe sorumluluk alanına verilen camilerdeki hizmetleri koordine etme, buralarda yürütülen hizmetlerin daha etkin ve verimli olması hususunda projeler geliştirme, sorumluluk alanındaki camilerin görevlilerine rehberlik yapma, görev yaptığı mahallin dinî hayatıyla ilgili ihtiyaç ve sorunları tespit etme ve rapor hazırlama gibi vazifelerle mükellef tutulmuşlardır.

Yasal mevzuatla imam-hatiplerin sadece imam-hatip, uzman imam-hatip ve baş imam-hatip unvanları olarak üç kategoride ele alınan bu din görevlisi grubunun hizmet alanının oldukça geniş olduğu görülmektedir.

İlgili mevzuat değerlendirildiğinde günümüzdeki imam-hatiplerin görev ve sorumluluklarının mahalle ya da köyde yaşayan her bir Müslümana ulaşabilecek geniş bir yelpazeye yayıldığı ve toplumun birçok kesimini kuşattığı anlaşılmaktadır. İmam-hatiplerin görev ve sorumlulukları, -eğer gerçekleştirilebilirse- toplum tabanına yayılacak ve her bir Müslümanı muhatap alacak nitelikler içermektedir. Asıl itibarıyla yürürlükteki mevzuat, tarih boyunca imamların yaptıkları

vazifelerin hemen tamamının günümüze taşınmasına büyük ölçüde imkân ve fırsat vermektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığının mevcut mevzuatı doğrultusunda mahalle ve köy imamları, özellikle çok geniş ölçekte sosyal hayatı kuşatan bir misyon üstlenme fırsatlarına rağmen -bazı istisnaları bulunmakla birlikte- cami ve minber arasında sıkışıp kalmışlardır. Osmanlılarda olduğu gibi tekrar sosyal hayatın her alanında aktif hale gelmeleri ve sahada daha etkin bir şekilde rol almaları mümkündür. Osmanlı dönemindeki imamların, adeta baş döndürücü bu etkin faaliyetlerinin, günümüzde son dönemlerde bir disiplin haline gelen manevî danışmanlık ve rehberlik alanı açısından dikkatle değerlendirilmesinde fayda olacağı düşünülmektedir. İmamların yüzyıllar boyunca ortaya koyduğu etkili performansı, bir bakıma modern dönemin manevî danışmanlık ve rehberlik faaliyeti olarak da görülebilir.

5. MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BAKIMINDAN İMAMLIK GÖREVİNİN ÖNEMİ

19. yüzyıl sonlarında yapılan bazı uygulamalar neticesinde bilim dünyasının dikkatini çekmeye başlayan dinî danışmanlık, Amerika Birleşik Devletleri'nde 20. yüzyıl ortalarında profesyonel bir meslek sahası olarak ortaya çıkmıştır. Belirtilen dönemden bugüne kadar ise bu meslek alanı, uygulama ve teori üzerinden pek çok açıdan kendini geliştirmiş, devamlılığını sürdürmüş, bugün Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın pek çok ülkesinde psikolojik danışmanlık, sosyal hizmet gibi diğer yardım mesleklerinin yanında bağımsız, kendine özgü bir meslek olarak tanımlanmış bulunmaktadır.³⁸

Mustafa Köylü'nün araştırmasına göre, 2000 yılı verileri incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nde bireysel birtakım sorunu olanların % 39'unun din adamlarından yardım aldığı gözlemlenmiştir. Bu oranın psikiyatristlerden, psikologlardan, doktorlardan, evlilik danışmanlarından ve sosyal çalışma uzmanlarından alınan yardımların toplamından çok daha fazlasına karşılık geldiği bilinmektedir. Yine aynı araştırmada Hıristiyan din adamlarının zamanlarının % 10'undan fazlasının manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetiyle geçtiği tespit edilmiştir. Bu durum Batı toplumlarında din adamları tarafından verilen dinî danışmanlık faaliyetlerinin son derece yaygın olduğunu göstermektedir.³⁹ Ülkemizde ise son yıllarda profesyonel yardım alma eğilimlerine bakıldığında ilk olarak aile üyeleri, daha sonra arkadaşlar ve en son ruh sağlığı uzmanlarına müracaat

³⁸ Havva Sinem Uğurlu - Remziye Ege, "Bir İsimlendirme Problemi: Dinî Danışmanlık", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 7/2 (Nisan 2018), 1059.

³⁹ Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Haziran 2016), 78.

edildiği belirlenmiştir.⁴⁰ Manevî danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, ruh sağlığı uzmanlarını bu sıralamada öne çekebilir.⁴¹

Toplumumuzda insanların daha çok dinî tarafı ağır basan problemleri din adamları aracılığıyla çözüme eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu nedenle artık imamların, sadece namazla sınırlı kalan ibadetlerin topluca yapılmasını sağlayan, merasimlerde (doğum, cenaze vs.) dua eden ve camiye gelip Kur’ân-ı Kerim okumayı öğrenmek ve temel düzeyde dinî bilgiler edinmek isteyenlere yardımcı bir kişi olarak kalmamalı ve manevî danışmanlık ve rehberlik vazifesini de titizlikle yerine getirmelidirler.⁴² Evden camiye, camiden eve giden ve cami dışında herhangi bir faaliyet alanında bulunmak istemeyen din görevlisi, ideal bir model olmaktan oldukça uzaklaşmaktadır.⁴³ Türkiye’de din görevlilerinin, sorumlu olduğu çevrede yaşayan Müslüman toplumun sorunlarıyla daha aktif olmayı tercih etmeleri gerekmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nde mahalle ve köylerde vazifelerini yerine getiren imamların, namaz kıldırma dışında toplumu kuşatan ve bireylerin sorunlarına çözümler arayan gayret ve hizmetlerinin önemsenmesi gerektiği ortadadır. Sosyal hayatın tamamen içinde görev yapan ve birçok zamanını görevli bulunduğu mahalle ve köyün halkına adeta adayan, belki de bu sebeple güvenilirliği ve itibarı dikkat çeken imamlar, cami dışında da toplumla iç içe bulunmuş ve manevî bakımdan irşatlarını aksatmamaya çalışmışlardır. Osmanlı dönemindeki imamların ortaya koyduğu gayret, heyecan ve faaliyetlerin aynı ölçüde günümüze yansımadağı görülmektedir. Bu Osmanlı tecrübesinin belki bir bütün halinde taşınması mümkün olamasa da günümüzde cami ve din görevlilerinin mahalle hayatının her alanında daha aktif olduğu bir sistem yeniden inşa edilebilir. Müslüman toplumun sosyo-kültürel, dinî ve psikolojik alanda bir ihtiyaç haline gelen dinî danışmanlık ve manevî rehberlik gereksinimleri bu alanda kendilerini iyi yetiştirmiş din görevlileri eliyle karşılanabilir. Gerçekten de bencilliğin, narsist eğilimlerin ve haz anlayışlarının hız kazanarak çoğaldığı, saygı, sevgi, merhamet, dayanışma ve yardımlaşmanın ise hızla azaldığı “modern dünya” adı verilen bu düzende, insanoğlunu yalnızlık batağından, manevî ve ruhî bunalımlardan kurtarmak, varoluşsal arayış ve anlam yolcuğunun sorgulanması

⁴⁰ Serdar Erkan - Yaşar Özbay, “University Students’ Problem Areas and Psychological Help-Seeking Willingness”, *Eğitim ve Bilim Dergisi* 37/164 (Nisan 2012), 94.

⁴¹ Halil Ekşi - M. Şerif Keskinoglu, “Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma Teknikleri”, *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma*, haz. Halil Ekşi (Ankara: Nobel Yayın, 2020), 220.

⁴² Aydeniz, “İmamların Mahalle Yaşamına Sağlayabileceği Katkı Üzerine”, 12.

⁴³ Ömer Faruk Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 217.

ve anlamlandırma çabasının bizatihi hayata geçirilmesiyle mümkün olabilecektir.

Günümüzde özellikle imamların, mevzuatta da tanımlandığı gibi, daha kapsamlı ve etkinliği daha güçlü bir konuma gelebilmesi için öncelikle sağlıklı dinî bilgilerle donanması ve kendini sürekli geliştirmesi gerektiği şüphesizdir. Görevli olduğu semtte yaşayan kişilerin her anında, her sıkıntısı ya da her sevincinde yanında olması için daha çok çaba göstermelidir. Her bir din görevlisi, ama özelde imamlar, kendilerini bu ulvî göreve daha motive edici, manevî sorumluluklarını daha müdrik bir şekilde yeni bir gayret ve heyecanla toplumun her bir ferdiyi yüce dinimiz İslâm'ın diriltici, ufuk açıcı, çözüm üretici, moral verici yönüyle tanıştırmalı, bu danışmanlık ve rehberliği yaparken de Hz. Peygamber'in öğrettiği tarzda, güler yüz ve tatlı sözlü, ama inandırıcı ve ikna edici olmayı ihmal etmemelidir.

Günümüz imam-hatiplerinin, son din İslâm'ın ruhlara huzur veren yönünü insanlığa tanıttak bir çok faaliyetin öncüsü ve aktörü olabileceklerinde kuşku yoktur. Şiddete uğrayan kadınlar, tacizle karşı karşıya kalan çocuklar, namus/aile cinayetleri, insan hakları ihlalleri gibi daha pek çok sıkıntılı hususlar, haber bültenlerine sıklıkla konu olmakta ve toplumumuzu derinden üzmektedir. Devletin de bu konularda hassas davranmaya çalıştığı, sıkıntıların çözümü için birtakım adımlar attığı ve bazı yasal düzenlemelere gittiği de ifade edilmelidir. Bununla birlikte imam-hatip olarak vazifelerini icra eden din görevlileri, cami çevresindeki mahalle sakinleriyle kuracakları sağlıklı ve yakın iletişim ile güçlü sosyal münasebetler sayesinde sözü edilen sıkıntılı hususların çözümünde ya da -en azından- azaltılmasında önemli rol üstlenebilirler. Ülkemizin en ücra noktasında bile fedakârca görev yapan ve devletin kendilerine görev ve sorumluluk yüklediği din gönüllülerinden bu toplumun daha büyük beklentileri olduğu aşikârdır.

Bugün dinî/manevî danışmanlık ve rehberlik alanında topluma hizmet vermesi beklenen kişiler, Diyanet İşler Başkanlığı'na bağlı kurumlarda görev yapan vaizler, Kur'an Kursu öğreticileri, din hizmetleri uzmanları ile camilerde görev yapan imamlardır. Bunlar arasında her mahalle ve köyde görev almaları sebebiyle imamların ayrı bir yeri olduğu ve önemli bir misyon üstlenebilecekleri tartışmasızdır. Ancak manevî danışmanlık ve rehberlik alanıyla ilgili yeterli alt yapısı ve bilimsel tecrübesi bulunmayan imamlarla elde edilebilecek neticelerin de sınırlı olduğu açıktır. Samimi olarak bu tür faaliyetlere bireysel olarak önem ve katkı veren ve bazı güzel gelişmelere imza atan din görevlilerimizin bu konuda istisna teşkil ettiği söylenebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın son yıllarda bu alandaki sorunun giderilmesi, daha etkin ve faydalı faaliyetler gerçekleştirilebilmesi için önemli ve ciddi

bazı adımlar attığı görülmektedir. Söz konusu adımlardan sonuç alınabilmesi ve beklenen amacın gerçekleştirilebilmesi, bu alanda bilimsel olarak iyi eğitim görmüş kalifiye elemanlarla mümkün olabileceği de son derece açıktır. Son zamanlarda hizmet vermeye başlayan ve lisansüstü akademik bir program olarak disiplinlerarası bir hüviyet taşıyan Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı'nda verilen eğitimle yetişecek ve görevlendirilecek kişilerin, ilgili alanın aktörleri olarak söz konusu boşluğu sağlıklı ve verimli bir şekilde dolduracağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akın, Ahmet. *1575-1600 Tarihli Bursa Şer'îye Sicillerine Göre Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Akın, Ahmet. "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006), 65-104.

Arslan, İsmail. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İmamlar, Muhtarlar ve Köylüler: Balıkesir Örneği". *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/13 (2007), 237-248.

Aydeniz, Nurullah. "Dini Danışman ve Manevî Rehber Olarak İmamların Mahalle Yaşamına Sağlayabileceği Katkı Üzerine". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 35 (2020), 1-34.

Baykal, Kâzım. *Bursa'da Ulucâmi*, Bursa: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayını, 1989.

Beydilli, Kemal. "İmam: Osmanlı Devleti'nde İmamlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/181-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Beydilli, Kemal. *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 3. Basım, 2013.

Bozkurt, Nebi. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/555-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Demirci, Mustafa. "İslâm'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri". *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/2 (2003), 129-146.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hukuk Müşavirliği”. Erişim 18 Eylül 2021.
<https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr>

Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Ü.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/5 (2003), 97-108.

Ekşi, Halil - Keskinoglu, M. Şerif. “Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma Teknikleri”. *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma*. haz. Halil Ekşi. 220-264. Ankara: Nobel Yayın, 2020.

Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’ nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları* 4 (1984), 69-78.

Erkan Serdar - Özbay Yaşar. “University Students’ Problem Areas and Psychological Help-Seeking Willingness”. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 37/164 (Nisan 2012), 96-107.

Hızlı, Mefail. “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”. *TESAM Akademi* 1/1 (2014), 41-51.

el-İsfahanî, Râgıb. *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1961.

İslâmoğlu-İnan, Huricihan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1991.

Kavakcı, Yusuf Ziya. *Hisbe Teşkilâtı: Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*. Ankara: Baylan Matbaası, 1975.

Kaya, Umut. “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcîh-i Cihât Nizâmâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2017), 203-254.

Kaya, Halil Nurullah. *Kanaat Önderliği Bağlamında İmanın Rolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Kazıcı, Ziya. “Hisbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/143-145. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Kazıcı, Ziya. “Osmanlılar’da Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”. *İslâm Medeniyeti Dergisi* 5/3 (1982), 29-35.

Köylü, Mustafa. “Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Haziran 2016), 65-92.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “İmam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*. 5. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001.

Öcal, Mustafa. “İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülâkatlar ve Şehâdetname Örnekleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 51-101.

Özcan, Tahsin. “Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”. *Marife* 1/1 (2001), 129-151.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Söylev, Ömer Faruk. *Manevî Bakım ve Danışma Psikolojisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Şahin, Yusuf - Asarkaya, Semih. “Mahalle Muhtarlığı Konumunun Tarihi Gelişimi”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 11/3 (2019), 25.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Uğurlu, Sinem Havva - Ege, Remziye. “Bir İsimlendirme Problemi: Dinî Danışmanlık”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 7/2 (Nisan 2018), 1057-1077.

Yel, Ali Murat - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mahalle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/323-326. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yoldaş, Mehmet Hanifi. “Kur’ân-ı Kerîm’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Bahar 2019), 243-278.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

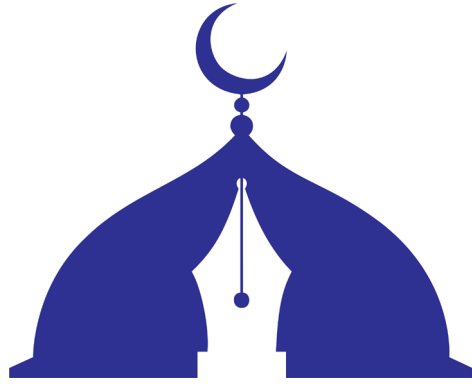
Bu çalışma, dışarıdan ve bağımsız hakemler tarafından değerlendirilmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

This study has been evaluated by external and independent reviewers.

DERLEMELER
REVIEWS

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Sosyal Kalkınma ve Vakıf

Social Development and Foundation

Muhammed Kadri DURMAZ, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans öğrencisi, mdrnz506@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8938-6250

Cilt / Issue: 1(2), 253-261 **Geliş Tarihi:** 02.08.2021 **Kabul Tarihi:** 20.09.2021

Atıf: Durmaz, M. Kadri. "Sosyal Kalkınma ve Vakıf". Ed. Aydın Kudat, *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2 (Eylül 2021), 253-261.

Dipnot: M. Kadri Durmaz, "Sosyal Kalkınma ve Vakıf". Ed. Aydın Kudat, *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2 (Eylül 2021), Sayfa

Sosyal kalkınma; toplumun ve bireyin maddi ve manevi anlamda ilerlemesi, toplumsal refahın ekonomide ve sosyal hayatın her alanında kendini göstermesidir. Dolayısıyla sosyal kalkınma sadece ekonomik gelişmeden ziyade dini, kültürel ve sosyal olmak üzere insan hayatının her ünitesiyle alakalı ilerlemeyi ifade eder. Bu bağlamda sosyo-ekonomik düzey, gelir dağılımındaki adalet, sağlık, eğitim gibi zaruri hizmetlere ulaşım olanakları vesair unsurlar toplumlarda sosyal kalkınma çerçevesinde öne çıkan unsurlardır. Tarih boyunca birey ve toplum üzerine düşünülmüş bütün fikir adamları ve aynı şekilde bütün sistemler bu konuya çözüm getirme arayışında olmuştur.

İLSAM yayınları bünyesinde, Dr. Aydın Kudat editörlüğünde ortaya konulan "Sosyal Kalkınma ve Vakıf" adlı eserde, İslam Medeniyeti tarihinde Sosyal Kalkınma unsurunun vakıflar üzerinden nasıl geliştirildiği geniş bir perspektiften ele alınmış ve analiz edilmiştir. Kitabın 17 bölümden oluştuğunu ve her bir bölümde konunun alanında uzman bilim insanları tarafından farklı açılardan ele alındığı görülmektedir. "Editörden" kısmında çalışmanın editörü Dr. Aydın Kudat, sosyal kalkınmanın tanımını yaparak, İslam Medeniyetinde bu unsurun vakıflar üzerinden Allah'ın rızasına

erişmek gayesiyle yürütüldüğünü ifade etmektedir. Yine İslam toplumlarında yürütülen vakıf faaliyetlerinde temel önceliğin kar arayışından ziyade sosyal refahın sağlanması olduğunu vurguladıktan sonra modern çağda bireyselliğin yüceltilip içtimaileşmenin ve dini unsurların geri plana itildiğini, bireyin kendi kendine yettiği bir anlayışla kurulan kapitalist ekonomi anlayışının bu yönden İslam Medeniyetinin ideal toplum anlayışıyla ayrıştığını beyan etmiştir.

Editörden kısmının sonunda ise kitabın mahiyetinin ne olduğuna dair bir bilgilendirme mevcuttur. Bu kısımda vakıf müessesesinin öncelikle tarihi boyutlarıyla incelenmesinin daha doğru olduğunu, bu minvalde bu eserde vakıfların İslam tarihi boyunca sosyal kalkınma bağlamında farklı boyutlarıyla incelendiği ve devam eden eserlerde vakıfların günümüz ekonomik hayatıyla modernizasyonu ve entegrasyonunun ele alınabileceğini ifade etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümü yine Editör Dr. Aydın Kudat'a ait. "Sosyal Kalkınma ve Vakıf Münasebeti Üzerine" başlığıyla kaleme alınan yazının içeriğinde beş başlık bulunmakta. Yazar giriş kısmında yine modern çağın ve İslam'ın ferde, topluma ve ekonomiye yaklaşımını ele almış, vakıf kurumu tarihinin incelenerek tecrübe bilgiye başvurmanın ehemmiyeti üzerinde durmuştur. İkinci başlıkta ise vakıf kavramının tanımı üzerinde durulmuş daha sonra hukuki altyapısı incelenmiştir. Bu kısımda, Kur'an Kerim'de beyan edilen Allah yolunda; fakir, muhtaç, kimsesiz kişilere infak ve tasaddukta bulunma, iyilikte yarışma ve takvada yardımlaşma gibi unsurların vakıf kurumunun anlayış ve uygulamalarının temel yapıtaşları olduğunu vurgulamıştır.

Hukuki boyutları incelenirken ise sahih ve gayri sahih vakıflar ve mahiyetleri, vakıf çeşitleri ve vakfın mezhepler açısından tanımlarının farklılık nedenleri üzerinde durduğunu görülmektedir. Yazar devam eden başlıkta vakıf tarihi ve tecrübesinden bahsetmiş, İslamiyet öncesi dönemlerde de vakıf benzeri müesseselerin var olduğundan fakat gerçek manada vakıf kurumunun Hz. Muhammed döneminden itibaren İslam'la birlikte kurulduğunu ve geliştirilerek devam ettiğini beyan etmiştir. Devam eden İslam devletleri eliyle geliştirilerek Selçuklu ve Osmanlı Devletleri'ne intikal eden vakıf kurumunun özellikle Anadolu'nun ve Balkanların ihyasında en önemli unsurların başında geldiğini belirten yazar o dönemlerde kurulan bazı vakıfların halen faaliyetlerine devam ettiğini örnekleriyle göstermektedir. Sonraki başlıklarda vakıf unsurunun İslam anlayışı temelinde sosyal kalkınmada ki rolünü tekrar vurgulayarak çalışmasına nokta koymuştur

Kitabın ikinci bölümü Dr. Hasan Telli tarafından " Vakıf Tarihine Genel Bir Bakış" başlığı altında kaleme alınmıştır. Bu bölümde tarihsel süreç içerisinde vakıf kurumu ve uygulamaları incelenmiştir. Yazar çalışmasında ilk olarak

İslam öncesi toplumlarda vakıf anlayışını incelemiş, farklı toplumlardaki vakıf uygulamalarından örnekler vererek döneme ışık tutmuştur. Fakat esas anlamda vakıf medeniyetinin Hz. Muhammed önderliğinde kurulduğunu ifade eden yazar, Hz. Peygamber'in vakıf ruhunu oluşturmak için İslam toplumunu düşünsel ve duygusal anlamda hazırladığını vurgulamıştır. Dört Halife ve sonrasındaki İslam toplumlarında vakıf kurumu gelişmiş ve Selçuklular döneminde tam manasıyla olgunlaşan vakıf müesseseleri Osmanlı döneminde altın çağını yaşamıştır. Osmanlı coğrafyasına "vakıf cenneti" denildiğinin altını çizen yazar o dönemde vakıf faaliyetlerinin devletin en önemli politikalarından biri olduğunu belirtmektedir. Son dönem vakıf tarihini de inceleyen yazar ülkemizdeki, Avrupa ülkelerindeki ve ABD'deki vakıflarla ilgili sayısal veriler ortaya koyarak günümüzde vakıfların faaliyet alanlarını ve etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

Üçüncü bölüm Doç. Dr. Mücahit Yüksel tarafından " İslam Tarihinde Vakıflar" başlığı altında kaleme alınmış, ilk İslam devletinden Osmanlı dönemine kadar vakıf kurumunun gelişim süreci ortaya konmuştur.

Yazar vakıf kavramının tanımını yaptıktan sonra vakfın meşruiyeti üzerinde durmuş sonrasında Hz. Muhammed döneminden itibaren vakıf kurumunun gelişimini aşama aşama açıklamıştır. Başlarda Hz. Muhammed ve Sahabe'nin kendilerine ait mülkleri vakfetmesi kurumun temellerini oluşturmuş sonraki dönemlerde İslam devletleri içerisinde sadece vakıf işleriyle alakalı kurumlar oluşturularak müessese olgunlaşmıştır. Memlükler döneminde vakıfların çoğalmasıyla vakıflar divanının kurulduğunu ifade eden yazar, Osmanlı dönemine geldiğinde vakıfların devletin en önemli kurumlarının başında geldiğini beyan etmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü Dr. Fatiha Bozbaş tarafından "İslam ve Osmanlı Hukukunda Vakıf Çeşitleri" başlığı altında kaleme alınmıştır. Bölümde vakıflar; mülkiyet bakımından, bağlayıcılık bakımından, vakfedilen malın niteliği bakımından, mahiyeti bakımından, işletilmeleri bakımından, kuruluş amacı bakımından ve idaresi bakımından tasnif edilmiş ve İslam tarihinde vakıf çeşitleri incelenmiştir.

Beşinci bölüm Dr. Emine Enise Yakar tarafından "Yerleşik Teamüllerin ve Örfün Vakıf Hukuku Alanındaki Hükümlere Etkisi" başlığıyla kaleme alınmıştır. Yazar çalışmasına bir bölgede örf üzerinde etkili olan unsurları açıklayarak başlamıştır. Bu bağlamda örf üzerinde tarihi olaylar, sosyal çevre, iklim vesair unsurların etkili olduğunu beyan etmiştir. İslam hukukunda örfün bazen adet yahut teamül terimleriyle de ifade edildiğini beyan eden yazar, mezheplerde örf'e dayalı uygulamaların olduğunu ifade etmektedir.

Yazar örfün fihki boyutta sahih ve fasit olmak üzere iki şekilde delil olarak kullanıldığını belirtmiş, toplumda yerleşmiş bir örfün Kuran ve sünnete muhalif olmamak, yerleşik bir maslahata engel teşkil etmemek ve bireyler için yararlı olana erişmede yardımcı olmak kaydıyla sahih delil olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir. Çalışmanın devam eden kısmında İslam hukuku hükümlerinin uygulanışında örften, bir bölgede yaygın ve sahih olan teamüllerin delil olarak kullanılması ve o bölgede yaygın olan sahih örf'e göre fihki çözümler üretilmesi olmak üzere iki şekilde faydalanıldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla vakıf uygulamaları hususunda verilen hükümlerde de aynı ilke ve prensipler üzerinde durulmuştur. Yazar bir sonraki başlıkta, vakıf uygulamalarında gereken şartlar ve güdülen amaçlara ilişkin örf etkisini mezhepler arasındaki hükümler üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Çalışmanın sonraki başlıklarında menkul vakıflarda ve para vakıflarında örfün etkisi aynı şekilde mezhepler bağlamında ele alınmıştır. Yazar, Osmanlı Devleti'nde gayri menkullerin vakfedilmesine ilişkin hükümlerde genel olarak İmam Muhammed'in hükümlerinin tercih edildiği beyan etmiş ve örnekleriyle açıklamıştır. Para vakıflarıyla ilgili başlıkta ise Memlük Devleti uygulamalarından ve Osmanlı'daki farklı içtihatlardan örnekler görmektedir. Sonraki başlıkta ise vakıflardaki işleyişin bozulmadan devam etmesi için yapılan bazı uygulamaları kapsayan tağyir ve tebdil uygulamaları açıklanmış, bu uygulamalar üzerinde örfün etkisi mezheplerin görüşleri bağlamında ortaya konulmuştur. Sonraki başlıkta ise düşman saldırılarına yönelik müstahkem mevkiiler olan ribatlar ve ticaret yollarının tehlikeli mevkileri üzerinde kurulan kervansaraylar arasındaki bağlantı tarihi süreç bağlamında ortaya konulmuştur. Yazar sonuç kısmında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru ribat kavramının tanımı ve işlevinin zamanın örfüne göre değiştiğini ve kervansaray vasfı kazandığını dile getirmektedir.

Altıncı bölüm Dr. Ayşegül Yılmaz tarafından "İslam Hukuk Felsefesi Perspektifinden Vakıfların Teorik Temelleri" başlığıyla kaleme alınmıştır. Yazar çalışmasında vakıfların teorik temellerini akli temeller, itikadi temeller ve hukuki temeller olmak üzere üç başlıkta incelemiştir.

Yazar vakfin teorik temellerinden akli temeller kısmını açıklarken, insanların vakıf tasarruflarında bulunmasının esas nedenini unutulup gitmeme ve adını yaşatma arzusuna dayandırmıştır. Yazar başka bir nedenin ise insanın, yapıp ettiği iyilikler vasıtasıyla diğer insanların saygı ve sevgilerine mazhar olup takdir ve tebriklerini kazanma arzusuna sahip olması olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca insanda bulunan empati duygusunun onu iyilik yapmaya teşvik ettiğini ve vakıf uygulamalarında bunun da etkili olduğunu beyan etmektedir. Empati duygusu gibi vicdan sahibi olan insanın adalet duygusuyla hareket ederek sahip olduğu imkanları diğer insanlarla paylaşmayı tercih etmesi de nedenlerden bir

diğeri olarak zikredilmiştir. Yazar bu başlıkta son olarak insanın sosyal bir varlık olduğunu ve hemcinsleriyle birlikte mutlu olabileceğini vurgulamakta, bu nedenle vakıf uygulamalarının toplumu birleştirici bir unsur olarak insanlar tarafından tercih edildiğini savunmaktadır.

Çalışmanın ikinci başlığında vakfın teorik temellerinden itikadi temeller üzerinedir. Bu kısımda Allah'ın insanlara verdiği aklın prensipleriyle insanı iyiye ve güzele davet eden teşri arasında bir uyum olduğu vurgulandıktan sonra inananları vakıf tasarruflarında bulunmaya sevkeden en önemli unsurlardan birinin Allah inancı ve sevgisi olduğu dile getirilmiştir. Bu inanç ve sevgi Allah'ın rızasını kazanmak için kişide vakıf faaliyetlerine yönelik en önemli motivasyon kaynağını oluşturur. Yazar bir diğer itikadi boyutun kainattaki bütün mülkün Allah'a ait olduğuna dair inanç olduğunu beyan etmektedir. Bu inancın kişide mülk sevgisini törpüleyen ve paylaşmayı tetikleyen önemli bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır. Yakar, Ahiret inancının da vakıf ameliyesinin en önemli motivasyon unsurlarından biri olduğunu dile getirmekte ve doğru bir ahiret inancının kişide sürekli olarak iyilik yapma arzusu oluşturacağını beyan etmektedir. Bu başlığın sonunda, İslam toplumunun hem akli hem de itikadi temeller bağlamında vakıf üzerine eğilmesinin diğer toplumlara nazaran vakıf kurumuna çok daha fazla değer vermesine neden olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmanın üçüncü başlığında ise Hukuki temeller üzerinde durulduğunu görüyoruz. Yazar hukuki temelleri iki "Genel Gayeler ve Vakıf" ve "Özel Gayeler ve Vakıf" olmak üzere iki kısma ayırmış, genel gayeler kısmında, İslam hukukunun genel amaçlarının dini, canı, aklı, nesli ve malı koruma olduğunu ve vakıfların bu hususta işlevleri beyan edilmiştir. Özel gayeler kısmı ise ibadet, muamelat ve ukubat alanlarıyla vakıf ilişkisi üzerine yazılmıştır.

Yedinci bölüm Dr. Hasan Telli tarafından "Vakıf Görevlileri ve Nitelikleri" başlığı altında kaleme alınmıştır. Bölüm yazar tarafından iki ana başlıkta incelenmektedir. Birinci başlık vakıf idaresindeki görevliler ve nitelikleri üzerinedir. Bilhassa Osmanlı Devleti'nde merkezdeki evkafı hümayun nezaretî, taşradaki evkaf müdürlükleri ve vakıfların idaresinden bahsedilmiş ve bu kurumlardaki evkâf-ı hümayun nâzırı, evkâf müdürü, evkâf azaları, ser-kâtip, kâtip, emîn-i sandık, evkâf muhasebecisi, mütevellî, câbi, nâzır, mutemed ve haraç vekili gibi görevlilerin niteliklerinden bahsedilmiştir.

İkinci başlık ise vakıf kurumlarında görevli şahıslar ve nitelikleriyle ilgilidir. Bu başlıkta camiler, mektepler, medreseler, kütüphaneler, imaretler, türbeler, zaviyeler ve tekkeler gibi vakıf müesseselerinde görev alan imam, vâiz, müezzin, hatip, kayyım, devirhân, cüzhân, secirhân, ihlashân, tebârekhân, yasinhân... vesair sorumluların vasıfları üzerinde durulmuştur.

Sekizinci Bölüm Muhammet Aydoğın tarafından "Osmanlı Döneminde Vakıf Sistemi ve Para Vakıfları" başlığı altında kaleme alınmıştır. Aydoğın çalışmasına vakıf kavramının tanımıyla başlamış ve Osmanlı'da ilk vakıf ve para vakıflarının ilk örnekleri konularıyla devam etmiştir. Yazar devam eden başlıkta Osmanlı Devleti'nde vakıfların ekonomik ve sosyal fonksiyonlarını incelemiştir. Yazar, 16. yüzyılda Osmanlı mali sistemi içerisinde vakıfların ağırlığının %12, 17.yy'de %20 ve 18.yy'de %25'leri bulduğunu ifade etmiş ve bu verilerin Osmanlı'da vakıfların mali sistem içerisindeki önemini açıkça ortaya koyduğunu vurgulamıştır.

Aydoğın, toplumsal gelişmede, gelir adaletinin sağlanmasında ve sosyal dengenin tesis edilmesinde vakıf kurumunun önemini Osmanlı dönemindeki vakıf faaliyetleri bağlamında ortaya koymuştur. Yazının devamında para vakıflarının yapısı ve hizmetleri üzerinde durulmuştur. Buna göre para vakıflarının kayıtları incelendiğinde; eğitim-öğretim alanlarında ve dini hizmet alanlarında görev yapanların, dini kurumların giderlerinin karşılanması, reayanın vergilerinin ödenmesinin ve fakirlere mahsus aşevlerinin para vakıfları tarafından desteklendiği görülecektir.

Aydoğın, para vakıflarının Osmanlı'da eksikliği hissedilen finans kuruluşlarının ikamesi olarak da faaliyet gösterebildiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda faizin İslam'da yasak olması hasebiyle fon ihtiyacı olanların finansmanını, dönemin âlimlerine göre faizsiz bir metot izleyen para vakıfları sağlamıştır.

Yazar "Para Vakıflarının İşletilme Usulleri" başlığında karz-ı hasen, mudaraba, muamele-i şer'iyye ve bey' bi'l-istiğlal gibi uygulamaları açıklamıştır. Çalışmasının son bölümünde ise para vakıflarının üzerine yapılan ulema tartışmalarına yer vermiştir.

Dokuzuncu Bölüm Dr. Yakup Özaraç tarafından Vakfiyelere Göre Para Vakıflarının Finanse Ettiği Din Görevlileri (Bolu Örneği) başlığı altında kaleme alınmıştır. Saraç çalışmasında ilk olarak arşiv kayıtları üzerinden Bolu ilinde kaydına ulaşılabilen 93 vakfiyeyi listelemiştir. Daha sonra Osmanlı'dan günümüze kadar din görevlilerin finansmanı hususunda bilgi vermiş, akabinde Bolu merkez ve köylerinde bulunan para vakıflarını incelenmiştir. Saraç çalışmasını eldeki veriler üzerinden kurulan vakıfları ve din görevlilerini finanse etme yöntemlerini analiz ederek sonlandırmıştır.

Onuncu bölüm Dr. Mehmet Müftüoğlu tarafından "Eğitim ve Vakıf" başlığı altında kaleme alınmıştır. Müftüoğlu ilk olarak vakıf kavramı, vakıf tarihi ve meşruiyeti üzerinde durmuş akabinde eğitim vakıfları ve desteklediği kurumlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda eğitim vakıfları, eğitim ve öğretim ile alakalı her hususla ilgilenmek, eğitim personeline ve öğrencilere maddi manevi

yardımda bulunmak ve eğitim verilen yerlerin her türlü eksikliğiyle ilgilenmek gibi önemli misyonlar üstlenmiştir. Yazar, cami, mescit, küttab, medrese gibi eğitim kurumlarını ve bunları destekleyen vakıf faaliyetlerini incelemiştir. Sonrasında İslam ülkelerinde kurulmuş El-Ezher, Karaviyyin Üniversitesi, Kurtuba Ulucami vakıfları gibi çok kadim eğitim vakıflarını, Bezmi-alem Vakfı ve Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi gibi Osmanlı'dan günümüze dek faaliyet gösteren eğitim vakıflarını ve Türkiye Diyanet Vakfı, İlim Yayma Cemiyeti gibi Türkiye Cumhuriyeti döneminde kurulan eğitim vakıflarını incelemiş ve faaliyetlerine dair bilgiler vermiştir.

On birinci bölüm Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan tarafından "Merinilerde Vakıf ve Mağrib İçtimai-İlmi Hayatını İhyası" başlığı altında kaleme alınmıştır. Yazar çalışmasına vakıf anlayışının temelindeki duygu ve düşüncelerin evrensel olduğunu vurgulayarak başlamış akabinde Mağrib bölgesinin dini, ilmi ve kültürel merkezi şeklinde hitap ettiği Karaviyyin Camii ve vakıf faaliyetlerinden bahsetmiştir.

Sonrasında Mağrib bölgesinde hüküm sürmüş Meriniler döneminde yürütülen vakıf faaliyetlerini başlangıcından itibaren incelemiştir. Merinilerin ilk hükümdarı Abdülhak b. Mahyu'nun örnek karakteri ve kurduğu iyi ilişkilerin diğer Merini hükümdarları tarafından da devam ettirilmesi sayesinde hac yolları yeniden ihya edilmiştir. Bütün bu süreçte vakıf faaliyetleri çok önemli roller üstlenmiş ve zamanla bölgenin mimari anlamda inşa ve ihya edilmesinde bir numaralı aktör konumuna gelmiştir.

Yazar, Merinilerin vakıflar eliyle ulemaya sunduğu imkanlar sayesinde ulemanın bu bölgeye yöneldiğini ve bölgenin ilmi, sanatsal ve kültürel anlamda ihya olduğunu vurgulamıştır. Tamdoğan devam eden başlıklarda vakfın sosyal hayata etkilerinden bahsetmiştir. Özellikle zaviyeler ve hastaneler vakıflar eliyle ihya edilmiştir. Yazar Merini sultanlarının Hicaz ve Mekke'ye vakfettikleri Mushaf-ı Şerifleri incelemiş ve Ebu İnan tarafından Bû İnan Medresesi'ne naksettirilen vakfiye metniyle yazısını sonlandırmıştır.

On ikinci bölüm Dr. Ceyhun Akyol tarafından "Vakıf Müzelerinin Kültür Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi" başlığı altında kaleme alınmıştır. Yazar çalışmasına müzeler ve kültür turizmi ilişkisini inceleyerek başlamış ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı farklı illerdeki on müzeyi anlatarak devam etmiştir. Son olarak yazar vakıf müzelerinin, geçmiş kültürü geleceğe aktarma ve tanıtmada anlamında önemli fonksiyonlara sahip olduğunu belirterek yazısına son vermiştir.

On üçüncü bölüm Dr. Özkan Dayı tarafından "İlhanlı Tarihinde Önemli Bir Vakıf Banisi: Vezir Reşiduddin Fazlullah Hemedani" başlığı altında kaleme alınmıştır. Dayı çalışmada, Fazlullah Hemedani'nin "Vakıfname-i Reşidi" adlı eseri vasıtasıyla döneminde yürüttüğü vakıf çalışmalarını incelemiştir.

Yazar çalışmasına İlhanlılar da vakıf kurumlarını genel çerçevede anlatarak başlamış akabinde Fazlullah Hemedani'nin hayatını kaleme almıştır. Sonrasında ise Hemedani'nin vakıf faaliyetlerini incelemiş, Reb'i Reşidi, Yezd, Şenbankare, Erzincan gibi pek çok şehirde kurduğu ve desteklediği vakıfları anlatmıştır.

On dördüncü bölüm Prof. Dr. Yasin Yılmaz tarafından "Vakıf Kurumu ve Kanuni Vakıfları'nın İstanbul Süleymaniye Külliyesi'nde Yapılan Dini ve Eğitim Hizmetlerine Katkısı" başlığı altında kaleme alınmıştır. Yazar çalışmasında Süleymaniye Camii Külliyesi'nde yapılan din ve eğitim hizmetlerine vakıfların sağladığı katkıları incelemiştir. İlk etapta cami ve çevresindeki türbe görevlilerinin sayıları tespit edilmiş ve günlük ücretleri üzerinden vakıfların maddi anlamda yürütülen dini faaliyetlere katkısı ortaya koyulmuştur. Sonrasında vakıfların külliyedeki Sıbyan Mektebi, medreseler, Daru'l Hadis, Tıp Medresesi ve Kütüphane' de yürütülen eğitim faaliyetlerine yönelik destekleri tespit edilmiştir.

On beşinci bölüm Prof. Dr. Tanju Demir, Dr. Osman Ülkü ve Doç. Dr. Bülent Çelik tarafından "Aydın'da Vakıflar ve Vakıf Eserleri (XIV-XX. Yüzyıllar)" başlığı altında kaleme alınmıştır. Çalışmada Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası Aydın ili ve çevresindeki vakıflar incelenmiş, Tanzimat sonrası vakıfların belgeler aracılığıyla sayımı yapılmış ve envanterleri tespit edilmiştir.

On altıncı bölüm Dr. Ekrem Zahid Boyraz tarafından "Kastamonu Vakıf Medreseleri" başlığı altında kaleme alınmıştır. Boyraz çalışmasına Osmanlı Devleti'nde vakıf ve medreselerden bahsederek başlamış, akabinde Kastamonu ilindeki 16 medrese ile ilgili bilgi vermiştir. 16 medresenin her birine ait müderrislerin isimlerini ve onlara bağlı öğrenci sayılarını kronolojik bir şekilde tespit etmiştir.

On yedinci bölüm Dr. Fatma Şeyda Boydak tarafından "Yazma Kitapların Muhafızı Vakıf Mühürleri Reisülküttab Mustafa Efendi ve Vakıf Mühürleri" başlığı altında kaleme alınmıştır. Bu bölüm kitabın son bölümüdür. Bölümde vakıflara ait yazma eserlerin kaydı, korunması ve bu hususta vakıf mührünün işlevi ortaya konulduktan sonra Reisülküttab Mustafa Efendi'nin hayatı, vakfiyeleri, kütüphaneleri ve vakıf mühürleri anlatılmıştır.

Sonuç olarak "Sosyal Kalkınma ve Vakıf" kitabı vakıfların sosyal kalkınma konusunda nasıl bir katkı sağladığına dair sosyal, kültürel, ekonomik, hukuki ve tarihi birçok farklı perspektiften veri sunan, bunları somut örnek ve delilleriyle ortaya koyan bir eserdir.

YAYIN İLKELERİ

İLSAM Akademi Dergisi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda 2 kez yayımlanmaktadır.

Derginin yayın politikası ve bilimsel kriterler, bağımsız editörler ve Yayın Kurulu'nca tespit edilmektedir.

Dergide ilahiyat ilimleri alanında özgün araştırmalar yayımlanır.

İLSAM Akademi Dergisi'nde İlahiyat İlimleri alanını kapsayan; özgün bilimsel makalelere, birikim yazılarına ve kitap değerlendirmelerine yer verilmektedir. Dergimize yüksek lisans doktora öğrencileri, uzmanlar, öğretim görevlileri ve öğretim üyelerinin yazılarına yer verilmektedir.

Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde İLSAM Akademi Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

Dergimize yazılarını gönderen yazarlarımız unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri ile telefon numaralarını ve e-posta adreslerini bildirmelidir.

Dergiye verilecek yazılar; Yayın Kurulunca denetlendikten sonra hakemlere gönderilecektir. Hakemlerden gelecek raporlar doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine ya da yazının reddine karar verilecek ve durum yazara bildirilecektir. Yazarın rapora itirazı durumunda yazı, yeni bir hakeme gönderilebilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 15 gün içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

İLSAM Akademi Dergisi'nin yazı dili Türkçe ve İngilizce'dir. Yazıların yanında 140 – 180 kelime arası sözcükten oluşan Türkçe ve

İngilizce özetler, yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5-7 kelime arasında olacak anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir. Makalenin en az 750 (yedi yüz elli) kelimelik özeti, abstract bölümünden sonra yer almalıdır. Bu bölüm Türkçe makalelerde İngilizce, İngilizce makalelerde ise Türkçe olmalıdır.

Çalışmalardaki atıf ve kaynakça yazımında, İSNAD Atıf 2. Edisyon Sistemi (Dipnotlu) kullanılmamıştır. Bu kurallara uygun olmayan makaleler yazarlarına düzeltme için geri gönderilir.

İLSAM Akademi Dergisi'ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimleri yapılmış olduğu, yazarın ılsamakademi@gmail.com.tr adresine göndermiş olduğu makaleleri son hali ile yayına verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının, olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterlidir.

Dergiye gönderilen yazıların intihal tarama raporu talep edilmektedir.

Dergide yazısı yayımlanacak yazarlardan, Makale Kapak sayfası, Telif Hakkı Anlaşması Formu ve Telif Hakkı Sözleşmelerini doldurup imzalamaları istenmektedir.

Dergide yayınlanan eserin yazarına / yazarlarına telif ücreti ödenmemektedir.

İLSAM ve İlsam Akademi Dergisi hakkında ayrıntılı bilgi için www.ilsam.org.tr ve www.ilsamakademi.com adresini ziyaret edebilirsiniz.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

İLSAM Akademi Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME)

tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkâr edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.

- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştaki gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle ilgili materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürler kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma

grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyuğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür. Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir. Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelendirir.

Hakem Sorumlulukları

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır. Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dâhil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör, hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir. Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir.

GENEL BİÇİM ÖZELLİKLERİ

İLSAM Akademi Dergisi'nde yayımlanacak yazılar, (resim, şekil, harita, bibliyografya vb. malzeme hariç) en fazla 10000 kelime civarında (25 sayfa) olmalıdır. Herhangi bir yazının hacminin bu üst sınırı aşması durumunda, editörler kurulunun vereceği karar geçerlidir.

Yazı Tipi

Microsoft Word programında en az 2,5 cm kenar boşluğu ile metin kısmı Times New Roman yazı tipinde, 12 punto ve 1,5 satır aralığı; dipnotlar

ise 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır. Tablo ve şekillerin nasıl hazırlanacağına dair ilgili bölüme bakınız

Arapça yazılar Traditional Arabic - 12 punto ve 1,5 satır aralığı yazılmalıdır.

Sayfa Yapısı

A4 boyutlarındaki kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm (0.98 inç) bırakılarak, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz şekilde olmalıdır.

Paragraf Yapısı

Paragraflar ilk satır girintisiz, önce ve sonra alanı 6 nk olmalıdır.

ÇALIŞMA BÖLÜMLERİ

Başlık

Makale başlığı, küçük harf bold, sözcüklerin ilk harfi büyük ve sayfaya ortalı olmalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. giriş başlığının sonuna (1) dipnotu konularak açıklama yapılmalıdır.

Başlığın ingilizce karşılığı, ana başlığın altına küçük harf, italik, sözcüklerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

Alt düzey başlıklar ondalık sistem düzeninde, rakam ve sonrasında nokta kullanılarak oluşturulmalıdır. Başlık numarası ile başlığın ilk harfi arasında bir boşluk bırakılmalıdır.

Yazar İsimleri

Yazar isimleri italik olmalıdır. Yazarın/yazarların tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar ve elektronik posta bilgileri ile ORCID numaraları belirtilmelidir.

Öz

Giriş bölümünden önce 140-180 sözcük arasında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve

İngilizce öz (abstract) yer almalıdır. Özde atıf kullanılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler

Özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden 5-7 İngilizce, 5-7 Türkçe anahtar kelime yer almalıdır.

Ana Metin

Nicel ve nitel çalışmalar Giriş, Yöntem, Bulgular ve Tartışma bölümlerini içermelidir. Derleme türü çalışmalar problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir. Diğer çalışmalarda konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucunun metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Dipnot

Dipnot ölçü ayarları, Times New Roman 10 punto, tek satır aralığında olmalıdır. Dipnot numarası ile ilk sözcük arasında bir boşluk bırakılarak, paragraf sekmesinin **Girinti** kısmından **Sağ: 0, Sol: 0 cm, Özel: asılı, Değer: 0,3 cm** şeklinde ayarlanmalıdır.

Dipnotta İsnad Atıf 2. Edisyon (dipnotlu) sistemi uygulanmalıdır.

Kaynakça

Dipnot ölçü ayarları, Times New Roman 12 Punto, satır aralığı **Önce: 0, Sonra: 6 nk**, tek satır aralığı şeklinde ayarlanmalıdır. Kaynakçada eserin ilk satırı, paragraf sekmesinin **Girinti** kısmından, **Sağ: 0, Sol: 0 cm, Özel: asılı, Değer: 1,25 cm** şeklinde ayarlanmalıdır.

Kaynakçada İsnad Atıf 2. Edisyon (dipnotlu) sistemi uygulanmalıdır.

Summary

Makalenin en az 750 (yedi yüz elli) kelimelik özeti, abstract bölümünden sonra yer almalıdır. Bu bölüm Türkçe makalelerde İngilizce, İngilizce

makalelerde ise Türkçe olmalıdır.

BAŞLIK SİSTEMİ

Temel Başlıklar

Çalışmanın başlığı büyük harflerle ortalı ve bold yazılmalıdır.

Birinci Düzey Başlık

Sola dayalı ondalık sistem düzeninde (rakam ve sonrasında nokta), **BÜYÜK HARF ve Bold yazılmalıdır.** Kendinden önceki paragraftan bir satır boşluk ile ayrılmalıdır.

İkinci Düzey Başlık

Sola dayalı ondalık sistem düzeninde (rakam ve sonrasında nokta), **Küçük Harf ve Bold; Sözcüklerin İlk Harfi Büyük yazılmalıdır.** Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Üçüncü Düzey Başlık

Sola dayalı ondalık sistem düzeninde (rakam ve sonrasında nokta), ***Küçük Harf, Bold ve İtalik; Sözcüklerin İlk Harfi Büyük yazılmalıdır.*** Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Dördüncü Düzey Başlık

Sola dayalı ondalık sistem düzeninde (rakam ve sonrasında nokta), *italik, yalnızca başlığın ilk harfi büyük yazılmalıdır.* Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmamalıdır.

Beş düzeyden daha fazla başlık oluşturulması önerilmemektedir.

Tablo ve Şekil Başlıkları

Tablo ve şekillerin başlıklandırılmasında “Tablo” veya “Şekil” ibaresi

kullanılmalıdır. Grafik, çizelge, çizim, harita, fotoğraf ve resimler şekil olarak değerlendirilmektedir.

Başlıklarımda ardışık sayılar kullanılmalı ve iki nokta konulduktan sonra açıklayıcı ifade yazılmalıdır. Kullanılan başlıklar, dipnot ile aynı yazı tipi boyutunda olmalı ve satır girintisi olmamalıdır. Tablo ve şekil başlıklarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır.

Örnek:

Tablo 1: Dindarlık-Affetme Eğilimi Arasındaki İlişkiler (Pearson Korelasyon Değerleri)

- ❖ Tablo ve şekiller, telif hakkı içeriyorsa telif hakkı sahibinden basılı ve elektronik kullanım için yazılı izin alınması ve tablo veya şekil altında “Kaynak:” ibaresi ile kaynağın belirtilmesi gereklidir.
- ❖ Tabloların gösteriminde sadece üst ve alt kenarlıklar kullanılmalıdır. Üst ve alt kenarlıklar 1½ nk oranında düz çizgi şeklinde olmalıdır. Tablo içerisindeki başlık satırı ise 1 nk oranında ve bold (kalın) olmalıdır.
- ❖ Daha detaylı bilgi için İsnad Atf 2.Edisyon (Dipnotlu) Sistemi Kitapçığına başvurunuz.

<https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/>

İSNAD ATIF 2. Edisyon (Dipnotlu) GENEL İLKELER

- ❖ Genel kural olarak dipnotlarda eser künye bilgileri *virgöl* (,) ile kaynakçada ise *nokta* (.) işareti ile ayrılır.
- ❖ İki yazar isminin arasında, öncesi ve sonrasında boşluk bırakılarak “tire/kısa çizgi işareti (-)” kullanılır.

Örnek: Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2015), 55.

- ❖ Aynı yazarın aynı dipnotta birden fazla çalışması peş peşe kaynak olarak belirtilecekse ikinci ve sonraki eserin “Yazar Adı Soyadı” alanına “a.mlf.” (aynı müellif) kısaltması kullanılır.

Örnek: Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: TDV Yay., 2010), 56; a.mlf., “İlk Mürcîî Metinler ve Kitâbü’l-İrcâ”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 317-331.

- ❖ Yazar, editör, çevirmen vb. üç veya daha fazla ise dipnotta ilkinin adı ve soyadına yer verildikten sonra “vd.” kısaltması kullanılır. Kaynakçada ilkinin “Soyadı, Adı” belirtildikten sonra vd. kısaltması yazılır.
- ❖ Kaynakçada vd., ts. gibi sonu nokta ile biten kısaltmalardan sonra ikinci bir nokta kullanılmaz.
- ❖ Birden fazla esere atıf yapılırken iki eserin künye bilgileri noktalı virgülle (;) ayrılır.

Örnek: Yazar soyadı, *yayın adı*, sayfa; Yazar soyadı, *yayın adı*, sayfa.

- ❖ Sayfayı ifade etmek üzere “s.” kısaltması kullanılmaz.
- ❖ Cilt numarası, “C” kısaltması kullanılmadan yazılır. Cilt ve sayfa numarası arasında eğik çizgi (/) kullanılır.

Örnek: Akün, “Âlî Mustafa Efendi”, 2/416.

- ❖ Cilt numarasının belirtilmesinde Romen rakamı kullanılmaz:

Hatalı Kullanım: V/11 Doğru Kullanım: 5/11

- ❖ İki kısımdan müteşekkil ciltleri olan eserlerin ciltlerinin kısım numaraları, parantez içinde belirtilir.

Örnek: *el-Muğnî* 6(1)/33-34; *el-Muğnî* 6(2)/121; *MEB İslam Ansiklopedisi* 5(1)/13.

- ❖ Makale atıflarında dergi cilt ve sayı numarası arasında eğik çizgi (/)

kullanılır.

Örnek: *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 19/1 (Haziran 2015), 23.

- ❖ Eserin basım sayısı, “bs.” kısaltması kullanılmadan “8. Basım” şeklinde açık olarak yazılır. Bu bilgi kaynakçada basım tarihinden önce belirtilir. Eserin ilk baskısının “1. Basım” şeklinde belirtilmesine gerek yoktur.

Örnek: Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u’s-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

- ❖ Eser isimleri (Kitap, Dergi, Ansiklopedi, Sözlük, Yazma Eser, Tez, Rapor, Gazete vb.) eğik yazılır ve “age.” veya “agm.” şeklinde kısaltılmaz. Bunun yerine eser başlığı uygun şekilde kısaltılarak kullanılır.

İlk kullanıma örnek: Ebû İshâk İbrâhim ez-Zâhid es-Saffâr, *Telhîsü’l-edille li-kavâ’idi’t-tevhîd*, thk. Angelika Brodersen (Beyrut: el-Ma‘hedü’l-Âlmânî li’l-Ebhâsi’l-Şarkıyye, 2011), 2/143.

İkinci kullanıma örnek: Saffâr, *Telhîsü’l-edille*, 2/143.

- ❖ Kitap Bölümü, Sözlük Maddesi, Ansiklopedi Maddesi, Makale Adı, Bildiri Başlığı, Sosyal Medya İletisi, TV Program Adı ve Müzik eseri çift tırnak içinde yazılır.
- ❖ Kitap Bölümü, Basılı Bildiri ve Ansiklopedi Maddesi türündeki çalışmalar kaynakçada yazılırken sayfa aralığı en sonda değil basım bilgilerinden önce belirtilir. Yalnızca makale türü çalışmalarda sayfa aralığı en sonda yazılır.

Örnek: Akün, Ömer Faruk. “Âlî Mustafa Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/416-417. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Türcan, Galip. “Kelâm’ın Meşrûiyeti Sorunu: Ehl-i Sünnet Kelâmı ve Olgusal Gerçeklik Arasındaki İlişki”. *Marife* 5/3 (2005), 175-193.

- ❖ İlk geçtiği yerde atıf yapılan yayının baskı bilgilerini içeren parantez

işaretinden önce virgöl kullanılmaz.

Örnek:

Hatalı Kullanım: Halil İncılık, “Selīm I”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, (Leiden: Brill, 1997), 9/127-131.

Doğru Kullanım: Halil İncılık, “Selīm I”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition* (Leiden: Brill, 1997), 9/127-131.

- ❖ Klasik kaynakların basım tarihi, Hicrî/Milâdî olarak “534/1139” şeklinde yazılır.
- ❖ Kitap, Kitap Bölümü, Makale, Sözlük, Matbu Eser, Kitap Bölümü, İnternet Kaynakları ..vs kaynaklar yazım stilleri ve örnekleri için İsnad Atıf 2.Edisyon (Dipnotlu) Sistemi Kitapçığına başvurunuz.

<https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/>

